

ПАН І БОГ-ГЕТЬ ОБОХ

ПАН І БОГ — ГЕТЬ ОБОХ

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ВЕСЕЛКА»
КИЇВ 1972

С61
П16

З цієї збірки антирелігійних оповідань ти, юний читачу, дізнаєшся про всілякі «чуда» церковників, про те, як вони використовують у своїх інтересах християнське таїнство-сповідь, про «цілющі» властивості так званої святої води та інші далеко не святі діла.

Радянські люди, вільні від релігійного дурману, давно збагнули, що не від бога допомога. Вони самі ковалі свого щастя, господарі долі.

Малював В. Ігнатов

Упорядкував К. Кіндрат

7—6—3
648—72М

О. Вишня

ПОХОДЖЕННЯ СВІТУ

Раніш на землі не було нічого. Власне, не «на землі» не було нічого, а взагалі ніде не було нічого... І землі не було. Порожньо скрізь було... Ну, ні вийти тобі нікуди, ні виїхати...

Був бог... сам господь-Саваоф... Де він був — невідомо... Але був... Був він нігде... Тоді не було нічого, а на цьому нічого сидів бог... Літав... Де літав — невідомо... Бо тоді повітря не було... Але літав, бо на те він бог... А раз він бог, значить, він міг літати, хоч і ніде було літати... Літав-літав бог, куди не подивиться — темно... Чорно скрізь... Хоч і того скрізь не було, бо не було нічого... Темно богові, хоч тоді й темноти не було, бо темнота з'явилась тоді, коли вже взнали про світло... Порожньо було, хоч і порожнеча з'явилася тільки тоді, коли вже знали про непорожнє...

Одне слово, остогидло богові літати в чомусь, чого не *було*... Подивиться б, де літаєш,— не можна, бо нема на що дивитись, а дивитись хочеться, хоч і хотіння тоді не було... Становище безпорадне, хоч і становища тоді не було.

Озирнувсь бог на всі боки, хоч і боків тоді ніяких не було...

Одне слово, як гаркне бог:

— Хай буде ясно!

Це був перший день, хоч і днів тоді не було.

І стало скрізь ясно... Ясно-ясно...

Подививсь бог — ясно... А не видко нічого, бо ні на що було дивитись...

Дививсь-дививсь бог...

— Що ж,— мовить,— і далі літати?!

Крила болять, хоч і крил у його не було...

— Треба,— говорить,— квартиру собі шукать!..

А де її найдеш? Житловідділів тоді не було...

І, ти, лиха година! Та як гаркне:

— Хай буде небо! Хай буде твердь!

Як закрутилось-закрутилось-закрутилось (хоч і крутитись не було чому), і викрутилось небо... Викрутилась і земля Твердь!

Полетів тоді бог на небо, сів (хоч сідати було ні на чому), погладив бороду й каже:

— Ну, тепер справа на всі сто відсотків піде.

— Ану,— говорить,— земля — праворуч, а вода — ліворуч! (Хоч і води тоді не було)...

Відокремив він воду від землі...

— Ану,— каже,— земле, рости рослини різні!

Як попер спориш, як попер із землі подорожник!

Почали дуби, ясенки, берези рости...

Ростуть, і ростуть, і ростуть. І досі ростуть...

І сонця нема, а вони ростуть...

— Ростете? — питає бог...— То ж бо то й є! Ну, не турбуйтесь — зараз сонце буде. І місяць зараз буде! І зірки будуть!

Махнув бог рукою — і справді:

як засяяло сонце, заблистів місяць, замерехтіли зірки...

Було це вночі (хоч і ночі тоді не було), а сонце світить, і місяць світить, і зірки світять...

Взагалі такого бог наробив, що й досі дивно.

Це був уже четвертий день.

Рахував бог, хоч і чисел тоді не було...

На п'ятий день устав бог, дивиться — води сила, ліси повиростали, і хоч би тобі одна рибка, і хоч би тобі одна пташка...

І, ти, бий тебе сила божа!

— Ану, — говорить, — заворушись, рибко! Ану,— говорить,— зацвірінькайте, пташки!..

Хвилин за п'ять як вдарила рибка, як затьохкав курський соловей, «Закувала та сива зозуля», «Ой сів пугач на могилі», «Летить ґалка через балку», «Кряче ворон»... Одне слово, риба й птиця пішла...

Шостого дня сидить бог і думає:

— Все є! А людей нема!.. І звірів нема! Хто ж мені свічки ліпитиме? Хто ж мені молебні правитиме?

Махнув рукою — побігли різні звірята!

А потім ухопив шмат глини, плюнув, замісив, зліпив чоловіка, дунув на нього... Чхнула перша людина та зразу:

— «Слава в вишніх богу!» Здравія желаю, ваше превосходительство!

— Ні,— говорить бог,— так мене не величай!.. Царських генералів так величатимеш, а мені співай: «Святий боже, святий кріпкий!..» Лягай, Адаме!

Ліг Адам!

Ухопив бог Адама за ребро... Смикнув... висмикнув ребро — дунув.

— Получай Єву! А я ляжу спати!

Цілий сьомий день проспав бог.

А на восьмий устав, подививсь, похитав головою:

— Ох, і наробив же!..

Оце й уся історія про походження світу...

О. Довженко

ПОВІДЬ

Давно це діялось. Забув, котрого року, навесні, напередодні паски, повідь була така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба не знали.

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялася буря. Ревом ревло над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й лящала негода. Ніхто не спав. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона це прибуває...

...Вся загребельська парафія сиділа на стріхах з несвяченими пасками. Сходило сонце. Картина була незвичайна, неначе сон чи казка. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ. Нічого не можна було впізнати. Все було

лилась з глибокою вірою, думала, що на неї дивиться сама божа мати, жива.

У фабрикантші біля дитини були няньки, мамки, покоївки, а годувала немовля молодиця, яка через злидні з сумом покинула своє дитя в селі помирати з кислою соскою, набитою житнім хлібом.

Дитина ткалі цілий день, надсаджуючись, кричала голодна, в мокрих смердючих пелюшках, бо нікому доглянути: мати і батько увесь день за гуркотливим верстатом на фабриці,— і ні на хвилину не стихала у них туга за своєю маленькою.

Дочка фабрикантші розцвіла, як квітка: рожева, з перетягнутими, мов ниточками, ручками і ніжками. І дивилися на неї очі, намальовані на дошці в золотій оправі. Дочка ткалі — бліда, із старечим личком, кривими ніжками, як пожовкла травинка в темряві погреба. І дивилось на неї почорніле обличчя, намальоване на потрісканій дошці.

Захворіла дочка фабрикантші. Злетілись звідусіль найзнаменитіші лікарі, професори, платили їм великі тисячі — і вилікували вони дівчинку. Знову вона рожева та жвава, щебетала, як пташка. І дивилась на неї божа мати в золотій оправі.

Захворіла дочка ткалі,— почало їй корчити ніжки, почорніло маленьке личко, звело посинілий ротик. Билась головою об дошки змучена мати, рвала волосся, кидалась навколішки й палко молилась, до болю стискаючи груди кістлявими руками й безтямно дивлячись на почорнілу ікону повними страждання, сліз, надії і розпачу очима:

— Мати пресвята, пречиста, заступнице! Спаси ти мені дочку... визволи ти мені донечку... нехай видужає моя дівчинка... постав ти її на ніжки... За що вона так мучиться! Мати пресвята...

Гуде гудок, кидає ткаля, ковтаючи сльози, хворе малятко, біжить працювати на фабрикантову сім'ю. Іде й ткач на роботу, а в очах — туга.

Вмерла маленька й лежала, як жовтенький скручений листочок, а в кутку висіла чорна дошка.

Піп хватькома поховав, стараючись якнайшвидше відбути і скоромовкою примовляючи:

— Шляхи господні незбагненні... зате їй там добре буде... на тому світі.

— Аби вона на цьому, хоч годиночку, бодай годиночку *як слід пожила,— захлинаючись, промовила мати.*

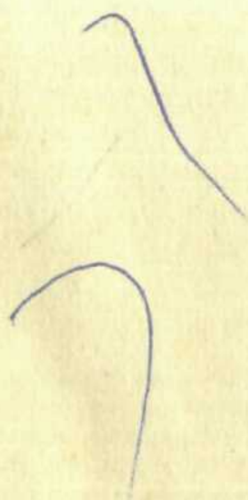
Піп гримнув:

— Не гніви господа! Господь кожному дає хрест, і кожен повинен нести його. А то горіти тобі в геєні огненній.

Росла і розквітала дочка у фабрикантші, у ткалі тліла в могилі, і ніколи не гоїлась туга у змученої жінки.

Як і раніше висіли дві божі матері: одна нагорі, у визолоченій оправі, гарно намальована, друга — в півтемряві підвалу, стара, потріскана.

І. Скворцов-Степанов

ТОРБЄЄВСЬКИЙ ІДОЛ

Це було давно, багато-багато років тому.

Але й тепер так буває. Ми жили дружною юрбою: шести-семирічні малюки і діти десяти та дванадцяти років.

Усі ми добре-таки побоювались Костя, сина торбєєвського протопопа. Ми його старались задобрити і давали йому то цукерку, то пряника.

Він ставився до нас звисока, як до нерозумних створінь. У наші ігри він не втручався, але іноді встругне якусь безглузду штуку.

Особливо пам'ятний мені один випадок.

Це було наприкінці зими. Сніг починав танути. Ми розділились на партії і обсипали одні одних градом снігових

бомб. Спільними зусиллями скачували сніг у величезні брили. Намагались ліпити фігури людей і тварин.

Діло це йшло погано: нам бракувало витримки і майстерності. Ми не встигли зліпити жодного порядного істукана. Тільки-но зробимо грубі ноги, тулуб, руки й голову — як уже хто-небудь налетить і одним ударом лопати зруйнує наш витвір.

Кость, посміюючись, зупинився проти нас і про щось задумався. А потім почав командувати нами.

Ми розчистили місце перед ганком. Потім скачали дві снігові тумби і поставили їх на розчищеному місці. На ці тумби з великими труднощами, запросивши на допомогу сусідів, поклали величезну снігову грудомаху. Кость працював з лопатою, пригладжував, припліскував, відбивав в одному місці, додавав снігу в іншому. І скоро ми побачили, що вийшов гігантський людський тулуб на коротких і товстенних ногах. Потім до нього було прироблено руки, шию, голову. Замість очей Кость вставив вуглинки, а з дрібних вуглинок зробив величезні чорні брови дугою.

Я не знаю, де тепер лихий Костя. Але я ще й тепер зберігаю глибоку повагу до його скульптурних здібностей. Ні раніше, ні пізніше я не бачив такого жахливого і чудового в своїй потворності істукана. І жоден скульптурний твір інших країн і народів не справляв на мене такого жахливого і незабутнього враження, як статуя, споруджена Костем з нашою допомогою. І хоч я в свої пізні роки бачив статуї месопотамських, і перських, і єгипетських, і занзібарських богів, я досі не можу позбутися думки, що ще ніколи й нікому не вдавалось створити такого велетенського і грізного бога.

У правиці істукан тримав великий кийок, що його десь розшукав Костя. Ліва рука з розчепіреними пальцями була погрозливо простягнута вниз і вперед. Щоразу, коли я проходив мимо статуї, мені здавалось, що ця рука тягнеться до мене і ось-ось схопить за комір.

Але найстрашніше в істукані була його жахлива пащека: широка, глибока — здавалось, туди увійшла б уся моя голівка. З неї стирчали страшні зуби. Згодом я зрозумів, що Кость десь розшукав щелепи дохлої корови чи коняки, а можливо, собаки і з великою майстерністю приладнав їх до свого істукана. Але тоді я не знав, звідки взялися зуби, і зі страхом

думав, що вони виросли в статуї так само, як у маленького Шурика прорізались дрібні зубки.

Коли все було готове, Кость з таємничим виглядом сказав, що тепер треба оприскати ідола живою і мертвою водою. Ми швидко наносили живої води з колодязя. А за мертвою водою Кость послав нас у ярок, де було джерело, що не замерзало взимку. Ми взяли санки, прив'язали до них цебер і, наливши його до самого верху, спільними зусиллями привезли до істукана. Кость, озброївшись віником і ковшем, з похмуро-серйозною й урочистою фізіономією оббризкував і обливав істукана. Вечірній мороз перетворив його в суцільний шматок льоду.

Настала найурочистіша хвилина. Кость вишикував нас у два ряди перед статуєю і, наказавши повторювати всі його рухи, став попереду нас. Потім він молитовно підніс руки, відтак приклав їх до грудей, а на закінчення простяг до істукана і виголосив: «О боже, о царю цих місць! Будь до нас милосердний! Зглянься на наше смирення! Прийми наші жертви й осіни успіхом і щастям усякий наш крок!» Він закінчив своє моління низьким поклоном і довго стояв, схилившись у побожному мовчанні.

Я весь тремтів, приголомшений величчю церемонії. І жахливо, і тоскно було в мене на душі, і дуже калатало моє серце, коли я насмілювався кинути боязкий погляд на ідола, який люто сміявся страшними щелепами собаки чи корови.

Кость порився у себе в кишені і, знайшовши м'ятний пряник, що завалявся, поклав його на дощечку, приладнану перед потворною пащею. Усі ми повинні були принести в жертву що в кого було: цукерку, грецький горіх, жменьку соняшникового насіння. Коли я наблизився наостанку і простягнув руку, в яку зібрав усе, що було в моїй кишені: дві цукерки, грецький горіх і медовий пряник, — на душі в мене похололо: а що як страшні щелепи схоплять і відкусять руку? Ніколи ще не переживав я такої жахливої хвилини.

Кость сповістив, що кожного разу, як ми виходимо з дому, ми повинні приносити належну жертву. Тоді у нас в усьому буде удача. Інакше не уникнути нам страшної помсти грізного царя села Торбєєва й околиць.

Потім я згадав, що одного разу в Костя з кишені випала

цукерка, яку я за півгодини до того приніс ідолові. Згадав я також, що у Костя відбувались якісь таємничі наради з Митьком і Славою. Але тоді я твердо вірив, що це ідол, лишившись один, пожирає всі жертви.

Зима була затяжна. Весна довго не розгорталась. Ненаситне ідолище міцно стояло на своєму місці. В наступні дні кийок у руці замінили довгим списом. На голові з'явився грізний шолом: старий проіржавілий залізний таз. У дірку в тазі встромили коров'ячий хвіст, що вона відірвала його, зачепившись за сук.

Я ніяк не міг освоїтись з ідолом. Усяка нова прикраса і будь-яка зміна відроджували й збільшували мій страх. Інші малюки були в такому ж самому пригніченому настрої, як і я.

Пішли балачки про дивні пригоди. Слава розповідав, що він три дні підряд віддавав ідолові всі ласощі, які діставав, і зате на третій день спіймав снігура. А Митько, який одного разу вийшов до нас шкутильгаючи і з розбитим носом, розповів, що вчора він постраждав за своє нечестя. Виходячи з дому, він нічого не поклав на жертовник торбєєвського царя. Отож, як тільки він рушив з гірки, санки перевернулись. Митько перекинувся, забив ногу і роз'юшив носа. А коли увечері він повертався додому, то бачив, як, немов вогники, виблискували ідолові очі, і чув, як той хриплим басом сказав: «Покайся, грішнику!»

Кость був присутній при цих розповідях і своїм похмурим виглядом підтверджував їхню вірогідність.

Так минуло, мабуть, не менше тижня. А потім усе скінчилось страшною для мене пригодою.

Того ранку я прокинувся веселий і бадьорий. Вдома мені не сиділось. Я швидко з'їв шматок хліба, випив молока з пряником і помчав на вулицю. Минаючи істукана, я раптом згадав: поспішаючи, я з'їв абсолютно все, що було переді мною, і нічого не залишив, аби умилостивити жертву. Спочатку ця думка невідступно переслідувала мене. Але потім я захопився спорудженням снігової фортеці і битвою, що розгорнулась проти ворога, який наступав. Усе йшло чудово. Ми відбили ворожу армію, і я не був поранений жодного разу.

Це підбадьорило мене. А вже о тій порі у мене почала закрадатись підозра, що Кость із своїми спільниками нас обдурює. Я весело пішов додому, хвацько розмахуючи руками,

і сміливо проскочив під самісіньким носом страшного істукана. Нічого зі мною не скоїлось.

Дивовижно швидко наростає вільнодумство! Я дуже добре пообідав і насмілився сам з'їсти всі свої ласощі. Я не забував про істукана. Якраз навпаки: я весь час пам'ятав про нього і, знищуючи цукерки та пряники, про себе посміювався над сніговим царем Торбєєва.

Почавши своє звільнення від кайданів віри, я відчув величезне піднесення духу. Сміливий, завзятий, готовий вступити в боротьбу з усіма злими силами, я вискочив на вулицю і, пританцьовуючи, пішов до істукана. Коли я глянув на нього, мені раптом стало смішно: хвіст, який у корови прикривав зовсім іншу частину тіла, прикрашає тепер голову торбєєвського царя. Смішний ідол! Я сам скачував сніг, з якого ти зроблений, я й інші малюки спорудили тебе! І я ні капелинки, анітрішечки не боюсь тебе!

Можна сказати, я занадто розходився. Вже дуже легко почувалося мені, коли думка моя зробила перший крок у визвольній боротьбі. Я гордовито підняв голову, глузливо висунув язик і показав ніс істуканові, який уявлявся мені тепер таким жалюгідним і смішним.

Але тієї ж миті я побачив Костю, якого доти не помічав. Він стояв за кілька кроків від мене і суворим поглядом дивився на початок повалення богів.

Кость не сказав ні слова. Він тільки похмуро й багатозначно похитав головою. Мій недавній бадьорий настрій враз упав.

Кость, ясна річ, умить зрозумів, що цього діла не можна так залишити: моє вільнодумство могло б заразити інших дітей, і настав би кінець пануванню жрецького стану.

Кость діяв дуже тонко. Очевидно, він швидко домовився з Митьком і Славою. І ось, коли всі ми зібралися за сараєм, почались розповіді, одна дивовижніша й страшніша іншої. У сусідньому селі Бунькові хлопчик показав істуканові пряник і потім, знущаючись, сам його з'їв. Зате вночі, коли він ішов у комору, в сінях хтось невидимий підставив йому ногу, повалив на землю і зареготав страшним реготом. А інший нечестивець був покараний тим, що під ним поламалася лавка, коли він їхав санками з гори. Упавши, він вибив собі два зуби і роз'юшив носа.

Розповіді безперервно йшли одна за одною. Кость, Митько

і Слава не вмовкали. Тільки-но кінчав один і слухачі ще не встигли отямитися від приголомшливого враження, як другий уже починав: «А ось іще був такий випадок»...

За розповідями і за страхами ми не помітили, як насунулась темна ніч. Треба було вертатися додому. Я жив майже на другому кінці села. Нас лишилося всього четверо: Кость, Слава і моя сестричка, яка була на два роки старша від мене. За кілька дворів до нашого будинку Кость і Слава повернули в свій провулок, і ми з Катею лишилися самі.

Я почувався погано-препогано. Мені весь час здавалося, ніби хтось іде за мною слід у слід і, коли я побіжу, станеться щось страшне: «він» зараз же схопить мене. І мені уявлялося, що його рука вже занесена наді мною і ось-ось опуститься на плечі. Кожний крок завдавав величезної муки. Йти повільно — мука довго не скінчиться, побігти — хтось враз дожене і схопить.

Не думаю, щоб Катя почувалася краще за мене.

Так ми і йшли, боязко тримаючись за руки і притиснувшись одне до одного, не наважуючись промовити бодай слово і потривожити німу тишу ночі.

Я ще й тепер пам'ятаю, як десь удалині одчайдушно і протяжно завив собака і в сусідньому дворі безмірно сумно йому підвивав ще один. Здавалося, туга, нескінченна туга зависла в повітрі і хапала за серце. На небі — ані зірочки. Ми з Катею самі бредемо в безлюдному й спорожнілому світі, а за нами хтось крадеться, крадеться... Ми з Катею самі в цілому світі, а, крім нас, ще тільки торбєєвський цар. І цей цар наповнив увесь світ. Я знаю, що він стоїть ось тут, праворуч від нас і трохи попереду. Але він і позад нас, і з боків, і зверху, і ми ніколи й нікуди не втечемо від нього, завжди почуватимемо на собі його жахливу руку. В усьому світі і в мені самому — торбєєвський цар.

Я згадав про помсту цього царя всім непокірним. І я сам, маленький і безсилий Вася, сьогодні глузував з цієї грізної і всюдисущої істоти...

Ті півсотні кроків, які лишалося зробити нам, після того, як ми розсталися з Костею і Славою, здавались мені вічністю: їм кінця не буде, я ніколи не дійду до свого дому...

Раптом з того боку, де стояло невблаганне і гнівне божество, почулось жахливе ричання і хрипкий могильний голос заговорив: «Великий грішнику Вася, покайся!»

Я нічого далі не пам'ятаю. Зовсім не пам'ятаю, як пробігли ми до ганку, як поминули темні сіни і ввірвалися до хати.

Пам'ятаю тільки, що я не міг вимовити й слова і, підстрибуючи перед переляканою матір'ю, несамовито кричав: «У-у-у!..» Катя спочатку не могла вимовити ні звуку, а потім, тремтячи всім тілом, почала пронизливо плакати.

Я не пам'ятаю, як мене поклали спати. Потім я дізнався, що часто викрикував уві сні, бурмотів: «Ніколи більше не буду», плакав і схлипував. Просинаючись, я знову починав тягнути своє «у-у-у». Хотіли послати по лікаря.

Коли Катю вдалось заспокоїти, від неї після довгих розпитувань дізналися про все, що скоїлось.

Перед світанком я затих. Прокинувся дуже пізно, перед обідом. Коло ліжка сиділа мати і тривожно дивилась на мене. Коли я, випроставши рученята з-під ковдри, потягнувся до неї, вона радісно усміхнулась.

По стінах стрибали зайчики від графина з водою. Підбігши до вікна, я побачив, що стежками біжать веселі струмочки. Цвірінькання горобців і запальний крик синиць були такі голосні, що проникали крізь подвійні рами. В одну ніч прийшла весна.

За обідом я сидів поруч з батьком. Він погладжував мене по плечах. І так хороше було відчувати його спокійну, сильну і в той же час ласкаву руку.

— Дурненький,— мовив він, звертаючись до мене,— невже ти відразу не зрозумів, що все це — Костеві фокуси?

По обіді ми з батьком пішли розкидати сніг. Він узяв мене за руку і, не кажучи й слова, попрямував до істукана.

Світило сонце, затягнуте легким хмарним серпанком. Горобці й синиці, здавалось, збожеволіли від радощів. З сусіднього гаю долинав крик граків, що почали будувати й відновлювати гнізда. Один грак залетів до нас, сів на тин, не кваплячись обдивився на всі боки і знову полетів до гаю.

Світло розігнало нічні страхіття. А тут іще спокійна і міцна батькова рука. Думаю, що й уночі я зрозумів би, що, хоч який сильний торбеєвський цар, він усе ж побоявся б напасти на батька.

Торбеєвський цар дуже потерпів від бурхливого весняного дня. Щелепа перекривилась і безпорадно стирчала з па-

щі. Коров'ячий хвіст змок, по ньому струменіли й падали крапля за краплею. Весь тулуб осів і покосився.

Батько весело глянув на мене і, замахнувшись ломом, ударив по ногах-тумбах. Істукан враз упав на землю. Голова звалилась в один бік, іржавий таз — у другий.

— Ану, допомагай, берись за роботу! — сказав батько і, швидко махаючи лопатою, почав шматками кидати тіло бідолашного торбеєвського царя на дорогу, покриту відталим гноєм.

Ніколи ще не працював я з таким бадьорим і гарячим завзяттям і ніколи ще так не пишався своїм батьком.

Коли ми спочивали, я раптом побачив Костю, що виглядав із-за рогу будинку. Своєю поставою він чомусь нагадав мені цього разу істукана, напівзруйнованого весною. Жалюгідний і сконфужений був у нього вигляд.

Не встиг я показати його батькові, як він уже сховався...

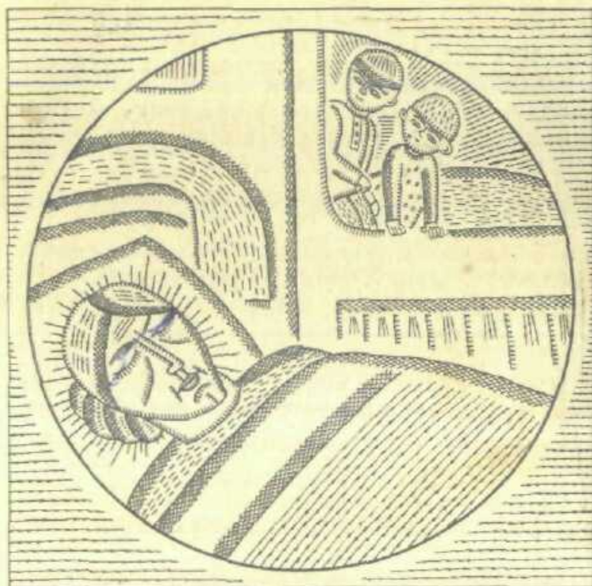
Увечері я знову сидів коло батька, і він знову погладжував мене рукою по плечу. В усьому тілі відчувалася приємна втома. Я дрімав під тиху самоварову пісеньку. Але лягати в ліжко мені не хотілось...

Раптом у моїй голові щось майнуло, світле і ясне. Я стрепенувся і, широко розплющивши очі від здивування перед своїм здогадом, сказав:

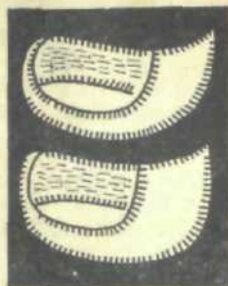
— А знаєш, тату? Той цар небесний, якого згадує бабуся, і ті ікони, яким вона молиться, адже все це, мабуть, Костів батько вигадав? Усе це, мабуть, його фокуси?

Батько нічого не відповів. Він тільки швидко переглянувся з матір'ю і подивився на мене довгим, уважним поглядом. Мені здалося, що його рука ще ласкавіше стала погладжувати мене по плечах...

П. Козланюк

СІЛЬСЬКА ПОЕЗІЯ

Баба лежала на постелі й постогнувала. Так хотілося їй хоч умерти в спокої — а й це важко мужикові. Зима позаганяла дітей до хати, і вони тобі справжній базар на печі роблять. Лементують на всю хату, наче ті баби на торзі. А на широкому запічку таку збили куряву, що — господи! Світу не видно від порохів у хаті.

Іван сидів біля вікна і латав поношені старі вже, як світ, постоли.

Часи настали тісні, нових постолів немає за що купити, отже треба якось-таки старими обходитися.

Пришпилював до них міцною дратвою грубі, мов гонти на церкві, латки, а сам від густого рою чорних і важких думок не міг обігнатися.

Обсіли чоловіка, наче ті оси злющі. Відженеш одну думку — і заразісінько десять нових тебе обсяде...

Справжня кара з оцими лихими думками!

Баба нетерпеливилась на постелі. Так уже дошкулили їй оці дітиська, що хоч бери та з хати тікай перед смертю... Хоч би Іван погрозив уже їм! Ех, смертонько!

Святилось бабі літечко боже! Не танцюють тобі дітиська над головою — не роблять вулиці з хати... Довкруги тихо, спокійно, приємно... Лежиш і тільки слухаєш, як на дворі розніжений світ веселиться. Через одчинене вікно летять до баби приємні щебети пташині, солодке, як мед, ґудіння бджіл на вишнях обік хати, клопітливо-веселе кудкудакання курей на подвір'ї. Бабі й власний біль забувається, слухаючи такого. І чому це той господь не послав бабі смерть улітку, а задержав її ще на зиму домучуватись? Ех, життя, життя мужицьке!

— Іване!— заскрипіла баба, разом з постіллю, сухими, мов зморщки на постолах, губами.— Іва-не!

— Гой-йой-йой! — миттю залупало щось бабу боляче в трухлявих, старечих кістках.

Бабі хотілося на дітей поскаржитись Іванові. Так пустують та лементують!

— Іванку!— ледве, з усіх сил, прошамотіла баба.

— Чого, мамо?— повернувся Іван до неї, розпутуючись із-поміж густої сіті гадок.

— *Погрози-но цим дітям. Млином торохкотять над головою...* Навіть умерти *спокійно не дадуть людині.*

Іван кинув хутко зором на запічок і показав пальцем на тоненький березовий прутик на сволоці.

— Гей!— озвався лиш значуще до дітей.— Дивіться, щоб цей «вуйко» не мав з вами діла!

Діти раптом замовкли і шурнули вузлом аж у найглибший куток на печі. Бо воно справді погано мати діло з отим «вуйком». Шмагає, песій син, аж синяки на тілі виступають! І чому то ця баба не вмирає уже до лиха, щоб не цькувала на них тата? Інші люди, як-от таки й мама, лише кілька тижнів полежать і вмирають, а баба вже два роки лежать і не вмирають!

Дітям аж страх хотілось бабиної смерті. Одне через те, що не було б уже кому присолювати їх перед батьком, а друге — це таки, будь-що-будь, дуже цікаве. Адже до вмерця

сходиться повна хата людей, всякі тітки з дядьками, наварюють багато смачних страв на подушний обід людям. Майстри в сінях збивають труну й вирізують та видовбують великий хрест дубовий. Парубки ввечері веселенько жартують собі з дівчатами у хаті... Цікаво.

А похорон самий! Людей ціле подвір'я — вітер грається з хоругвами церковними — піп та дячисько жалібно «галикають» біля труни... Жінки плачуть, голосять, заводять. Вони ж це все бачили, як їх мамуню хоронили. Та мами таки жалко їм було, але чому то вже раз оця баба не вмирають?

А бабі раптом жалко стало дітей. Сидять сирітки мовчки на печі, такі брудні та нечесані... Що ж то Іван нещасний порадить собі з ними! І не міг уже той господь замість Христі, та їй, нікому не потрібній бабі, смерть послати? Ех, смерте, смерте!

Іванові ж хотілося б якнайдальше відіпхнути мамину смерть. Бо хіба ж то те лише смерть, що душа покине бабу? Коли б! А то треба буде корову продати на мамин похорон. Не похоронить же піп задарма. Не такий вони народ, аби щось задарма зробили чоловікові. Як уже вмирає християнин, то так треба грошей, наче до Америки вибиратися. Попові дай, дякові дай, грабареві також те саме. До того ж купуй свічки, наймай молебень, роби поминки за душу. Ой-йой-йой! Аж лячно думати про те чоловікові.

Вчора Іван уже навіть і торгувався з Юдком за корову. Не буде ж тоді її продавати, як уже до пальців припече. Треба заздалегідь, щоб можна поторгуватися свобідно. Бо як уже до стіни притисне чоловіка, то купці люблять за безцінь брати худобину.

«Ех, світе,— а що ж то я пораджу собі з дітьми без корови?— шибнуло враз Іванові.— Адже ця голубаня замість мами тепер дітиськам. Вони ж тільки молоком та картоплею й тримаються при житті... І звідки-то я візьму грошей на корову, як такі погані часи на світі?»

Такі чорнезні обсіли Івана думки, наче та сажа в комині. Світу не видно було з-за них. Навіть уже й білий сніг надворі почорнів якось Іванові в очах.

Бабі раптом прикро зробилось. Така важка залягла в хаті мовчанка, що видні тільки злидні та журба Іванова. Хоч би заговорив хтось що-небудь.

— Іванку!

— Га!— обізвався Іван глухо.

— А-а... чого це приходив учора Юдко до тебе?

Іван обережно відсунув від себе діряві постоли й сперся ліктями на стіл. Чого Юдко приходив? Хіба ж то Юдко втіху приносить людям до хати? От, не питалися б про це краще!..

Він мовчав і скляними очима дивився на немиту, запорошену стелю.

«От,— думав,— лихо без господині! Закапарилась хата, мов хлівець з овечатами».

— Чого, Іване?— не забула-таки баба.

— Чого? Ет!.. Та приходив корову торгувати,— махнув нарешті Іван рукою.

— Ко-ро-ву?— щиро здивувалась баба.— Чию корову, Іване?

Хіба Іван голубаню продавав?

Іван став лихий на маму. Не досить, що вмирають у таке лихо, але ще й будуть допитуватись про боляче!

— Таж знаєте, що не попівську, тільки нашу,— кинув мамі нещиро.

Баба проковтнула з трудом гірку, як полин, слину й винувато повела по Іванові очима.

— Навіщо ж ти, сину, збуваєшся корови?— спитала несміливо та з тихим жалем у серці.

— А за що ж я вам похорон зроблю? — аж по хвилині відізвався Іван гірко.— Адже самі бачите, що вам уже не сьогодні-завтра лиш бім-бам, як то кажуть.

— А-а!— зрозуміла баба і зітхнула.

Прикро й боляче стало бабі на душі. Через неї от Іван корову від дітей продаватиме. Баба в чорній землиці буде, а корова в чужих руках обертатиметься. А лихо з журбою буде й дальше з Іваном, та вже навіть і ложки молока не буде в хаті.

Баба важко зітхнула, і в очах їй заблищали сльозини. Якийсь невимовний і щирий жаль на когось обізвався у бабі.

«Навіть і вмерти не можна бідному без лиха,— подумалось бабі.— Жий — лихо, вмирай — ще більше лихо та клопіт».

Баба лежала непорушно, і думки обсіли її, мов мухи кусень сала в багачів на полиці.

Не менше й Іванові було прикро. Дурніє чоловік в такому

паршивому житті. З біди та з лиха він от мамі сказав гірке слово. А вона ж так доглядала та тряслася над ним раз у раз! Наче над скарбом труснлась. І ось маєш тепер у заплату! Син як до наймички відзивається!

Досадно стало Іванові на себе й на увесь світ.

«Ех, на якого ж ти дідька, мужику, живеш так погано на світі?— думалось Іванові.— Хіба цей світ тобі лишень полином має бути? Адже ж чимало хто живе собі любо та розкішно, аж заздрість бере чоловіка. І де та господня правда, що в поті чола зароблятимеш на прожиття, коли не всі так пітніють, а, навпаки, живуть собі, аж розкіш? Де вона — гей! Таж ти найбільше молишся, найбільше даєш і на «боже» з останнього... Невже люди сильніші вже від бога, що він не годен порадити собі з ними? Невже ж то лиш люди причиною всього лиха на світі?»

От такі думки проносились в Івановому мізку, мов розполошені зайці по полю.

— Мамо!— озвався Іван до матері із співчуттям.

Стара не чувала. Вона якимись невикінченими куснями думок думала вперто, як би то вмерти, не зробивши іншим лиха.

— Мамо!— голосніше вже повторив Іван, відкашлявшись.

— Що, сину?

Іванові хотілось сказати їй якесь ласкаве й приємне слово і не міг його вишукати між чорними та шорсткими думками.

— А може... може, ви ще не вмрете, мамо... Може, ще одужаєте помалу?

Потріскані й сухі, мов осіннє листя, складки вуст розтягнулися, і показалася невдала спроба гіркої маминої усмішки.

— Ог-го!— промимрила стара безнадійно.

Іван зітхнув і замовк. Сів знову до постолів, але робота не йшла вже йому, як передше. Що просвердлить шилом дірку в постолі, то пізніше не може голкою влучити до неї ж. Якась туманна полуда сіла йому на очі.

Хатня мовчанка була прикра, болюча, нестерпна. Шепотіли щось там собі діти на печі, але це нітрошки не розганяло прикрої мовчанки. Так і пізнати, що й на них уже чорний смуток накинув своє рядно.

Довга мовчанка лягла важкою каменюкою на Іванову душу.

Аж раптом постіль якось по-старечому заскрипіла, і баба сухо так, зі стогоном відкашлялась.

— Сину!

— Чого, мамо?

— Ходи сюди!.. Сядь ось тут біля мене.

Іван нахилився над матір'ю.

— Хочете щось сказати мені, мамо?

Баба кивнула рукою, наче якісь лихі гадки проганяла від себе.

— Ага,— притакнула Іванові.— Знаєш... Не продавай, Іванку, голубані. Бо за що ж ти пізніше іншу собі купиш, коли й хліба немає в хаті? Га?

Іван скривився болісно.

— А що ж я, мамо, зроблю, як... як...

— Ні, ні, ні, таки не продавай корови,— спішно перебила стара.— Мене й так похорониш, як умру.

— Як, мамо?— здивувався Іван.

— А так-таки, без грошей... Як не схоче піп задармо похоронити, то хай і без попа. Це все одно, здається. А людей... людей ти перепроси, сину, за обід похоронний... Вони, може, і не подивуються тобі, бідному, за такий похорон. А ти таки не продавай корови з-між дітей. Добре?

Втомилася й напружено чекала відповіді од Івана. Її душевна боротьба закінчилася, і до душі входив тепер приємний, заслужений спокій.

— Не продаш... сину?

Іван ще тримався хвилиночку. Потім він сильно здригнувся, устами припав до маминих рук і полив їх, наче рясним дощем, гарячими сльозами.

— Мамо!—заридав при цьому голосно, важко й боляче.— Ма-мо!

Хата з дітьми і собі ж разом з Іваном захлипала.

М. Стельмах

БІЛЯ КРИНИЦІ

Як після тяжкої хвороби, ішла Мар'яна на поле. На плечах її мішок з картоплею, а в другій руці лопата. Попереду горошинкою *котився Павлик — її нещастя і відрада*. Він щось питається матері, але та за своїми думами не чує дитячого щебетання. Вона іще в думках стрічається і жбурляє обкипілі страждання на того, хто зробив її покриткою... Невже за один гріх має мучитись людина ввесь вік? Та аби ще вона, а то й дитина. Що воно скаже матері через кілька років?..

А чужі язики та гірші, як мечі,
Порубають, посічуть, а кров не потече.

Згадала чарівну мелодію пісні, але заспівати для себе не наважилась, бо це була пісня про її обкрадену долю.

А навколо зеленіли і чорніли поля...

На своїй четвертинці Мар'яна ще залишила шматок землі під картоплю. Треба було б угноїти цю латку, але де брати і ту худобу, і той гній. Одна надія на поліття. Кажуть, на чужому полі не знатимеш волі, але й на своєму без коня чи вола не порозкошуєш...

Мар'яна скидає свою ношу, опирається на лопату.

— Мамо, я побіжу в ліс!— гукає їй з дороги Павлусь.

— Чого там не бачив?

— Квітів нарву.

— Тільки з самого краю, дитинко, збирай. Чуєш?— задуманеними болючими очима дивиться на сина і зараз навіть йому боїться посміхнутися.

— Добре, мамо!— Він перескакує через вибиту колію, плутається в нежері і зразу опиняється в лісі.

Мар'яна спочатку накопує рядок ямок, а потім кидає в них картоплю. Дорогою проїхала підвода, потім забовваніла постать лісника на коні. Ось він побачив Мар'яну, повернув до неї.

— Не рано, молодице, картоплю садити?— Гойдаються біля боку берданка і ріг.

— Нам ранньої, дядьку, треба.

— Хліба не вистачить? — Як влитий, сидить на коні, спокійними лісовими очима дивиться на жінку, а та боїться, що він в душі судить її.

— І сама не знаю,— втуплює очі в землю.

— А дрова є?

— Де там вони візьмуться.

— Приїжджай до мене. Тобі комнезам один квиток видав. Як нема худоби, візьмеш мого коника,— з любов'ю гладить худобину по шиї.

— Спасибі, дядьку...

— Богу й комнезаму дякуйте,— непорушно повертає на дорогу, мов бог лісів.

От уже й останню ямку з картоплею присипала землею. А де ж Павлик? Вона прикладає руку до очей, дивиться на узлісся, але там нема її грибка. Мар'яна прямує до лісу. Він за якихось два дні погустів і колише перед нею зелений дощ бруньок.

— Павлику, гов-гов!— гукає вона в глибінь лісу.

«Гов-гов»,— уперше за цю весну обзивається луна. Але дитяти не чути. Вона кричить ще голосніше, і луна охоче повторює її голос. І раптом жах охоплює молодицю. Мар'яна заметалась між деревами, закричала не своїм голосом, закричав і відгомін, збільшуючи її страх. Тепер кожен пень обдурював матір — здавався її грибочком. Вона падала, чіпляючись за кущі, і знову падала, благаючи й ліс, і бога, щоб знайшовся її син. І раптом біля самої землі вона почула його тихенький голос, його єдине слово:

— Ма-а-мо!

Як божевільна, кинулась до кринички з хрестом, де колись стояв скиток, і побачила голову свого сина. Він упав у воду, якимось чудом встиг ухопитись за грунт, але вибратися не міг. Мар'яна, надломлюючись у бігу, впала біля хреста, вхопилась за одежу дитини, витягла її і притулила до себе. Тепер і мати, і син — обоє разом заплакали. Вона обсипала його поцілунками, гріла своїми грудьми, не чуючи, як холодна вода просочується в її тіло.

— Павлику, я ж тобі казала...

А він уткнувся головою в груди матері й плакав од переляку. Потім мати почала швиденько здіймати з нього взуття і одежу. Здійняла, підвелась над криничкою і хрестом, огріваючи тілом і сльозами своє дитя.

* * *

...Діла сьогодні у Кузьми йшли по-божому, але знову нечистий помішав усі карти: треба ж було з'явитися на мосту самогонниці Федорі Куцій, і він їй за око синюватої «куркулівки» віддав усю пашню, лише крашанки на закуску залишив. А безсовісні люди, як побачили, що він, звісивши ноги над водою, ласує горілкою, а шкаралупи від крашанок викидає під міст, почали без усякої плати переїжджати на той берег. Кузьма, хмеліючи, підвівся, розчепірившись на мосту, докірливо подивився на нахаб, допив горілку, забрав кошик з крашанками і, погрозивши кулаком на свій цінник, покривуляв додому. Дорогою він чогось згадував отця Миколая, сповідь і перший шелест пашні на мосту. В лісі йому заманулося спати, але він знав, що земля сира, і, відриваючись від одного дерева, заточувався на друге. З кошика по-

троху вилітали й розбивались яєчка, і до нього веселими очима сміялись жовтки. Ну, й кат із ними. Кузьма вже не заздрий на таку закуску. Перше він і з землі б її підібрав. І раптом Василенко завмер. Він побачив, як біля хреста, де колись жив пустельник, з води підвелася великоброва жінка з скорбними очима, до грудей її тулилось непорочне дитя, а над нею вінцем сяяло переламане лісом надвечірнє сонце.

Кошик випав з руки чоловіка. Він для чогось нагнувся за ним, поставив зручніше, а коли оглянувся, біля криниці вже нікого не було. Чудо ніколи не показується надовго! Забувши про кошик, Кузьма очманіло кинувся лісом, але божої матері вже не було. На стежці він побачив широкоперсу Вереміїху і розказав їй про своє видіння. Та скрикнула, тричі перехрестилася, кинулась до кринички і впала перед нею на коліна, а потім, назвавши Кузьму богоугодним чоловіком, побігла в село до батюшки і мироносиць. А богоугодний чоловік, тверезіючи, подумав, чи не варто тепер збільшити плату за проїзд?

Над лісом, що зсередини курився ранковим туманом, м'яко тремтить і розтає мідний відгомін околишніх дзвіниць. Молодшим він нагадує трепет голубиних крил, що шугають під великодніми банями, а старішим — далекі світи, куди відлітають людські душі.

Вже кілька днів співуча мідь будоражить подільські села, вже кілька днів попи у великодніх золотистих ризах правлять молебні над криничкою, і сюди з усіх усюд стікаються прочани, стікаються хворі на невигойні й погані хвороби, поспішають дрібні торговці і дрібні злодії, строгі, в усьому чорному, ченці й черниці, і навіть з'являються в білому облаченії святі. Правда, один із них швидко виявився п'яницею, з п'яних очей він уже якогось дня замість святого почав говорити грішне і навіть пропив свій піджак, на якому крупною слов'янською в'яззю було написано: «Спінджак божий». Після цього святий десь зник, але це не схитнуло віру прочан у нові чудеса. І справді, біля кринички знову з'явився у супроводі двох дівиць новий гостроокий святий, який зовсім не вживав спиртного і чудесно умів розповідати про дива небесні й земні.

Він першого дня нагнав страху на прочан, розповівши, що чекає їх у майбутньому. Жінки заголосили навколо святого, а в скарбоньки дівиць рясніше посипались гроші. Підходили нові й нові слухачі, й святому знову доводилось розповідати своє незвичне видіння.

— Не так давно, на цей празник грімниці, або стрічань, я ішов безлюдними полями, щоб побачити, як зима стрічається з літом і кому з них доведеться йти вперед, а кому повертатись назад. Опівночі я дійшов до цвинтарної церковці, коли чую: щось у церкві співає. А далі, бачу, блимнула свічечка, блимнула друга і третя — і затеплились вони рівним вогнем перед образом Миколая-угодника. І тоді стихли у церкві співи, відчинились царські врата, а з вівтаря вилетіло троє червоних півнів, сіли вони посеред церкви, заспівали тричі та й знову сховались у вівтарі. А потім вилетіли чорні півні, проспівали, сховались за вратами, а натомість з'явилися білі. І тоді загасла свічечка, загасла друга й третя — і все затихло в святій церковці.

— Все затихло в церковці,— плачучи, зітхають бабусі і молодиці, а святий оглядає їх гострими очима й продовжує:

— І тоді я впав на коліна і звернувся з молитвою до Миколая-угодника, щоб він мені розказав, як розуміти моє видіння...

Лемент і плач покриває останні слова святого, а на колінах повзуть до нього грішні люди, а в скарбоньки падають і падають гроші, а віруючі хліборобські душі затьмарюються новими печалями і тягнуться до кринички, де біля образа богоматері тремтять і плачуть воскові свічі...

Тепер дорога до криниці з двох боків уквітчана молодим клечанням, поміж ним ідуть і йдуть люди подивитися на чудо. Церковний титар після коновчаного збору підпускає до свіжого зрубу прочанина, ловко підіймає над криничкою напівпрозоре церковне покривало, так щоб на воді замерехтіли сонячні зайчики — сяйво богородиці. Недостойні можуть і не помітити його, а достойні бачать не тільки сяйво, а й саму богородицю чи й інше чудо й пошепки розповідають про це людям...

І вже не до кринички, як спокуту грішного тіла, несуть простоволосі селяни свіжі хрести, розтирають ними до м'яса маслакуваті плечі, натруджують до краю і обривають довірливі серця, і недалеко від ліній хрестів уже виростають

і перші могилки. Біля кожного свіжого пагорка служиться велелюдна панахида і завжди зі словом до людей звертається святий, позад якого з розплетеними косами стоять дві дівиці. Росте слава про чудо, росте й про святого, і вже, окрім грошей, біля його ніг лягають сувої полотна, грубі селянські рябцуни [1], мішки з пашнею. А за це він тяжким руном слів все більше наближав живі душі до покійників, кидав на голови мирян погрози неба і роз'єднував їх з тими людьми, що називали себе більшовиками.

Вже другий раз приходять до кринички Дмитро Горицвіт і Юрко Підіпригора. Юрко зовсім не вірить у чудо святого, впевнено обзиває їх «опіумами». Так думає і Дмитро, але казання святого вражає його сильніше, ніж Юрка. Морок і страхи потойбічного життя тінями заповзають йому в душу, де ще на останніх нитях тримаються клапті селянських вірувань і забобонів. І коли Дмитро знову непорушно слухає голос божого чоловіка, як будуть іти люди з хрестами спочатку по коліна в грязі, потім по коліна в снігу, а далі по коліна в крові, Юрко тихо шепче йому:

— Ходімо, бо ти, бачу, вже чманієш...

— Справді, можна очманіти, — прокидається Дмитро.— Чуєш, і по коліна в крові! Кого це довбешкою не вдарить по мізках?

Вони вибираються з пітної юрби, яка вже падає на коліна, почувши, що сьогодні з Кам'янця-Подільського прибуває архієрей. І в цей час святий підіймає вгору голову і руки:

— Люди, ви бачите господа на небі!

Усі схоплюються на ноги, дивляться вгору, і справді дехто на білих хмарах помічає господа чи господню одежу, а хто, окрім хмар, нічого не бачить, ще більше страхається своєї гріховності.

І знову над лісом повисають перехресні дзвони околишніх сіл, і знову здорові і заражені люди благоговійно цілують образ богоматері, і знову сиплеться в коновки селянське добро.

Поміж хрестами парубки виходять на край лісу, і Дмитро бачить, що й поле Мар'яни вже до половини заставлено хрестами. Парубок переходить дорогу, стає на втолочену землю, де зрідка маленькими зеленими корабликами тремтять

---

[1] Килими.

стеблинки невитоптаного гороху. Жаль стає покаліченого поля і надій Мар'яни. Як вона сподівалась на цю четвертинку, але живе зело покалічили й убили чужі хрести. Поміж ними Дмитро відшукав очима великоброву молодицю. Вона, як тінь, підійшла до нього, сумно поздоровкалась, скорбно посміхнулась:

— Отаке моє щастя.

Справді, невелике щастя було в тієї людини, яка, сама не знаючи цього, створила чудо для мирян.

С. Васильченко

ЧЕРВОНИЙ ВЕЧІР

А то ще було так:

Надходив весняний, запашний вечір напередодні храмового свята. В селі дзвонили до вечерні, богомольні баби світили по хатах лампадки, а на цвинтарі готували величезні казани для храмового меду... В селі гомін — біготня. Баби й молодиці, на ходу застібаючись, нашвидку витираючи руки, так хурчали спідницями, що можна було подумати, ніби там під крамом замість ніг у них були, пробачте, коров'ячі ратиці: аж земля стугоніла. Бігли всі до цвинтаря. Їх перепиняли:

— Що там? Що то?

— Чудо! Чудо проявилося. Приїхав до нас на храм звідкілясь безногий каліка, грає на струнах із простого валу.

Грішні нічого не чують, а праведні, що шанують свято, ходять до церкви і роздають милостиню, держать пости, чують райські звуки.

— Коло церкви, кажете?

— Коло церкви.

Кидають відра, кидають огонь у печах, летять.

Коло цвинтаря стояв натовп. У середині натовпу в своїй халабуді, на возі, сидів каліка, попід руки закутаний подушками та ряднами. На виду він — молодий, з весняною смагою на червоних щоках, з голеними по-новому вусами. Він справді невміло держав у руках скрипку й водив абияк смичком по валових струнах. Ніяких звуків не було чути, звичайно, а замість звуків мімікою й очима «святий» доводив тільки, що грав він якусь церковну мелодію. Тиша була мертва. Люди стояли, як скеля. Більшість здивовано, крадькома перезирались, ніби перепитуючи одно одного. Чоловіки, ті одверто «баранами» дивились на каліку, ніяково лупаючи очима.

По один бік воза стояв, як на варті, брат каліки — височенний дядько-бородань, обличчям дуже схожий на каліку, він раз по раз хльоскав батогом на дітей, одганяючи їх, як горобців од проса. Школярі ордою налягали з такими жадібно-допитливими очима, що зразу було видно: допусти цих вандалів ближче — і все чудо вони зразу зведуть нанівець.

А по другий бік халабуди вартувала цікава молодичка з червоним чогось носом. Ця інформувала православних докладніше. Кидаючи одночасно зажерливі, хижі погляди в халабуду, коли туди хто-небудь клав шматок полотна, крашанки чи кидав мідяка у квітчасту глиняну мисочку миргородського виробу, вона разом з тим стиха розповідала декому з бабів про те, як позбувся каліка ніг.

На молодиці була старовинна плахта, голова її була вив'язана по-старосвітському, проте «опрацьовувала» селянські голови вона не гірше якої язикатої черниці, навіть цитуючи з святого письма: «А хто має віри хоч із зерно горчичне і скаже горі сій: перейди туди!— і вона перейде...»

Деякі з селян приходили, сміючись, з веселим блиском в очах — дослухались, знизували плечима, і в очі їм вступав туман. Ось старий дід з люлькою в руках і під чаркою. Він ще не знає, в чім річ, весело підморгує музиці, підбадьорює його, голосно на весь майдан:

9

— Що ж ти граєш, що й не чути тебе? Ти такої утни, щоб аж...

— Це! Чи!.. Гу-гу-гу!..—зашуміло, засвистіло, загуло кругом нього. Звідусіль уп'ялися в нього очі, злісні, як оси. Безліч рук сіпає за поли, за рукава. Дід одступає назад, боязко озирається, стиха когось розпитує, і очі його стають великі й лякані... Ставало чогось моторошно.

Прибігли засапані школярі, почали було:

— Що ви їх слухаєте? То ж дурисвіти. Треба роздивитись, який це каліка... Може, це такий каліка, що на нього треба гукнуть міліціонера.

Так де там!

Люди поверталися до дітей спинами, і цілий дощ мідяків демонстративно брязкотів у мисочку, виявляючи одночасно і віру в святого і обурення до молодих безбожників.

Постояли, послухали:

— Дядю, а чого ж це не чути, що він там грає?— ввічливо й лукаво питали вони величезного дядька.

Той хмурив брови.

— Котрі праведні, ті чують!— казав той і зразу ж доводив це на ділі, підтягуючи за мовчазною скрипкою якогось великодного тропаря.

А святий музика все витинав щось смичком і пучками на мовчазних струнах і, як дикунський шаман, крутив білками очей.

Зрештою дехто із «праведних жен» взялися хусточками витирати очі. Кругом зашепотіли: «Почули! почули!..», залупотіли потьмареними очима, як дерево листом. Аж стемніло навкруги. Навіть з'явився острах.

Діти стояли задумані, пригнічені своїм безсиллям перед дикою і темною силою. Далі один жвавіший школярик рішуче труснув головою і промовив до вартового дядька:

— Дядю! Ви таке чуєте, а я — ось яке! — Він затриндикав на губах і пішов на курному шляху навприсядки:

— Ой, гоп, та помалу,
Та пошила штани з валу...

На дерев'яних обличчях у чоловіків блиснули осмішки — зашипіли жінки, погасили. Деякі з їх хрестились і накликали на голови дітей небесну кару. «А, побив би вас грім божий!»

І раптом щось глухо загуло, справді десь гримів весняний

грім, радісний і грізний... Далі, щось тягнучи за собою, прошумів задиханий, медовий вітерець, такий пройдисвіт, запашний і ласкавий, що так і хотілося впіймати його за бархотиновий хвостик. Слідом за ним, важко перехитуючись з одного боку на другий, закурений, у соломі, з порваним залізним на шиї ланцюгом, важко мчав із страхітливим ревом, мов кований з міді, бугай. Загрозливо пригинаючи до землі голову, він сунув просто до цвинтаря у натовп. На ходу часом він незграбно кокетував своєю могучою силою: легесенько приторкнеться рогом до острішка — і вгору з тріском летіло паліччя, гній, курява. Кивне привітно головою коло якогось хліва, і од того привітання на душі хололо: цілий ріг од хліва хурчав додолу глиною, цеглою, піском. Знали цього бугая в селі — не одного покалічив.

Все живе летіло перед ним, як пух. Гострий радісний і зляканий пролунав над майданом дитячий лемент:

— Тікайте! Бугай одірвався!

Ніби бомба розірвалась. Увесь натовп, всі святі і грішні — все розлетілось, як тріски. У цвинтар, на ограду, на дерева. Всю вербу, що одиноко росла над колодязем, аж до самих верхів ніби велетенська обліпила гусінь. Хто не вспів утекти — скам'янів на місці. Все завмерло. Проте переполох на цей раз був даремний.

Зрівнялось страховище, бликнуло туди-сюди червоними, п'яними вирлами, пройшло, в доброму гуморі, своєю дорогою, нікому не заподіявши лиха. Все скам'яніле почало оджnивати: сміх, гомін, радість.

Баби вже почали було:

— Бачите, це ради святої людини він не вдарив нікого... Бог так дав...

— Заждіть, а де ж той святий? — хтось запитав, стурбований.

Справді, в будці каліки не було. Аж зирк на вербу хтось із школярів:

— А ото ж не він?

На мить усе замовкло. Далі раптом загримів усього натовпу регіт.

— От тобі й каліка! Казали безногий, а в нього дивіться, які циби.

Знову вибух реготу.

Зверху на вербі, злодійкувато поводячи очима, справді си-

дів, попустивши довгі цибаті ноги з гілки, святий музика. Здавалось, справді — перелетів крилами.

Під час переполоху ніхто не звернув уваги, який жах викликав у нього на обличчі бугай, як він засовався був на возі, підіймаючи руки, мов дитина, і, побачивши, що тепер кожне дбає тільки за себе, як він ухопився за полудрабок і в «два счета» по-солдатському, так вилетів із будки, що тільки затріщав маленький візок, як ізопалу, розштовхуючи і перекидаючи людей, вмить вилетів на вербу, вище, ніж сам думав. Тепер він бачив, що погарячився, і не знав, що робити. Злазити з верби йому не було ніякої охоти.

Школярі дружно кинулись в атаку на чоловіків:

— Ага! Ага! Оце у вас всі такі святі?

Дядьки сюди-туди очима, на бабів:

— Не чортові тобі баби... тьху!

Баби, од сорому червоні як раки, сердито блискали очима то на того, то на другого, шукаючи, на кого б напастися, і зрештою вкрили мокрим рядном того ж таки каліку, підвівши голови на вербу:

— З отакою пикою ото б я їздив людям очі дерти? А робить!.. Ану, злазь!..

Справа поверталася для святих погано. Родичі святого, побачивши, що непереливки, раптом повернули конячку і почали гнати.

— Ньо! Ньо! Щоб тобі здохла!— Самі тим часом поверталися назад, накивували на вербу до святого головою і махали німо руками, щоб доганяв їх.

Святий довго водив очима, як сірко в човні, то пускаючи їх униз, то знову боязко здіймаючи. Зрештою наважився і раптом стрибнув із трьохсажневої височини на курний шлях у пісок, перекинувся, схопився, підтяг штани і тільки закурів услід за халабудою.

Школярі качалися од сміху. Реготу було до сліз. Навіть старі баби, немічні й зморщені, з сердитими під очима мішками, навіть і їм непрохані осмішки болісно кривили губи:

— От проява, прости господи...

Прибіг спітнілий міліціонер, оглядається:

— Нема вже? Шкода! А що хіба? Недавно цей каліка грав на цюю скрипку в Яреськах на ярмарку. Теревені розводили; горіла десь церков, а він рятував святої Параскеви чудотворну ікону та й позбувся ніг... Тоді уві сні явилася

йому свята Параскева й напутила взяти скрипку, начепити струни з валу та йти з нею на люди... Там їх було заарештували — випрохались, божилися, що більше не будуть, аж бач...

Оповідача оступив густий натовп:

— А що ж то за люди?

— А люди вони такі: був дім під бляхою, держали пивну, мали пнів триста бджіл, воли, корови, леваду з святою криницею... Куркулі з-під Хорола.

Дехто аж об поли ударився руками:

— Наздогнати їх!

Наздоганяти було пізно. Халабуда геть-геть уже летіла, як птиця, перехиляючись з одного боку на другий. Розхристаний вітер підпихав її ззаду ногами, головою, колінььми...

Школярі вертались щасливі, шапки їм збиті набакир, обличчя веселі: чадна церковна обмара зникла з села разом із брудною будкою. На душі стало легко, мов чорна хмара розійшлась над головою.

...Замовк храмовий нудотний дзвін. В червоній вечірній стумі довго ще носили школярі воду з яру на город і кропили лійками капустяну розсаду до вечірньої зорі, як до свічки.

А десь поміж ситником, де латками виблискувала вода, червона, як вино, на все село кумкали жаби в золоті глеки, мов школярі-перваки вичитували цілим класом, старанно, слово за словом, як першу лекцію або вечірню молитву: «Долой... долой... монахов...»

Г. Градов

СВЯТА ВОДИЦЯ

Коли скінчилася служба на йордані і народ почав розходитися, Андрійкова мати набрала з ополонки дві повні пляшки святої води, принесла їх додому і, старанно заткнувши корками та зав'язавши зверху чистими ганчірками, поставила за божник.

— А Степанко говорить, начебто ніякої святої води нема, начебто все це брехня,— протяжно сказав Андрійко, позираючи на закіптюжений образ Миколи-угодника, що суворо хмурився з божника на покритий білою скатеркою і заставлений пирогами, капустою та іншими стравами святковий стіл.

Два потиличники — від батька й від матері — перепало йому враз один за одним, наче з двостволки вистрілили.

Андрійко ойкнув і зайшовся сльозами, а мати ще на додачу нам'яла йому чуба.

— Ось тобі! Ось тобі! Не гуляй із Степанком. Не слухай, що дурні базікають. Як це так, святої води нема? А це тобі не свята вода? Не свята?— і мати ткнула Андрійкову голову до божника.

Голова тріщала від потиличників, очі зайшли сльозами, але дух суперечності не було вбито:

— А чому вона свята?..— тягнув він крізь сльози.— А може, вона звичайна?

— Тобто як це звичайна?— скипіла мати і знову хапнула Андрійка за волосся.— Ти що ж це, га? На йордані не був? Що ж це ти хреста не бачив?

— Та досить тобі мордувати його задля празника,— заступився несподівано батько,— а ти, Андрійку, виріс великий, а дурень. Як же так звичайна вода, раз вона не псується? Рік стоїть і нічого. І від хвороби допомагає. От ти над цим і подумай, голова твоя набита.

І Андрійко почав думати. За прочухана, що дістав від матері, не злюбив Андрійко святу воду.

Через тиждень вирішив він перевірити: дістав пляшку, відкоркував, збовтав, понюхав — дійсно, хороша вода. Чи ба! Адже татусь, мабуть, і має слушність... Ось у Петрівку забула мама глечик у коморі, а глечик був водою наповнений... Так на першу пречисту, як глечик знайшли, вода в ньому була тухла, брудна, вонюча, з черв'яками. А ця стоїть собі, і нічого їй не робиться. Мабуть, справді, свята.

Андрійків батько дуже від простуди мучився. Як трошки погода змінюється, так відразу в нього поперек заломить, заломить,— не те що працювати, дихати не можна. Ще позаторік до фельдшера ходив, і сказав йому фельдшер — натиратися теплим салом із скипидаром треба. Звичайно, скипидар — річ розумна, а тільки полегшення від нього справжнього бути не може, тим паче, що біль усередині, в самій кості, а скипидар з салом, як не три, все зверху залишаться.

Ну, значить, матінка й надумала: як почнеться в татуся ломота, зараз же зверху салом натре з скипидаром, а всередину святої води півчашечки дає. Дивишся на другий день, на ранок, наче рукою зніме. З печі злізе батько, потягнеться: слава тобі, господи,— свята водиця ж як допомогла!

От і сьогодні після водохреща розламало Андрійковому

батькові поперек. Криком кричав, поки матінка його салом розтирала, а як дала йому святої водиці сьорбнути з пляшки, так і затих. Заліз під кожух — хропе, сопе.

Мати почала хреститися:

— Бач, свята вода силу яку має! Наче рукою зняло. То кричав чоловік, а то й заснув. Дивні діла твої, господи.

Батько спить, мати до сусідки пішла, а Андрійкові не терпеливиться. Сьогодні з гори катався, на дерево налетів,— коліно ломить так, що просто хоч на стіну лізь. А тут засіб вірний,— наче рукою зніме. Заліз на лавку, пляшечку з святою водою дістав, сьорбнув трохи. Вода як вода. Ще сьорбнув. Тут чує, якраз мати на ганку ногами зачовгала. Андрійко заспішив, не встиг і пляшечку заткнути,— з лавки зіскочив і сидить, як нічого й не було.

Думав Андрійко, пройде до ранку коліно. Наче рукою зніме. Та де там: з постелі піднявся — всю ногу ломить. З тиждень мучився, навіть гуляти не ходив. Що ж це таке? Батькові на користь, а йому ні...

Коли нога піджила, зробив Андрійко перевірку святій воді — от тобі й маєш! Та пляшка, що він корком не заткнув, помутніла вся, і дух від неї важкий іде. От тобі й свята вода! Згадав Андрійко, як йому через цю святість по потилиці попало, і злість його розібрала. Схопив і другу пляшку, корка сколупнув — на ось тобі!..

* *
*

Батько щойно з млина повернувся. Прислухалась мати, як він ворота відкриває, а на Сірка нукає, а сам охкає.

— Так і є,— говорить,— знову в татуся простріл [1]. Біжи, Андрійку, коня розпряжи, а татуся в хату клич,— розтирати буду.

Поки Андрійко з конем возився, розпріг, у стійло поставив, сіна йому поклав, у хату входить, а мати вже салом із скипидаром татуся розтерла, за святою водою полізла. Перехрестившись, налила півчашечки, татусеві дала. Той чашку взяв, до рота підніс та як тьхукне:

— Що за дохлятина?

— Яка дохлятина? Опам'ятайся. Свята вода.

---

[1] Ломота.

— Сама опам'ятайся. Ти понюхай.

Понюхала матінка — та до божника: схопила пляшки, на світло подивилась, заголосила, розохкалась:

— Та, господи... Кара божа. Свята водиця зіпсувалась. Та за що господь таке послав?.. І де ж таке бачили і чули?.. Та чим же я тепер лікуватиму тебе хворого?

Охкала, охкала, а татусь між іншим і без святої водиці заснув. Такого задав з печі хропака, що навіть прусаки в щілини поховались.

Вранці встав, з печі зліз, потягнувся. Почав, було, як і раніше:

— Слава тобі, господи, свята водиця...— та згадав учорашнє і запнувся, а Андрійко з полу підказує:

— Сало з скипидаром допомогло!

О. Ковінька

СІЛЬСЬКИЙ БОГОМАЗ
(Уривок)

...Замовити дебеленького божого вгодника батько доручив нам з сестрою. Увійшовши в майстерню дядька Федора, ми з дива і очі витріщили — над курятником висіла панорама пекельного страшного суду.

Даровитий художник-самоук якраз у цей час викінчував кадр: чортенята підпихали грішників у казани.

— Дядю Федю,— питаємо,— а чого біля казана хитає головою ряба коняка?

— Ви ж, дітоньки, чули? Отой гемонський рябуватий кінь заліз у сторожку і з'їв свячені дарники. Отець Іоанн цидулкою і через паламаря двічі переказував — пекло переробити! Хай і грішна коняка в казані кипить!

Важко, ох важко талановитому сільському художнику потрапити мистецькому смаку численних вередливих замовників. То се, то се, тому друге, п'яте, десяте... То ніс кирпатий, то очі булькаті, то вуха стирчать вище хати...

Що поробиш — виконуєш і те, і друге, і п'яте, й десяте; виконуєш і чудернацьке...

Просить замовець намалювати щось порядне — отаке рогатеньке, якого ні в кумів, ні в сватів нема. Хай буде так, Федір Петрович з хистом зліпить таке лукаве диво, що і свати, і куми в один голос питають: «Оце чорт? Скільки ви, куме, віддали, шматок сала потяг чи більше?»

Коли ж замовець ласкаво піднесе скляночку і чемно попросить: «Федоре Петровичу, викушайте на здоров'ячко! Не забудьте, Федоре Петровичу, за кігті... От чортеня, що ви того разу, звиняйте, зрисували за чверточку, нікого, прокляте, не лякає. А чого, дозвольте вам нагадати, не жахає — кігті маленькі!..» — Федір Петрович бере в руки ласкаво піднесену скляну посудину, ввічливо дякує: «...Ваше здоров'є!» Одним духом вихиляє її і пензлем мальовничо виводить гострі-гострющі кігті, до самісінького покуття кінчиками досягають...

Замовець не в обиді: сам з ляку тремтить...

...Замовці радили автору щедро поливати фарбами суху, земну практику.

— Федоре! Я вам набавлю мішечок бараболі. З верхом наберу... Нарисуйте пророка господнього сурйозного. Хай він на людей з гнівом позирає: «Куди ти тягнеш? Бачиш, хазяйське?.. З довгою рукою під церкву. Проси в бога...»

— ...Федоре Петровичу! Вибачайте на слові, але ота ваша вгодниця моїй бабі не до душі. Якась Августина!.. Її ніхто і в хуторі не знає. Оце вам баба передала на холодець, ублаготворіть стару, нарисуйте Варку. Не обижайтеся, потрудіться...

Образи угодників — це неодмінна реліквія в хаті. На кожного — іконка. У квітках — вінчальні, на народження — дерев'яні.

По цьому звичаю в нас у лівому кутку на стіні висіло вісімнадцять ікон.

Моїй напарній сестричці кожну суботу підкидали церковну роботу: витирати з святих пилюку.

Мама, бувало, й кажуть:

— Саню! Візьми, донечко, деркачика та позганяй мух. Бачиш, роями на ікони понападали. Зжени та віничком оте пилище згорни. А то глянеш і, прости господи, не при хаті згадуючи, скажеш: «Не святі, а якісь вівчарі!» Повитирай, хай хоч очі блищать!..

Сестричка тре, витирає та й питає:

— Мамо! А на цього святого, Сашкового, не хватило води!

— А ти, доню, поплюй йому на лоба, а тоді візьми ганчірочку і гарненько розітри по всій пиці.

Нам, дітям, найбільше подобалася ікона теплого Олексія. У цей день ми горобцями цвірінчали на подвір'ї: «Сьогодні теплий Олексій! Сьогодні теплого Олексія!..»

У науку невгамовній дітворі бабусенька внизу під іконою теплого Олексія приладнала щось страховидне, волохате... Оте чудисько бабуся замовила не по дорогій ціні: вшанувала художника шматком простенького полотна. Доброзичливо почастувала автора і мокрим сніданком та все поправляла: «Отут, Федоре, хай він на тину з прутом стоїть!..»

Дядько Федір бабусине замовлення виконав добротно. На високому тину стояло вовнате диковисько й дрючком полохало курей. В барвисту огорожу художник майстерно вплів саркастичний напис: «Тікайте, кури, піп іде!»

О. Серафимович

ЧУДО

У січневий мороз, прихилившись до задка саней, їхав козак Наумович у станицю.

Вкритий інеєм кінь біжить прудко. Навкруги голий степ, занесений снігом. Навскоси, через дорогу, тягне злий поземок. Верст із сімнадцять зосталося.

Раптом Наумович натяг віжки. Кінь став.

— Що за диво?..

Кроків за десять від дороги пара йшла. Зліз Наумович, іде, провалюється в заметах. Чудеса! У видолинку чорніє жива вода, сніг навколо мокрий, а у воді жабеня плаває— відтало.

— Чи не мана?..— перехрестився Наумович.

Знає — навкруги верст на двадцять краплини води немає,

степ сухий, як цегла, і від морозу навіть повітря скрижаніло.

Побіг назад, ввалився у сани і погнав коня. А в станиці— просто до попа.

— Отак і так, батюшко, ниньки мені наслання в степу було, благословіть. Двадцять років їжджу по цьому самому місцю, краплини-росини ніколи там не бувало, і називається Сухий ліг, кругом мороз, а тут просто жива вода, а в ній жабеня плаває.

Піп тицьнув йому в губи волохату руку, вислухав та як зареве кабаном:

— Мати, дай йому склянку горілки! Та звели Миколі запрягти вороних. Пошли за дияконом, за дячком, приготуйте облачення... А ти, мати, полізь на горище, там у кутку звалено ікони, вибери якусь старішу божу матір, чорніша котра. Та сама полізь, а то Палажка не зуміє. Та не забудь... того...— гукнув він навздогін,— оцього... пляшечку в сани поставити,— мороз дуже великий.

Попадя, вся в павутинні, злізла з горища і подала почорнілу дошку.

— На ось. Тільки ніс у неї трохи сколупаний.

Через півгодини піп у новій єнотовій шубі, з ним здоровенний, схожий на бика, диякон — у вовчій, і в пальтечку — дячок, не попадаючи зуб на зуб,— швидко їхали парою гладких вороних у степ.

Ось і долинка. Зирк, а з другого боку парою гнідих теж троє шкварять: піп з дияконом та з дячком із хутора,— match рознюхали, каналії.

Під'їхали разом; вискочили попи та до води з іконами. І почали один одного штовхати.

— Ти чого ж це в чужу парафію, сивий жеребець! Га?

— Брешеш, бабнику, наша, хутірська тут земля.

Вчепилися один одному в бороди. Диякони з саней на поміч поспішають. А в дячків своє — кадило збоку роздмухують.

Станичний диякон скинув з правої руки вовчину та, не хрестячись, не молячись, я-ак хряпне хутірського батюшку,— той і вгруз головою в сніг.

Заревів по-бичачому хутірський диякон.

— А-а, то ти нашого!..

Скинув кожуха, розмахнувся—господи благослови. І задер

ноги станичний піп, зад увесь у снігу показав. Зійшлися диякони, обидва дужі, вгодовані, з волячими шиями, і голоси рявкаючі,— бути б великому бою, та біжать кучери, кричать:

— Батюшки!.. Батюшки!.. Народ іде...

А люди справді їхали: з усіх боків зачорніли сани.

І як це так швидко звістка про чудо облетіла станицю й хутори!

Попи, крекчучи, підвелися, і пішло: «Господи помилуй», і «алілуя», і «радуйся, невесто неневестная»...

Наступного дня люду насунуло ще більше. Везуть безруких, кривих, сліпих, висхлих, змучених, падучих, причинних, біснуватих. І всі, розчулені, з сльозами п'ють святу воду і прикладаються до явлених, що швидко холонуть на повітрі: морозяно — прилипають губи, боляче відривати. А кругом зітхання, крики, плач, виск.

Біснуваті голосять:

— Матушки, цариці небесні! Та як же ви нас сподобили, недостойних? Хоч би одна, а то зразу дві — преподобна Одігітрія та Казанська божа матір...

А коло попів ростуть купи грошей, печеного хліба, яєць, сала, овечих шкур, лантухів з пшеницею. Пара вороних і пара гнідих не встигають одвозити.

Так тривало цілих чотири дні. Змучилися попи, до сьомого поту трудяться. По області, по станицях, по хуторах слава пішла про двох явлених, про те, як вони зціляють болящих. Ті, хто приїжджав, на власні очі бачили і явлені ікони в живій воді, і як цариці небесні для болящих воду прибавляють,— стало вже маленьке озерце і не замерзає.

Дивується народ, нажаханий і розчулений п'є воду, набирає в пляшечки, в сулії і розвозить по всій області.

На п'ятий день приїхали на двох санях робітники, похмурі, чорні від металу і мастила, що в'їлося. Вилізли, витягли інструменти, підійшли.

— Ну, годі вам тут молебень правити...

Накинулися попи й паства:

— Вам що треба? Тут явлені матушки, цариці небесні— Одігітрія та Казанська...

— Ма-а-тушки!.. Бач, скільки води найшло. В станиці, значить, водопровід став, без води всі сидять. Труба лопнула,

а ви воду хлебчете та ще з водосвяттям. Ну, пускайте, ніколи нам тут з вами...

І взялися до роботи. Розпалили вогнища, відморозили землю, викопали колодязі, відкрили водопровідну трубу, замінили частину, що лопнула, знову засипали землею і поїхали.

Незабаром знялася завірюха, усе біло зрівняла, і знову в степу стало тихо, безлюдно.

А. Тесленко

НАУКА

Людей у церкві повно. Церква — городська, та гарно в їй так. Громовинне світло сяє, свічки палають, образи блищать, а еполети на панах, ризи на батюшках так і мигтять. Батюшки кадять та:

— Сей день, его же сотвори господь, возрадуемся й возвеселимся в оны!

Півчі:

— Христос воскресе!..

Люди так і ворушаться, зодів так і шамтить на їх: христосуються, цілуються... Весело. Так і всміхаються всі.

Надворі, на східцях, по боках, теж ворушаться люди. Тільки ці люди не всміхаються вже, не радіють. Ці, мабуть,

не чують «возрадуемся і возвеселимся». Ці, пообдирані, позгорблювані, простягають руки до кожного, та тільки:

— Христос воскресе!.. Подайте, що милость ваша!

Між ними і одна молодиця стоїть, теж обідрана така, та така худа, бліда. Перед молодицею — дівчинка малесенька, в лахмітті в якомусь та в чобітках, що так і червоніють пальчики з їх. Надворі холодненько, вітрець проймає, і воно, чорнобривеньке, мабуть, не помалу змерзло, бо щічки ті, круглесенькі, сині-сині, оченята карі повні слізок, а само аж на місці не встоїть: одно ніжки ті то сюди, то туди ворочає, а рученятка свої, манісінькі, одно до живітка під лахміттячко стромляє, одно стромляє.

Молодиця оце дивиться на дідів, та й собі: і пригнеться інший раз оце, і голову схилить набік, і рот роззявить, та й нічого, почервоніє тільки.

Кашлянула, та й собі-таки,— тільки так несмілко:

— Здр... Христос воскресе... з празником з святим будьте...— та й руку простягла-таки.

Ніхто нічого їй, тільки дід один з хрестами на грудях:

— Пху! І сорому нема їй!.. Хай уже ми...

Молодиця почервоніла зразу так, далі затулилась полою...

— Боже мій, боже мій,— каже,— хіба ж хто й повірить, що тобі горе? Хіба ж хто й повірить, що ти тільки учора годувала дитинку скориночками?..

— Молода, не каліка,— дід їй,— заробила б... і нам би не заважала отут.

— Мої рідні!— молодиця йому,— де ж би я заробила? Я ж ждала, я ж виглядала... Що ж я робитиму, коли є нас... і без діток є.

Молодиця втерлась, помовчала, далі:

— Було б у мене що, була б хата, чи я б виглядала наймів отих?.. Чи я б оце стояла тут... боже мій!..— Молодиця знову полу до очей: — Умер... умер покійник-чоловік... добре й зробив.

— Ну, киснеш!— визвірився дід з хрестами,— хтось подивиться на тебе оце.

Молодиця перехлипала, постояла, подивилась кругом, пригнулась ще разів з скільки, далі до дівчинки:

— Парасю, моя дитино, проси ти...

— Мамо, я змерзла,— дівчинка їй.

— Проси, моя дитино! Христос воскрес, кажи. Тобі зручніш.

Дівчинка:

— Мамо, я їсти хоцу.

— Ну, отож і кажи: їсти нічого, кажи, удягтися ні в віщо.

— Спатки хоцу, мамо.

Мати аж з серцем на неї:

— Проси, я тобі кажу, зараз!

Дівчинка:

— Боюсь.

— Проси!.. Христос воскрес, кажи. Ось пан іде... зараз!

Дівчинка:

— Хли... Хлистос... восклес...— та й затулилась пальчиками.

— Чому ж ти руки не простягла ото? Ну й!.. Руку сюди! Отак держи!

Дівчинка:

— Змерзла он... змерзла так, а вони... а вони...— одвернулася до рундука, заплакала. Плаче так гірко, аж здригається вся.

Дивиться мати. Сльози тільки кап-кап у самої. Зітхнула, подивилась сюди й туди, та знов пригинаться давай.

Пригиналась-пригиналась — нічого.

— От, боже мій,— каже.— Ходім, Парасю, між паски ще. Взяла за ручку, веде...

— «Пра-а-здников пра...здник»,— чується з церкви.

Пасок коло церкви багато, та все такі жовті. Поміж пасками ліхтарі горять скрізь, люди стоять; гомін... Мати каже:

— Ну, підходь, Парасю... до жінки до тії. Христос воскрес, кажи.

Дівчинка мов не чує.

— Мамо, он спідницка гарна яка в дівцини!

— Христос воскрес, кажи!

— Мамо, он паска яка, а яецка які... червоні, дивіться!— показує, та аж осміхається.

— Я тобі... Я тобі що кажу?— гнівається мати.

— Що там? Куди прешся? Народ!— прогонить їх поліціянт.

Ось трохи згодом ревуть дзвони — паски святять. Заби-

рають люди, несуть. Молодиця дивиться — стоїть, тільки *сльози грають її.*

— Мамо, ходімте взе й ми,— каже дівчинка.

Мати за ручку її, похнюпилась, ідуть.

Люди скрізь так юрбами й сунуть. Звощики скрізь так і торохтять. Дзвони ревуть десь. Майорять хлаги улицями. Громовина сяє. А на небі ані хмариночки; зорі тільки миг-миг.

Дійшли до базару, стала мати, думає.

— Мамо, ходімте взе!— каже дівчинка.

— Куди підемо?

Мати скривилась, за ручку дівчинку, та під крамницю на *піддашшя.*

— Мамо, ну й спідницку бацила я!

Мовчить мати.

— Мамо, я яєцка хоцу.

Мовчить.

— Мамо, дасте паски?

— А чом ти не слухалась, як я тебе навчала? Казала: проси! А ти слухалась моєї науки?

Дитина в плач.

Мати помовчала, нахилилась і пригорнула дочку:

— Моя дитино! Дай хоч поцілую тебе!

Л. Гумілевський

БОГОРОДИЦЯ ПЛАЧЕ

Якось улітку, після приходу з череди худоби, зібралась купка костромських хлопчаків навколо овечого пастуха Семенка Косоокого. Балакаючи про те про се, а найбільш про страшне — домовиків, лісовиків, покійників, Семенко дуже любив розповідати про всякі незвичайні випадки, а хлопці так само дуже любили його слухати.

Семенко розказував, як минулого літа в сусідньому селі, де він пас, домовик налякав тітку Аксенію.

Наприкінці розповіді до хлопців підійшов Петько Жук — меткий, жвавий хлопчина років одинадцяти, син удови Марії.

Як тільки Семенко доказав і посипались здивовано-злякані запитання хлопців, Жук раптом вигукнув:

— Ніяких домовиків нема. Брехня це!

— Як нема, а ти знаєш?

— Дивись, договоришся до біди,— сказав сусіда Петька, малий Олексійко.

— Бач, який хоробрий знайшовся,— ображено обізвався після всіх Семенко, досадуючи на задерикувате втручання Петька, яке могло похитнути довірливе ставлення хлопців до його розповідей.

— Чого лякаєте,— не боюсь я,— сказав Жук і хвацько свиснув.

— Що ж, так-таки нічого й не боїшся?— підморгуючи хлопцям своїм оком і щось замишляючи, запитав Петько Косоокий.

Глянув Петько на пастуха, всміхнувся.

— Тебе, кривого, боюсь дуже.

— Ні, ти без дурників,— причепився Семенко,— закладімося. Як дванадцята година відзвонить, на кладовище підеш?

— Чого?

— Ні, ти скажи — підеш?

Обступили хлопчаки, почали під'юджувати:

— Злякався Жук!

— На кладовище вночі ніхто не піде. Там проскурниця сама бачила, як на могилках свічки горять.

Похитав головою Жук:

— Ех ви. Та я вже про ті свічки вчителя запитував. Буває це, сказав він, що коли людина в землі гниє, так із могили якась речовина виходить [1], та, що на сірниках. Вона й світиться. Я сірниками пальці натер, вони теж світились. А ця речовина в кістках у людини є...

Зареготали хлопчаки. Семенко прискіпувався.

— А ти збігай уночі. Ми ось тут біля церкви сидітимемо, а ти збігай. Знаєш, каплиця там біля ярка? У ній на підлозі ще від великодня крашанки лежать. Ти одну нам принеси— ми й повіримо, що там був.

— І принесу.

— Спробуй-но.

Знизав плечима Петько.

— Ну й дурні ви, хлопці.

---

[1] Ця речовина називається фосфором.

— А ти сходи.

— Та сходжу, сходжу. Ось ніч настане й піду.

— Стережіть його, хлопці, щоб він зараз не побіг туди.

Оточили Петька, повели до церкви північ чекати, посідали за церковною огорожею. Сонечко зайшло, і темніло швидко. Від верб тіні впали, стало холодно. З села навіть собачого валування не чутно було — тиша й ніч.

Притихли хлопці. Олексійко пожалів по-сусідському:

— Ди-ви-ись, Жук. Може, відмовишся?

Не дуже й удень любив Петько кладовище, а вночі краще б туди не ходити, проте Олексійкові відповів презирливо:

— Сказав, так піду, велике діло, подумаєш...

Хлопці із смішком провели його за огорожу.

Глянув Петько в поле на білу від місяця дорогу між стиглими житами, ляснув себе по стегнах і помчав.

* *
*

Біля самого кладовища з-під ніг випурхнув величезний чорнокрилий птах, піднявся повільно, важко і полетів через поле. Петько присів від страху, отямився, коли птах уже меншим від горобця здавався вдалині, озирнувся — чи не регочуть хлопці,— порожнє поле позаду, церковний хрест наче з жита стирчить.

Перескочив Петько через рів, що навкіл кладовища, забив палець, потанцював на одній нозі і пішов потихеньку по могилах до каплиці.

Каплиця над частоколом хрестів виднілась неподалік. Обдивився Петько навкруги — ні свічок, ні чортів, ні покійників. Тихо, наче в полі. Цвіркуни сюрчать, полин пахне гірко.

Капличка стояла за огорожею, двері в ній давно з завісів злетіли, валялися тут же. Переліз Петько через огорожу, ввійшов потихеньку. Глянув на ікони, перехреститися хотів, але тільки рукою махнув.

Подивився на підлогу, крашанок не видно. Обнишпорив усі закутки,— нема нічого, задумався: адже крашанки завжди лежать тут від великодня до великодня, а зараз, як на зло,— нема.

Почав Петько шукати на підвіконнях, за іконами. Коли це на аналойчику за пучком сухих квітів надибав три яєчка. Шпурнув Петько квіти додолу, сунув усі три крашанки в кишеню і раптом чує: піднялися з могил покійники і тихим голосом коло самої каплички розмовляють:

— Ну, слава господи, відмучились.

— Та вже сьогодні кінець.

Шмигнув Петько за аналойчик у куток і закляк. Чує, хвіртка в огорожі скрипить, і кістяні ноги покійницькі землю давлять, ідуть. Зіщулився Петько, вкотився під аналойчик клубком. Увійшли покійники в каплицю,— у Петька чуб став, наче пруття, на голові, серце от-от з грудей вискочить.

— Я, батюшко, все приготував. Ось, подивіться-но, яка штука!— тягнув іржавенький голосок, голосок той видався начебто знайомим Петькові.

«Точнісінько диякон наш,— подумав хлопець.— Таж він і не вмирав ніколи...»

А голос був достеменно дияконський:

— Гляньте, батюшко. Наллємо ми сюди води, а вона через дірки до самих очей богородиці дійде. В очах тепер голочкою дірки прокрутити,— будуть наче сльози.

— Ану, прокрути, отець диякон.

Аж підскочив Петько — упізнав він і цей голос; такий гучний бас, що й помилитися не можна: попів цей голос.

Помовчали, повозилися біля чогось недовго, потім прогув попівський бас:

— Чудово, отець диякон. Наче сльоза йде.

— Не в соснівців одних чудеса можуть бути. Що там ікони пофарбувати, от сльозу пустити,— це мудріша справа.

— То що ж тепер?

— А нічого, батюшко. Ось наллємо води повнісінько, поставимо все на місце, як було. А взавтра вдосвіта проскурницю підішлемо — вона й відкриє. Я вже велів їй перед іконою тут лампадку полагодити. Як буде вона лампадку ставити, так і побачить.

— Ну, хай буде по-твоєму, отець диякон. Роби як знаєш.

— Ходімо, батюшко. Усе, як було, — нічого не помітно.

Голоси подаленіли. Петько вирнув з-під аналойчика, віддихався, розім'яв ногу і побіг щодуху кружними доріжками, щоб живим покійникам на очі не попастися.

Біля церковної огорожі хлопці чекали на нього, побачили

здалеку, висипали назустріч. Сунув Петько крашанку Семенкові і сказав:

— На з'їж.

— Надрижався, мабуть. Чого так довго?— спитав той.

— З покійними вечеряв,— хихотнув Петько і помчав додому: в грудях серце калатало, як на сполох, а в голові аж дзвеніло.

* * *

Розбудив диякон проскурницю вдосвіта, сказав:

— Сходи-но, матінко проскурнице, в каплицю та опоряди лампадку перед богородицею. З'явилася вона мені цієї ночі уві сні і так жалісно скаржилась, що забули її сільські жінки. На лампадку олійки дати скупляться...

Сплеснула руками проскурниця:

— Та невже?

— Не брешу, далебі. І як стала вона йти від мене, так з очей у неї сльози. Бери-но, матінко, та йди з богом.

Одяглася проскурниця, захопила олії і подалася в капличку, хрестячись та схлипуючи. А як глянула на обличчя богородиці — заойкала, застогнала і побігла в село. Наче електричний струм по селу пішов.

У каплиці на кладовищі богородиця сльози ллє. Забули ми господа! Горе нам! Про нас плаче пресвята.

Посунув люд на кладовище. Кому в поле треба було — залишились. Усе село висипало, хто з чим — усі з пожертвами. Батюшка звелів так дзвонити в усі дзвони, щоб і навколишні села знали.

Ходила й Марія, мати Петькова, на кладовище: вернулася, сина будить:

— Уставай, Петько. На селі ж бо щось трапилось...

Протер очі Петько, дивиться на матір:

— Що трапилось?

— Чудо! Богородиця сльози ллє.

Петько почухав потилицю, сказав хмуро:

— Налили б гасу, то й гас би капав.

Марія аж присіла від страху:

— Та що це ти, безстиднику, розум втратив? Поб'є тебе сила божа за такі слова... Накличеш ти горе на мою голову.

— Ти послухай, мамо...
— І слухати не хочу.
— Та коли я сам бачив.
— Що бачив?— насторожилась Марія.— Що ти бачити міг?
— А ось що,— і Петько почав оповідати матері свої нічні пригоди.
Витріщила очі Марія:
— Брешеш ти, Петько. Уві сні це бачив.
— Піди хлопців запитай.
Розгубилась Марія. А Петько за звичкою свиснув легенько, хлюпнув у вічі водицею з умивальника, пригладив чуба мокрими долонями — і пішов з хати.
Подався прямо на кладовище. А там від жіночих хусток, наче від квітів на лузі: і барвисто, і ошатно, і весело. Біля воріт зустрівся Петько з міліціонером Гаврилом.
Сидів міліціонер для порядку, головою хитав зажурено. Побачив Петька, кивнув йому. Любив він хлопця за сміливість.
— Ех, їдять його мухи, яке діло вийшло? Що тут скажеш?
— А що?
— От, кажуть, начебто й бога нема і чудес не буває. А в нас? Чув, мабуть?
— Раніше від усіх.
— Від проскурниці?
— Трохи раніше,— засміявся Петько,— раніше.
— Від кого ж?
— Від отця диякона, коли він з батюшкою чудо це майстрували.
— Ти що, їдять його мухи, плетеш? — обурився Гаврило.— Тут не до сміху.
— А ти саму ікону бачив?
— Бачив.
— І нічого?
— Нічого,— захвилювався міліціонер.— А ти хіба щось знаєш?
— Ходімо,— рішуче мовив Петько,— ходімо. Тільки коли мене битимуть, так ти заступайся.
— Скривдити не дам,— запевнив Гаврило,— тільки дивись...
Петько йшов попереду, проштовхувався між чоловіками

й жінками. За ним важко ступав Гаврило, потираючи лоба. Побіля каплички правив службу піп, іржавеньким голоском підтягував йому диякон. Петько перехрестився побожно, протиснувся до каплиці, примовляючи:

— Дайте поцілувати, православні.

У капличці стояли чоловіки з сизими від вітру обличчями. Протиснувся й Гаврило, його пускали охоче:

— Дивись, дивись, боговідступнику. Кайся.

Петько продерся до ікони, взявся за неї обома руками, наче для того, щоб поцілувати, послизнувся — і бух на землю разом з іконою. Гаврило кинувся його піднімати, чоловіки обступили їх. Петько спритно вибив ікону з кіота, підняв її, перевернув.

— От гляньте, люди, які тут сльози.

Оскаженіли чоловіки: витекли сльози з ікони, впали чорними калюжами на землю. Стиснули кулаки, кинулись до Петька, а він уже за Гавриловою спиною.

— Потряси її, Гаврило.

Гаврило потряс ікону, попадали останні краплі. Сивий чоловік, не розтуливши кулаків, рявкнув:

— Що ж це таке?

— Диякон дірочки прокрутив, води налив, а я все це бачив,— пояснив Петько.

— Значить — обман?

— Обман, громадяни,— сказав Гаврило,— обман. Ось дивіться, які тут дірочки.

Глянули мужики, винесли ікону надвір, закричали.

Потекли до каплички з усіх могилок і стежечок різнобарвні хустинки, кофти.

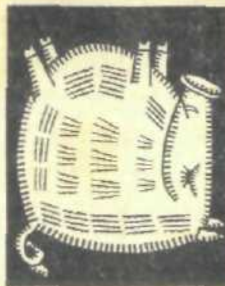
— Що таке? Що таке?

— Обман, православні...

М. Твен

ДОПИТЛИВА БЕССІ

Бессі — гарна дівчинка, не пустунка, не базіка; вона любить поміркувати то над тим, то над іншим і весь час запитує «чому?», намагаючись зрозуміти, що відбувається навколо неї. Якось вона запитала:

— Мамо, чому всюди стільки страждань і горя? Нащо все це?

То було простеньке питання, і мама, не замислюючись, відповіла:

— Для нашого ж блага, доню. У своїй несповідимій мудрості бог посилає нам ці випробування, щоб навернути нас на путь істинну і зробити нас кращими.

— Значить, це він посилає страждання?

— Так.

— Всі страждання, мамо?

— Звичайно, люба. Ніщо не відбувається без його волі. Але він посилає їх сповнений любові до нас, бажаючи зробити нас кращими.

— Це дивно, мамо.

— Дивно? Ну що ти, люба? Мені це не здається дивним. Нікому це не здається дивним. Всі вважають, що так воно і повинно бути, що це милосердно і мудро.

— Хто це перший став так вважати, мамо? Ти?

— Ні, крихітко, мене так учили.

— Хто тебе так учив, мамо?

— Я вже не пам'ятаю. Мабуть, моя мати або священик. У всякому разі, всі знають, що це правильно.

— А мені це здається дивним, мамо. Скажи: це бог послав тиф на Біллі Норріса?

— Так.

— Нащо?

— Як — нащо? Щоб навернути його на путь істинну, щоб зробити його хорошим хлопчиком.

— Але ж він помер од тифу, мамо. Він не може стати хорошим хлопчиком.

— Он як! Ну, значить, у бога була інша мета. У всякому разі, це була мудра і милосердна мета.

— Що ж це була за мета, мамо?

— Ти втомлюєш мене, крихітко. Можливо, бог хотів послати випробування батькам Біллі!

— Але ж це нечесно, мамо! Коли бог хотів послати випробування батькам Біллі, навіщо ж він убив Біллі?

— Я не знаю, крихітко. Я можу тільки сказати тобі, що його мета була мудра і милосердна.

— Яка мета, мамо?

— Він хотів... він хотів покарати батьків Біллі. Вони, можливо, согрішили й були покарані.

— Але ж помер Біллі, мамо? Хіба це справедливо?

— Звичайно, справедливо. Бог не чинить нічого, що було б несправедливим. Тобі не збагнути цього зараз, та коли ти виростеш, тобі стане зрозуміло, що все, що бог робить, мудре й справедливе.

Пауза.

— Мамо, це бог обвалив дах на чоловіка, який виносив з будинку бабусю, коли сталася пожежа?

— Ну звичайно, крихітко! Стривай! Що за питання ти ставиш? Тобі слід пам'ятати одне: будь-яке діяння боже свідчить про його всемогутність, правосуддя і любов до людей.

— А ось коли п'яниця вдарив вилами дитинку у місіс Уелч...

— Це зовсім не твоє діло! А втім, бог, мабуть, хотів послати випробування цьому дитинчаті, навернути його на путь істинну.

— Мамо, містер Борґес казав, що мільйони мільйонів маленьких істот нападають на нас і змушують нас хворіти на холеру, тиф і ще тисячу хвороб. Мамо, це бог посилає їх?

— Звичайно, люба, звичайно. Інакше й бути не може.

— Навіщо ж він посилає їх?

— Щоб навернути нас на путь істинну. Я тобі вже казала.

— Але це жахливо й жорстоко, мамо! Це безглуздо! Якби мені...

— Замовкни, зараз же замовкни! Ти хочеш, щоб нас побив грім?

— Мамо, минулого тижня у дзвіницю поцілив грім, і церква згоріла. Що, бог хотів навернути церкву на пусть істинну?

Мати втомлено:

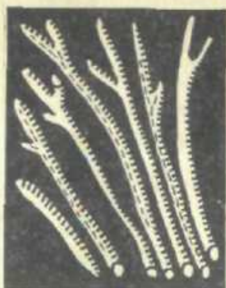
— Не знаю, можливо...

— Блискавиця вбила тоді свиню, яка нічим не завинила. Бог хотів навернути цю свиню на путь істинну, мамо?

— Люба моя, ти, мабуть, хочеш погуляти. Біжи побігай трошки.

Ш. Алейхем

УЧИТЕЛЬ БОЙАЗ

(Скорочено)

1

Те, що я пережив того дня, коли мати взяла мене за руку і відвела в хедер[1] до меламеда Бойаза, відчуває, мабуть, мале курча, коли його несуть до різника. Бідолашне курча дрижить усе, тріпоче. Розуміти ж воно не розуміє, але відчуває, що тут діло пахне не просом, а чимось іншим... Недарма ж мати мене втішала, говорила, що добрий ангел скине мені гріш зі стелі, недарма подарувала вона мені яблуко і поцілувала в лоб, недарма просила Бойаза, щоб він поводився зі мною лагідніше, тому що «дитя лише недавно хворіло на кір».

[1] Хедер — єврейська релігійна школа.

Так сказала мати, показавши рукою на мене, наче передавала Бойазові дорогу кришталеву посудину, з якою треба поводитися дуже обережно, а то вона розіб'ється...

2

Метод учителя Бойаза був дуже простий: різки. Чому саме різки? Він пояснював це за допомогою логіки і наводив для прикладу коня. «Чому кінь біжить? Тому що боїться. Чого кінь боїться? Батога. Цілком так само з дітьми. Дитина повинна боятися: боятися бога, боятися ребе, боятися батьків, боятися гріха, боятися поганої думки... А для того, щоб дитина завжди боялася, треба їй розстебнути штанці, покласти її як слід і всипати десятків зо два гаряченьких: березова каша — пожива наша. Хай живе різка! Хай живе канчук!»

Так говорить Бойаз і бере в руку канчук, бере повільно, не поспішаючи, оглядає його з усіх боків, наче священний цитрус, потім береться до роботи серйозно, ревно; при цьому він підспівує, похитуючи головою:

> Березова каша —
> Пожива наша.

Чудеса та й годі! Бойаз ніколи не лічить різок і ніколи не помиляється. Бойаз шмагає і ніколи при цьому не сердиться. Бойаз взагалі людина не сердита; він сердиться тільки тоді, коли хлопчик не дає себе шмагати, рветься з рук, дригає ногами. Тоді, бачите, вже справа інша. Тоді очі в ребе наливаються кров'ю, і він шмагає без ліку і без приспіву: «Хлопчик повинен лежати спокійно, коли ребе його шмагає! Поводитися пристойно, навіть коли його шмагають!..»

А шмагав нас Бойаз, хай буде вам відомо, завжди по заслузі. Причина знаходилась будь-коли: за те, що не вчились старанно, за те, що не хотіли молитися, за те, що не слухались батьків, ребе, за те, що не дивилися в книжку, відривалися від книжки, за те, що надто швидко молились, надто повільно молились, надто голосно розмовляли, за обірваний лацкан, за гудзики, за діру, за подряпину, за брудні руки, за пляму в молитовнику, за ласощі, за втечу, пустощі і таке інше, і таке інше без кінця.

Це він усе шмагав за гріхи, «вчинені на виду в усіх». Але він шмагав ще й за гріхи, «вчинені потай», так, наприклад, він шмагав усіх щоп'ятниці, напередодні свят і перед канікулами і пояснював: «Якщо ви цих різок ще не заслужили, то, з божою поміччю, заслужите їх у майбутньому». А то відшмагає через те, що хто-небудь, свій або чужий, хотів вам прислужитися і поскаржився ребе; чи шмагає і натякає при цьому: «Ти, мабуть, і сам знаєш, за які добрі діла тебе шмагають». А то відшмагає з цікавості: «Ану, подивимося, як поводиться хлопчик під різкою...» Одне слово, різки, канчук, страх і сльози — ось що панувало тоді в нашій маленькій нерозумній дитячій громадці. І не було ні засобу, ні променя надії на вихід з цього пекла.

А добрий ангел, про якого говорила мати? Де він, цей добрий ангел?..

Повинен зізнатися: часом у мене закрадався сумнів в існуванні доброго ангела. Іскра недовір'я надто рано закралась у мою дитячу душу. Надто рано почав я подумувати про те, що, очевидно, мати обманула мене. Надто рано я зазнайомився з почуттям, ім'я якому «ненависть». Надто, надто зненавидів я свого ребе Бойаза.

Та й як його не ненавидіти? Як тут не ненавидіти ребе, який не дає й голови підвести: «Цього не можна!», «Там не стій!», «Туди не ходи!», «З тим не говори!» Як не ненавидіти людину, в якої нема ні краплини жалості, яка почуває задоволення, спостерігаючи чужі страждання, яка купається в чужих сльозах, п'яніє від чужої крові? Що вже, здається, може бути ганебніше від шмагання? Що може бути принизливіше, ніж стояти в кутку роздягнутим догола, в чому мати народила? А Бойазові цього мало. Бойаз вимагає від тебе, щоб ти сам роздягся, сам скинув штанці, сам, пробачте за вираз, задер сорочечку на голову, сам ліг, тисячу разів прошу пробачення, обличчям униз, а решту вже Бойаз зробить сам:

Березова каша —
Пожива наша.

Не один Бойаз шмагав, йому допомагали його помічники, «півчі», як він їх називав. Звичайно, під наглядом Бойаза, щоб вони, боронь боже, як-небудь не пропустили жодної різки. «Якнайменше науки, якнайбільше канчуків, — говорив Бойаз і пояснював цю теорію за допомогою логіки: — Від

зайвих занять тупіють здібності, а зайва різка шкоди не завдасть. Бо,— говорив Бойаз,— поміркуймо: наука, яку викладають дитині, спрямовується безпосередньо в мозок, через це вона викликає сум'яття в думках і дурманить голову; а канчуки — навпаки: поки удари передаються від задньої частини через усе тіло в голову, вони очищають кров і прояснюють думки,— тепер ви вже зрозуміли?..»

І Бойаз не переставав очищати нашу кров і прочищати нам мозок.

Та ба! Ми вже більше не вірили в доброго ангела, що приходить з неба. Ми вже збагнули, що це була вигадка, байка, щоб заманити нас до Бойаза в хедер, і ми вже почали зітхати й сумувати над нашими муками, обурюватися й вишукувати засобів, як би позбутися цього тяжкого ярма...

П. Капельгородський

ПРЕЙСКУРАНТ ОТЦЯ МАКСИМА

Село Попівка живе по-божому: церква — як писанка, піп — як вареник у сметані, люди — як вівці на тирлищі.

— До вашої милості, отче Максиме... Баба моя, вибачте на тім слові,— того...

Піп киває:

— Ага... Це добре, що вона — того... Хвалю, хвалю... Хрестини чи похорони?

— Та поки що хрестини, отче Максиме.

— Ну шо ж? І хрестини — боже діло. Можно й хрестини. Тоді як, повним чином?

— Та мені, правду казати, хоч би й ніяк. Це все — Явдоха, баба моя, пристала: хрести та й хрести... Інші он тепер *до сельбудів носять, а вона — в одну душу: очі, каже, тобі*

видряпаю, як понесеш. Там йому, каже, в сельбуді таку собачу кличку дадуть, що тоді хоч гавкай до нього...

— А це вона — правильно. Там його тобі зразу запишуть Кооптахом... Або, скажемо, Пістолетом...

— Во, во... Ну я їй, бабі своїй, значить, і кажу: «Коли вже тобі так хочеться, то понесу й до попа...» Тільки більше коробочки жита не дам, так і знайте! У мене — жито щитане...

— Хм... Ну що ж? Можна й за коробочку. Це вже — твоя справа.

— А ім'я яке буде?

— Віл буде ім'я йому, як за коробочку...

— Та що-бо ви, батюшко,— смієтеся з нас, чи що? Де ж таки видано, щоб дитину волом охрестили? Та чи я вам — бугай, щоб ото так мого сина...

— Застебни рота, маловіре! Не уподобляй преподобного скотам нерозумним! Іже во святих отець наш Віл, єго же пам'ять празнуємо двадцять восьмого октомбрія, це зовсім не той віл, що ти думаєш...

— Я не знаю, який там віл і чого ви його до іже во святих записали, а тільки на вола я не согласен...

— А ти хочеш, щоб за коробочку жита та цілого Лева? У нас, брат, по таксі... Як не до вподоби Віл, то нехай буде Хуздазад, єго же празнуємо першого апрелія...

— Та що це, справді, за напасть така: то Віл, то Хуздазад? Я вашого Хуздазада й дурно не хочу.

— Ну вже ж, брат, за коробочку жита я тобі не стану тривожити Миколая-чудотворця або Йвана Хрестителя. У їх, брат, там на небі теж усе — по чину. Сказано-бо в євангелії: інша слава сонцю, інша місяцю й інша зіркам...

— Дак хіба ж мало святих у вас, що ви мені — Хуздазада?

— Я ж не кажу, що мало... Є ще Павсикакій на таку ціну, єго же пам'ять празнуємо першого маія... Ти ж сказав, що тобі — за коробочку...

— Ну, от, ви ще тепер Павсикакія викопали... Не дам я за вашого Павсикакія й одного зернятка. Коробочка жита — вона вам з носа не виросте... А вам що? Плеснув кухоль води, крутнув сюди-туди: «Во ім'я того та во ім'я сього...» — і є вже коробочка жита...

— Дуб-бина!.. А про ангела-хранителя забув? Він теж,

брат, з амбіцією! За коробочку жита Миколи-чудотворця не купиш... За коробочку жита можеш узяти собі ще Істукарія або Варипсава, его же празнуємо десятого сентембрія...

— Ну скажіть на милість божу!.. Скільки святих, і все такі, що тільки плюнь та розітри. Недурно ж сказано: дешева рибка — погана юшка... Отче Максиме! Чорт його бери, де вже моє не пропадало: прибавлю ще пляшку самогону. Тільки зробіть ви таку ласку, пошукайте там у себе в прейскуранті когось не такого паскудного...

— За коробочку жита й пляшку самогону візьми собі Дулу.

— Та чого ж ви лаєтеся? Я вам від щирого серця, а ви мені — дулю...

— Та не дулю, а Дулу... Преподобномученика Дулу, его же празнуємо п'ятнадцятого іюнія... Не хочеш Дулу?

— Візьми собі дві, а я не согласен... Це ви мені візка підвозите.

— Ах, який-бо ти... Ну, тоді можеш узяти Екзакустодияна... Патермуфій також за таку ціну... Кукша... Пуплій... Садок, его же празнуємо двадцятого февруарія.

— Ні, не підходить... Коли вже волами та дулями хрестити за коробку жита, то нехай він краще ходить Кооптахом. Та ще ж може таки й не Кооптахом... І жито буде ціле.

— Схаменися, маловіре! То ж таки звичайна собі кличка, а це тобі ангел-хранитель... Ти ж хотів за коробочку?

— Ну, добре... Даю дві, ще й пляшку самогону.

— Є й на дві. Преподобномученик Вата, скажемо, его же празнуємо першого маія. Або святий Тарах — дванадцятого октомбрія... Сакердон... Пуд... Луп...

— І ти, горенько з вами, отче Максиме! Ну, подумайте собі: Тарах, скажемо. Вийде ото воно маленьким на вулицю, а за ним усі діти бігатимуть і тарахкатимуть... Або — Пуд. Ну як ми його, маленького, зватимемо? Пудиком, чи що?

— А то вже твоя справа... Преподобного Лота візьми тоді, як хочеш, его же празнуємо дев'ятого октомбрія.

— Х-ху ти, з такою морокою! Та змилуйтеся ж нарешті, отче Максиме! Ви ж знаєте, що ми люди бідні... Нам оті дві коробочки... Ну, от що можу: остався в мене півень, то я вам ще півня...

— З півнем буде Хома... Або Пахом...

— Нам би таки Миколу, отче Максиме. Дуже бабі хотілося Миколку.

— За Миколку ще десяток яєчок добавиш.

— Дак у нас же тільки півень, батюшко... Він же — не того...

— Позич...

— Ну, та й жила ж ви, отче Максиме!.. Ні, ні, ви не гнівайтеся, це я так, по-хорошому. Може, це й не ви, а оті святі ваші... Та вже чорт його бери, позичу яєчок, а нехай-таки буде Миколка, щоб баба не гнівалася. Тільки ж і прейскурантик у вас,— не во гнів вам нехай буде сказано!..

П. Козланюк

КАСА
(З циклу «Волинські образки»)

— Маю клопіт! — привітав мене сьогодні дядько Іван замість «здрастуйте».

— Ну-у? — заткнув я сокиру в дровітню й підставив йому пеньок на сідання.— Який клопіт?

Замість відповіді дядько Іван витягнув з-за пазухи клаптик пом'ятого паперу і мовчки розправив його шорсткими пальцями.

— Читайте! — відсапнув якось.

— Гм! — перебіг я очима «наказ».— Якісь 150 злотих суд вимагає од вас, як це видно.

Дядько Іван притакнув головою журливо, сплюнув на тріски обік і важко сів на пеньок.

— Ото ж то й діло, що клопіт! — витягнув махорку з кресивом.— А знаєте, що це?

— Скажете хіба!

— А скажу, куріть ось!.. Чули ви щось про нашу касу в Долинках? — креснув ножем до креміння.

— Не чув, а що таке?

— Е, шкода, що ви не чули. До-обру допомогу знайшли нам пани наші!

— Ну, ну, розповідайте, хай знаю!

Дядько Іван зітхнув, хвилинку посвистав зажурено й затягнувся димом раз по раз.

— А грім би вас бив та періщив! — закляв кудись поза оплітки.— От злодійні позліталось сюди, як гайвороння! Усякі панські зайди, дідько зна звідки, всяка жандармська та поміщицька сволоч на спину нам повлазила.

Дядько Іван викресав мені вогню до цигарки і став оповідати з «кінця».

* * *

Ще позаторік ото, бачите, приїхала з міста біда якась до нашої волості, чи то — гміни, як вони тепер кажуть. Зігнав наш вуйт-осадник людей на вечір до канцелярії та й давай удвох з панком пісок в очі сипати... «Ну, бідує,— говорять,— наш хлоп у теперішній скруті, і не раз тих пару грошів важко йому добути на всяку біду та податки. Не раз,— кажуть,— потребує чоловік якоїсь позички, аж гинь, а дістати нема де під рукою... Банки,— торочать,— не позичать усякому, і мороки з ними чимало, а лихварі знову шкуру з мужиків деруть». Ну, заговорили людей, одне слово. «Треба,— кажуть,—люди, не слухати дурних підшептів політичних, а самим собі допомоги в селі шукати. Держава, мовляв, сушить собі над нами голову день і ніч, але й ми теж повинні зменшити журби «паньству» над нашею долею. Громада, говорять люди, великий чоловік! Закладімо собі свою касу в селі на власну самопоміч в потребі. Кожний з вас дасть пару злотих так званої складки, і буде,— кажуть,— капітал чималий, буде чим зарятуватися в нещасті й потребі».

— Еге! — вставив я, зрозумівши.— Це, напевно, про «Касу Стефчика» гнули вам обіддя у волості, так?

— Те, те, те, те! Стефчика, атож, попід ребра їх стефчи-

ло б!— підхопив Іван.— Ну, забили, кажу вам, людиськам баки, як баранам дурним.

«Еге, та це є нічого,— підтакує народ,— своя ніби поміч була б в потребі. Громада, як то кажуть, по нитці, та й бідному сорочка. Скажімо — треба часом тієї копійчини до хати на щось, хоч заріжся... А тут — ідеш собі до каси ввечері, береш кілька злотих на малий процент, і камінь злітає вже з голови аж до осені. Ніби без векселів отих, без панькання, без лихви багацької!..»

«От-от-от! — тільки й чекали цього панки задоволені.— Нема що, люди, і пояснювати, яка це допомога селу. Шкода,— кажуть,— час гайнувати... Зробимо збори в неділю, закладемо касу, *виберемо людей, що вміло провадитимуть справу,— от* і діло буде без політики всякої».

Дядько Іван висякався голосно на тріски й витягнув знову кисет з махоркою.

— Крутіть і слухайте! — послинив пучки язиком.— Ну, зійшовся народ в неділю, та й рада: кого ніби на керівників тієї каси обрати?

«Виберім,— загомоніли звідусіль,— бідніших до цього діла — вони-бо знатимуть найкраще всякі потреби бідного... На голову поставимо Вишневого, на писаря Безхлібного, а на касира бондаря Тимка Кремезного. Люди вони чесні, все село знає, письменні всі, розумні — спокійна голова буде за свою працю».

Сказали — погодилися більшістю. Але загейкали на це багачі з-поза столів: та й сам пан війт закрутив носом.

«Ні, люди, це політика! — каже.— А до каси треба лише порядних і розумних людей. Я,— каже,— люди, радив би вам таке: на голову виберім отця Райського, на писаря пана секретаря Пшибильського, а на касира пана радника Сойченка. Згода, панове господарі?» — моргнув на багачів за столом.

Куркулі затакали хутко, як праниками, а народ затявся... «Не хочемо такої каси! Не хочемо, бо панки вже раз з кооперативом село оциганили!». Знявся шум, як на ярмарку, ба, і жандарм з'явився в канцелярії. Туди-сюди (говорити вони вміють) заголюкали народ, заговорили масненько і наставили до каси, кого хотіли. Для форми ніби взяли й кілька бідніших, як п'яте колесо до воза...

— Ну, дав я тих двадцять п'ять злотих, дав і вписового

два злоти. Продав, знаєте, двоє поросят, що тримав на одежу на зиму. Гадаю: дають люди — треба ж і собі з людьми. А ну ж прийдеться хапнути коли на порятунок? Час воно нині, гей, гей — усякому дідькові дай і дай! Але оминав я тієї позички аж до весни. Перед паскою ото впала в мене корова негадано, отже немає ради. Беру двох ручителів і йду до каси, як у той зашморг.

— Нема грошей,— кажуть,— у касі!

— Як-то нема! А де ж гроші? — питаю.

— Нема, розпозичили вже люди, от і все!

— Гм, гарна ж тобі каса! — міркую.— Коли чоловікові треба до зарізу, то ось тобі й на — порятунок! Вийшов я, як не пишний, але-бо чую по селу, що воно щось не те... Що гроші і не розпозичали люди, і нема їх у касі. Ххе! Іду я в неділю до каси та й застаю тут народу повнісінько. Гамір, шум, як у цирку.

— Де наші гроші? Де наша кривавиця? — тиснемо попа, як мийку, приступом.

Цей туди, сюди — одбріхується білими нитками.

— Таке,— каже,— і таке,— грошей тимчасово немає в касі, бо пан касир з писарем овес за них купили для війська, щоб капітал побільшити на заробітку.

— Де ж той овес, хай побачимо? — настоюють люди.

— А цього вже,— говорить,— не знаю я — діло пана Сойченка й Пшибильського!

Метнулись люди за панками вівсяними — зловили пана Пшибильського в волості.

— Де овес, показуйте, панцю, де наша каса?!

— Овес у пана Сойченка, чого хочете? — визвірився.— Чого мене галасом нападаєте в уряді, більшовики ви сякі та такі! — почав лаятись не на жарти.

Люди юрбою до Сойченка.

— Покажіть-но вівсяну касу, Дмитре Васильовичу! Покажіть нашу працю зараз же!

Цей було почав крутити, що овес у попа зсипаний та що Пшибильський уже продав його військові, але бачить — нікуди одбрехатися.

— Нема,— каже,— вівса вже, люди, все ми втратили на перепродажу! Часи-бо, знаєте, паршиві, що не візьмешся в торгівлі — прогориш до ниточки. Якби так,— гне людям обіддя,— ми в інший час узялися, були б заробили, напевно,

з півтори тисячки до каси. А так... Ну, але не бійтеся, люди, гроші вам віддамо щодо копійки. Я ж,— каже,— свій оце чоловік у вас, люди, — такий же українець, як і ви всі.

— *Ти вже нам рідний, аякже!* — загомоніли ми звідусіль.— Чотири роки тому ти на кооперативі нас оциганив з панками, а тепер ось ще й касою поправив!

— Не бійтеся, люди, віддамо ваші гроші! — меле цей своє.

— Звідки віддасте? — злобиться народ довкола.— Що з вас — отаких зайдів — візьмемо?

— Маю,— каже,— дванадцять тисяч десятин землі на Україні, що ви гадаєте? Маєтки маю, го-го-о! Більшовиків ось незабаром задушимо, і тоді ще будете кланятись мені за потребою.

Розлютило це всіх нас.

— А, ти, дрантюго вошива! — зашуміли люди, як буря.— То ти, злодюго, збираєшся ще й там людей ущасливлювати, як нас уже тут ущасливив? А-ге-ей!

Зміркував цей «міністр» (кажуть, що він ото був колись якимсь «міністром» у гетьмана чи то в Петлюри), зміркував панок письмо носом і чмихнув заздалегідь на городи. А люди як то люди... Постояли ще так-о на вулиці, погомоніли, поплескали терпкими язиками, доки аж війт поліцію не покликав...

*Якось у свято згодом попище ліквідаційні збори скли*кав. Не йшов я, знаєте,— гадаю: чорт вас побери із зборами, як уже все одно гроші пропали! Попікся я, думаю, раз, може, на другий буду обережніший. Але за пару днів приносять мені ще одну потіху з тієї каси...

— Що то за напасть паперова? — питаю в листоноші.

— А то вже йдіть батюшки питайтесь! — відповідає.— Щось там каса вимагає від вас, і не одного...

Іду я бігцем. Приходжу на попівство. «Здрастуйте!» — «Здрастуйте», як то звичайно.

— Що це, батюшко, за лихо якесь на мою голову невинну? — запитую.

— Ото? — косить піп на папір оком.— Це,— каже,— не лихо, Семеновичу, тільки 150 злотих за касу ще маєте заплатити.

— Які 150 злотих? — телепає мене.— За що, бійтеся бога?!

— А декларацію *до каси ви підписували? — питає.*— Там же стояло виразно, що каса з необмеженою порукою.

— Ну, то ще мене якісь там ваші межі обходять?

— А те,— каже,— що на вівсі керівники наробили боргів, і на вас оце випало 150 злотих заплатити.

— А хіба ж того,— говорю,— люди вас заставляли вівсом гендлювати?.. Тож каса мала бути людям на допомогу!

— Що воно мало бути,— відповідає мені,— не моє діло. А ваше діло заплатити тепер свою пайку. Я ж за вас не платитиму. Н-ну?!

— Ні!— кажу,— ані марного гроша не дістанете з мене... Досить, що вже тих 27 злотих кинув, як у болото! Гей, а то ж за що платити? — кажу до нього.— За те, щоб сволоч усяка розперезана...

— Тільки мені без політики, Іване! — перебив мене піп напиндючено.— Платіть собі — не платіть, а до політики постерунок є он, коло волості, треба вам знати!

Що зробиш?.. Креснув я зубами зі злості і вийшов мовчки. От, думаю, грабіжники на гладкій дорозі. От «допомагають» дурному селянинові! Ходжу я, знаєте, поміж людей з язиком — ні, ніхто не платить цієї напасті ціле літо. Гадав, пропаде. Але передучора ото принесли мені з суду це, що бачите. Сімдесят шість нас одержали таку «самопоміч».

Дядько Іван ще раз плюнув сердито, погоготів якось голосно й сягнув за махоркою в пазуху.

* * *

— І що? Будете платити тепер? — питаю по хвилині.

Дядько Іван визвірився на мене, як на ворога.

— За яку дідьчу маму платити?! Звідки та з чого оце вилупити мені таку суму? Останні півтори десятини землі від дітей продати їм на 150 злотих, чи як?! Хе!

— *Відомо, що й казати про те,— говорю.— Але вони* секвестражора[1] пошлють, екзекуторів з коштами та процентами...

— А нехай ідуть, нехай описують уже, таку їх мать теперішню! Що ж ми порадимо тут? Носить, кажуть, вовк, аж

[1] Секвестражор — той, що описує майно.

доки вовка не понесуть, от що. А жбанок до часу воду носить, еге! Урветься вушко і...

Дядько Іван рвучко якось подав мені махорку і злісно закремсав ножем до кременя.

— Ех, ти! — вилаявся він раптом, аж кури з трісок пирснули врозтіч.— Нічого не хочу, тільки дожити тієї хвилі, дочекатись останньої години на всяку сволоч... Отак, знаєте, р-раз, і вмерти нехай!

Він мовчки дав мені прикурити, сховав махорку па місце, а потім так само без словечка встав з пенька і звільна пішов до воріт.

О. Ковінька

ПОКУТЛИВА СПОВІДЬ

Покутлива сповідь церковна хитренькими обценьками витягувала з людської душі усе живе, усе сокровенне: що чоловік думав, що думає і що потай на мислі ховає.

Сповідається дядько Васильків, похилий віком Микола Черпак, що в поту і нужденних сльозах шістдесят років гірко умивався.

— Маю гріх, отче! Чи простить всевишній?

— Кажи, не крийся. Всемилостивий бог все простить. Які гріхи в душі ховаєш?

— У Ладура... Їй-бо, отче, несправедливо. У Сидора Ладура двісті десятин землі, а діток двійко. У мене ж дві десятини, а діток — дванадцятеро. Менші меншого, малесенькі, дрібнесенькі. Певне, господь бог бачить, яка в світі неправда?

— Бачить, бачить... Іменно з висоти небесної осязає. Преподобні слова говориш. Милостивий справедливо розсудить. Кому скаржився?

— Братові Максимові скаржився. Ох, отче, які він правдиві книжки читав. «Робочі,— пишеться, в тій книзі,— вкупі з селянами сотворять нове людське життя. Не стане експлу... експлу...

— Експлуататорів...

— Еге ж, еге ж... Не буде гнобителів! Прослухавши ту книжечку, день і ніч бога молю. Хай збудуться святі слова!

— Молися, молися!.. Гм! Брат? Істинно благословенні думки висловлює. Де вищеупом'янутий брат нині підвизається?

— На залізниці, в депо.

— Чи буваєш на достойних зборах, читаннях?

— Буваю, отче, буваю. Учора в учителя читали апостола Тараса «І старчата, і панята — усі Адамові діти!»

— Немає такого апостола. Самозванець! Нехристь! Хто там з благочестивих людей буває?

— Карпо... Йосип...

Прикривши голову сповідника церковним покривалом, отець Никодим, одночасно позираючи і на витаючого в хмарах Саваофа, і на земного урядника волосного, проказав:

— Господи всемилостивий! Прости тяжкії гріхи оскверненому рабу божому Миколі Черпаку і іже з ним. Амінь!

Всепоглинаюча церковна покута неждано-негадано ввергнула очищеного спокутника до царської каталажки. Просту, чесну людину довго мордували — хто в її душі посіяв зерна руїнницької смути.

Повернувся додому згорблений, вимучений. На чергову сповідь Микола Черпак не пішов. Сповідався за обідраною повіткою сам із собою:

— Владико небесний! Боже! Яку я мав надію, що ти єсть на небі, а тебе, виявляється, нема!

Є. Сокол

У РІДНИХ МІСЦЯХ

Тринадцята армія продовжувала відступати, здаючи білим станцію за станцією, місто за містом, село за селом.

Денікін ішов з півдня, Юденич — з півночі, Колчак — зі сходу, а в нас ще не було зібрано достатньої кількості сил, ще не був готовий кулак для рішучого удару по білих.

Доводилось відступати.

І Василь Лямін відступав зі своїм полком, відступав від самого Харкова, відступав мимо рідного села, мимо князівської садиби, де служив колись об'їждчиком, мимо рідних полів і знайомих з дитинства перелісків.

Скоро й місто.

Можливо, там можна буде перепочити, можливо, в ар'єргард вишлють інший ескадрон, а лямінському ескадронові

дадуть день-два на відпочинок, на сон, щоб набратися нових сил для нових боїв?

Лямін — червоний командир, начальник ескадрону... Лямін — бравий, заслужений червоноармієць, що побував і під Самарою, і під Уфою — проти Колчака, і на Дону — проти Корнілова... Лямін — комуніст.

А чи давно тут же він був підпаском у князівському маєтку, потім об'їждчиком, а потім служив у місті стрілочником на залізниці?

На залізниці — це під час німецької війни, щоб не йти на фронт. Тоді дехто думав, що це він — з боягузства, шкурником звали, а от як прийшла громадянська війна, так показав він усім, який боягуз, який шкурник. У якому бою, в якій сутичці був Лямін позаду, був не перший? Не було такого бою. І недарма Лямін — командир ескадрону, недарма пострілянний він кулями і посічений шаблями...

Однак перепочинку не дали лямінським бійцям. Який там перепочинок? Перед містом були заготовлені заздалегідь окопи, і піхота зайняла їх. Артилерійські позиції гуркотіли шрапнеллю.

Лямін на флангу зі своїм ескадроном чекав атаки білих, щоб збоку вдарити по них.

Він ледве на ногах тримався від утоми. Рани нили... Ех, відпочити б! Днів би зо два проспав без просипу. Адже кілька тижнів ні він сам, ні його бійці не спали по-людському!

Тягнуло в місто. Знайомі вулиці, знайомі люди, і все знайоме. Радісно повернутися в місто, де прожито найкращі роки, де товариші по роботі, де почалось свідоме життя, відкрились очі на правду, прочитано першу книжку...

А білі натискали. Ввели в дію танки, ураганним вогнем засипали окопи. Червона Армія знову почала відступати. У піхоті розвивалась паніка, росло безладдя. Кіннота ледве стримувала ворога — найкращі його бойові офіцерські полки.

Білі насідали, переслідуючи червоних по п'ятах, і з двох боків увірвалися в місто — від вокзалу і від жіночого монастиря.

Місто — базарна чорна сотня, навколишні поміщики, купці і чиновники — дзвонами зустрічали білих. Попи вже натягали на себе епітрахилі, щоб служити молебні «про визволення від червоних».

Привокзальна церква перша задзвонила в усі дзвони.

Під самим містом кулею пробило Ляміну плече і поранило коня. Кінь від болю бісився, Лямін ледве тримався в сідлі, володіючи однією рукою.

В'їхав з ескадроном у місто, почув бамкання дзвонів і зрозумів, що все загинуло.

На вокзалі дзвонять,— отже, там білі, отже, Московське шосе відрізано. І в соборі дзвонять,— значить, відрізана й друга дорога. Відступити нікуди. Пробиватися — нема сил. Від ескадрону лишилися жалюгідні рештки.

Треба рятуватися тут, у місті, поховатися по будинках, по садках, а ночами пробувати поодинці пробиратися до своїх.

Ескадрон спішився. Червоноармійці покидали гвинтівки, коней і розсипались по провулках.

Лямін забіг у знайомий будинок, до товариша, до носія Якова і тут заховався...

Дзвін не затихав цілий день. Окремі постріли то там, то тут лунали на вулицях. Це попи служили молебні, а білі офіцери грабували євреїв... І ті, й ті вважали, що рятують Росію.

Увечері, коли по-осінньому густо смеркло, Лямін, переодягнувшись у цивільний піджак і штани Якова, спробував вибратися з міста. Лишатися тут не можна було. Знайдуть білі — розстріляють, та й усій сім'ї Якова не минути лиха.

Щасливо дістався Лямін майже до околиці міста. Йшов спокійно, впевнено, поблискуючи носієвою бляхою, ніби прямував до вокзалу на роботу.

Лишилося проминути останні провулки, перебігти залізничний насип, та в поле, та яром, яром... там ніч заховає... Ніч темна... До ранку можна далеко зайти.

Зустрівся з патрулем білих, напружив усю свою волю. І невимушено пройшов мимо. Патруль не звернув на нього уваги. Певно, носієва бляха врятувала.

Обігнув невеличку церковку, звернув за будинок попа. Ну, тепер врятований. Серце билося гучно і часто.

Раптом позаду вигук: «Стій!» — і швидкий тупіт чобіт. Це патруль все-таки вирішив перевірити його документи.

Лямін уповільнив ходу. Тікати? Хіба втечеш? Зчинять тривогу. Інші патрулі — навперейми. Відбиватися? Це з однією рукою, одному від десятка? Де вже там!

Штовхнув хвіртку попівського будинку, вскочив у двір,

обдивився навколо. Підбіг до колодязя посеред двору: «Тут його не знайдуть!»

Сів у прив'язану до лебідки баддю і спустився в колодязь.

І майже зразу ж попівський двір загомонів, загудів, задзенькав шпорами — білі шукали його.

Піп вийшов на подвір'я, розмовляв з офіцерами. Голос попівський Лямін знав ще відтоді, як служив на залізниці.

— Ей, матушко,— гукнув піп,— дай-но ключі від сарая. Тут більшовик десь ховається. Може, на горищі.

Довго шукали. Оглянули всі сараї, курятник, кожний кущик у садку, кожну діжку. Зібралися вже йти. Прощалися з попом.

Радістю здушило Ляміну груди. Врятований... Врятований...

І раптом — попівський голос:

— Ага, панове офіцери, ось іще де треба глянути. Здалося мені перед вашим приходом, начебто в колодязі щось хлюпнуло і лебідка скрипіла.

Інший голос відповів:

— Навряд... Мабуть, утік через паркан і заховався в сусідньому будинку. А навколо ж сама наволоч, усі свої, робітники... Втім, Іванов, оглянь.

Хтось підійшов до колодязя, посмикав за мотузку, щось крикнув. Світло електричного ліхтарика різонуло Ляміну в обличчя...

Закричали, загаласували:

— Стріляй його там? Дідько з ним! Чого возитися?

І чує Лямін, як почав благати піп:

— Панове офіцери! Та як же це?.. Та хіба так можна! Ви мені оцим більшовиком так колодязь запаскудите, що ніякими молебнями не очистиш. Ні, ви вже вийміть його звідти, православні, та й допитайте гарненько, він дещо знає і вам розповість.

Мотузка натяглась. Баддя, б'ючись об стінки колодязя, поповзла вгору.

Допитували Ляміна тут же, на попівському дворі. Допитували люто, по-звірячому. Піп упізнав його.

— Панове офіцери, це — більшовик. Я знаю його. Він наш залізничник, місцевий. Він на фронт добровольцем пішов і, кажуть, цілим ескадроном командував. Він багато чого знає.

Як слід, як слід допитайте мерзотника. Так допитайте, щоб усе сказав.

Але Лямін не сказав нічого.

Коли його, закривавленого, побитого, з підпеченими п'ятками, з видушеним оком, що висіло назовні, поставили до стіни і прив'язали до стовпа, щоб не падав, піп підійшов до нього, тримаючи в руці нагрудний хрестик.

— Покайся, чадо, в гріхах твоїх і прийми останню напутню пораду.

Лямін рвонувся. Але мотузка міцна. Вивихнутою рукою не можна й поворушити від болю...

Лямін відхаркнув кров і плюнув попові в обличчя...

І тієї ж миті повис, обливаючись кров'ю, хвацько розсічений шаблею майже надвоє, від плеча до попереку...

До ранку дзвеніли чарки в попівському домі. До ранку надривався рояль і п'яні крики заважали спати сусідам.

А на світанні, проводжаючи до воріт офіцерів, піп тиснув їм руки і дякував за врятування його обійстя від проклятого більшовика.

Труп Ляміна ще вночі вивезли, а закривавлену землю перекопали й посипали пісочком...

І ніхто не дізнався про страшний злочин у попівському *дворі восени* 1919 *року*.

П. Гуріненко

ДЗВОНАР

Важкі, оковані залізними штабами двері повільно розчинилися. На порозі довгої і вузької кімнати з'явився худорлявий чоловік у темному простому вбранні.

Майже всю кімнату займає великий стіл, поставлений на чотири грубі колоди, що правлять йому за ніжки. Обабіч стола на всю довжину його простяглися поточені шашелем ослони. Крізь кольорові шибки скупо пробивається світло. Ґьмяні промінці грають на чорних посічених дошках стільниці, на глиняному розп'атті, що висить на стіні проти дверей. У кімнаті пахне цвіллю, трухлим деревом і залежалим одягом. Останній запах приніс, мабуть, із собою чоловік. Він тихо йде через кімнату, доходить до розп'яття і схиляє перед ним лису, з приплюснутим лобом голову. Гнучкі паль-

ці складаються в хресне знамення, зморшкуваті повіки закривають очі.

Знову прочиняються двері. В кімнату спершу просувається дерев'яна таця з двома мисками і горщиком (її тримають великі огрубілі руки), потім з'являється сива голова. Кучеряве волосся щільно прилягає до шкіри. На щоках від вилиць до підборіддя різко позначились дві глибокі борозни. Під посивілими бровами поблискують сірі похмурі очі.

—Йосипе! Ти знову не замкнув хвіртку... Чуєш, вітер стукає.

— Хвіртку замкнуто, панотче,— Йосип обережно ставить на край столу тацю. Наливає у миски паруючої страви.

Вони сідають у різних кінцях столу і починають вечеряти. Йосип їсть неохоче, наче з обов'язку, а отець Яков швидко виливає ложку за ложкою в косо розтулений рот.

Денне світло, пробившись через кольорову шибку, стало червоним, і від цього руки священика здаються закривавленими.

— Був у селі?

— Так,— відповідає дзвонар.

— Що там?

— Те ж саме,— не піднімаючи голови, мовить Йосип.

Священик рвучким рухом відсовує порожню миску, стискає руки. Чути, як хрускотять його пальці. Широкими кроками йде до дверей.

Дзвонар якийсь час сидить за столом, закривши темними, як дубова кора, долонями очі, потім прибирає посуд і теж виходить з кімнати...

Церква стоїть на високій горі. Її збудовано за давніх літ і служила вона колись не лише храмом божим, а й фортецею, за товстими мурами якої ховалися люди під час небезпеки. Кам'яні стіни церкви наполовину вросли в землю, стали зелені від моху. На оточеному муром дворі, за церквою, стоїть невеликий будинок, складений із синюватого гірського каменю, з малесенькими вікнами — нішами. По стінах в'ється давно засохла гліцинія. Понад мурами в два ряди ростуть старезні крислаті ясени. Омите дощами багряне листя їх сяє чистотою і свіжістю.

Дзвонар озирнувся по двору, шукаючи отця Якова. Його ніде не було видно. У повітрі кружляла зграя білих голубів. Йосип глянув угору і здивувався. На дзвіниці бовваніла

постать священика. Чого він видряпався туди та ще й так прудко?.. Птахи не наважувались спуститися до своїх гнізд.

Кам'яними східцями Йосип почав підніматися вгору. Путь йому добре знайома. Оцей ось камінь, вичовганий ногами менше, ніж інші, він уклав у східці своїми руками ще першого року служби. А ось напис на плиті. Сорок років він ходить повз нього, а прочитати не вміє.

Все вище і вище сходив Йосип. Нарешті опинився на майданчику позад отця Якова.

Священик вп'явся руками в замшілий парапет. Плечі в нього піднімались, голова витягнулася вперед. Він був схожий на великого шуліку, що замірився кинутись на здобич.

Голуби, побачивши дзвонаря, почали опускатися до своїх гнізд. Нагло залунав хрипкий сміх. Птахи наполохано залопотіли крильми, здійняли на дзвіниці куряву. Отець Яков сміявся. Його гостре підборіддя дрібно трясло́ся. Недоладні й злі слова лилися потоком. Панотець слав прокльони на тих, хто задумав господарювати гуртом, хто забув про уніатську церкву і про нього, отця Якова.

Відпустив замшілий парапет (на ньому лишилися сліди його чіпких пальців) і повернувся назад. На дзвонаря глянули круглі, ніби невидющі очі.

Священик і пройшов повз Йосипа мовчки, наче не помітив його. Глухо стукнули внизу двері. Дзвонар наблизився до парапету. Що ж зацікавило в долині отця Якова? Щоку палила холодна, як крига, притолока, подих забивав запах голубиного посліду.

...Срібляста, покручена стрічка ділить долину навпіл. Хати починаються неподалік від церкви, збігають по схилу до річки, шикуються по обох її берегах, піднявши над дахами жовті крони осінніх дерев. Зранку йшов дощ, зараз випогодилося, але повітря насичене вологою, і тому обриси предметів проступають нечітко.

Звідси, з дзвіниці, добре видно колгоспний двір. Рівними прямокутниками червоніють дахи ферм. Перед селом долину перетинає гребля... Вона зводилась на очах у Йосипа. Він бачив перші підводи з каменем і землею, бачив людей, що цілими днями снували там, мов комашня. Спочатку байдужно спостерігав за всім. Що йому до того! Але коли почалися буйні дощі і здувалася в річці вода, у нього тривож-

но стислося серце. Шкода стало людської праці. Знав, що люди хочуть осушити чималий клин долинної землі, думають поставити на греблі водяний млин, а згодом спорудити електростанцію.

Дзвонар підіймає комір благенького сіряка. Голова у нього непокрита, волосся стовбурчиться від холоду.

Біля містка через потік видко рублену хату Степана Іванюка, його однолітка. Раніше Степан був частим гостем на церковному дворі. Після служби сідали вони вдвох на пригрітий сонцем камінь і гомоніли. Степан марив про кращі часи, власну хату, про землю. При слові «земля» його сухе скорботне обличчя набирало мрійливого вигляду, сині очі темніли...

Як давно це було!

Тепер Йосип заздрив Степанові. Не тому, що той має власну хату. Боляче було за свою непотрібність, за те, що люди йдуть широкою дорогою, а він стоїть на узбіччі і проводжає їх тоскним поглядом.

Чому він не з усіма, чому сидить в цьому кам'яному мішку, як крук з перебитими крильми?

Вчора в селі зустрівся з Степаном. Той у новому сіряку, в зеленому капелюсі, чисто поголений, веселий. Поклав на плече руку, зазирнув у вічі.

— А чи не краще тобі, Йосипе, працювати в артілі, ніж брякати у дзвони, чи не краще бути разом з нами?..

Йосип ворухнув раменами, наче й досі відчував на плечі Іванюкову руку. «Брякати у дзвони».

Дзвонар махнув рукою і зачепився розірваним рукавом за тонку гіллячку. По той бік парапету між кам'яними плитами стіни ще недавно росло деревце. Вітер заніс живе зернятко, кинув його на виступ, де зібралося трохи пороху, і воно пустило паросток. Три літа шепотіла листям тендітна берізка, співала дзвонарю свої ніжні, тихі пісні. Піднімаючись на дзвіницю, не відчував себе самотнім. Було з ким звірити важкі думки. Але цієї весни деревце всохло. Нікуди було слатись відрослому корінню, нізвідки було йому брати поживні соки. Поливав берізку, та нічого не допомогло.

Дзвонар подивився на скривлений стовбур деревця, біля комля передавлений кам'яними плитами, і жаль розпеченими обценьками стиснув серце. Хто згадає про нього, що доброго вчинив він у світі? «Брякати у дзвони!» Правда, він любив

їх густий оксамитовий голос, від нього завмирало серце. Коли в долонях тримаєш тверді мотузки, за які варто лише сіпнути — і здригнеться повітря, і попливе над горами закличний дзвін,— відчуваєш себе сильним і могутнім. Бувало задзвониш, вихилишся через парапет і бачиш: дорога до церкви запруджена людом.

А нині одчайдушно калатаєш у дзвони, а визирнеш на шлях... І що ж? По узгір'ю, спираючись на костури, плентається дві-три бабусі. «Молитва бідному поміч». У Кашака і без слова божого було доволі богаства. А Іванюк чесно відвідував усі служби, проте так і лишився бідаком. Бідував би й досі, якби не влада народна...

Вечоріло. Долина сховалася за чорною завісою. Спалахнули по хатах вогні. Один сяяв яскравіше від інших. Йосип бачив двері будинку, вони весь час зачинялися й відчинялися, пропускаючи людей...

Захотілося туди, послухати, про що там говорять, самому встряти в розмову.

Кам'яні стіни, здавалося, підступили впритул і давили на тіло. Натужно ковтнув повітря.

Як та весняна повінь, промчали роки. Уже нема тієї сили в руках, і вогонь серця взявся попелом... Але чи так?

Обережний стук повернув Йосипа до навколишньої дійсності. Він заспішив із дзвіниці. Зачинивши двері, глянув у напрямок воріт. Там манячила постать отця Якова. Завищали завіси, почувся шепіт:

— Заходьте...

Йосип відступив у непроглядну тінь ясенів.

— Благословіть, панотче,— голос низький, гугнявий, його уже чув колись дзвонар.

— Час, пане Кашак...

Так ось хто завітав цієї пізньої години.

Ще чотири роки тому Федір Кашак був частим гостем у поповому будинку. Правда, приходив удень, а не вночі.

— Пане! Як давно я не чув цього слова,— зітхаючи, казав Кашак.— Завжди ліс, завжди ліс... Остогидло все...

Вони проминули Йосипа.

— Скільки з вами? — це отець Яков.

Шестеро.

— Отже, по двоє. Давно час провчити їх... Греблю і ферму разом.

— Тихше... Чужого нема нікого?

— Лише Йосип.

Вони пішли в глиб двору. Дзвонар обперся спиною об шерехатий стовбур дерева. Отямився, почувши клацання засува. До будинку прочовгав отець Яков, цього разу сам.

Ніч тиха, спокійна. Священик молиться в темній кімнаті. Молитва відверта, зла, ніби він говорить не з богом, а звертається до свого потаємного друга-однодумця...

Згодом виходить надвір, прямує до хвіртки. Лунка тиша запала навколо. Якщо добре прислухатись, чути далекий шум річки. Отець Яков відчуває, як прискорено починає калатати його серце, яким уривчастим стає дихання. Корч зводить щелепи.

Нічна пожежа! Він потягнув носом повітря і ніби відчув запах диму, почув, як реве очманіла від вогню колгоспна худоба, а на село мчать скажені потоки води, несучи з собою залишки греблі.

Плутаючись руками в сутані, священик дістає годинника. Та в темряві нічого не видно.

— Уже,— з злою радістю скрикує він.

Біля ферми спалахує несміливий вогник.

— Гори, го-о-р-ри,— повторює піп, переступаючи з ноги на ногу. Але вогник блиснув і згас.

— Нічого... Зараз гримне. Зараз...

І справді, тієї ж миті застояну тишу струснув грім. В отця Якова підігнулися коліна, бо гримнуло прямо над його головою. То бамкнув найбільший церковний дзвін. Ударив раз, другий, третій — закалатав часто й тривожно.

— Бам, бам-м-м, бам...

Дзвонили на сполох. Отець Яков кинувся від муру, пробіг кілька кроків і зупинився як укопаний.

— Йосипе! Йосипе! — заволав він, сам не почувши свого голосу.

Забіг у двір, важко переводячи подих, зупинився перед дверима, що вели в церкву. Вдарив по них високо піднятими руками.

— Йосипе, сюди на поміч! — загупав кулаками по міцних дверях. А в повітрі плив тривожний дзвін. Отець Яков, ламаючи нігті, видер з землі кам'яну плиту і вдарив нею по дверях. Рука підвернулася, і камінь розбив пальці. Священик розбігся й худим плечем стусонув по дверях, ще і ще раз.

Знесилений сповз на землю, зіщулився під порогом, конвульсивно сіпаючи плечима.

Дзвін невгавав. Людина, яка була на дзвіниці, поводилася з ним, як з одвічним ворогом: з усієї сили калатала по старій позеленілій бронзі чавунним билом.

Прокинулося село. По хатах засвітилися вогні, ніби хтось невидимий сипнув у долину жменю яскравих зірок. Біля ферм бігали з ліхтарями люди.

— *Бам, бам-м-м-м...*

Востаннє бамкнув дзвін, і навкруги запала тишина, що вухам стало боляче.

За кілька хвилин відчинилися важкі церковні двері.

Людина, що з'явилася на порозі, ледве не впала, зачепившись ногою за розпростерте тіло отця Якова. Священик як ошпарений скочив на ноги, вхопив дзвонаря за передпліччя.

— То ти, ти?

— Зійдіть з дороги,— голос у Йосипа йде з глибини грудей.

— То так дякуєш за хліб, за ласку? Та ти знаєш, що пана Кашака, напевне, схопили?

Скривлене обличчя священика наблизилося до дзвонаря.

— Я бурю розганяв... Хіба ж не ви вчили мене, що треба у дзвони бити, коли надходять лихі хмари?

Йосип ворухнув плечима, і руки священика впали. Попрямував до хвіртки. Отець Яков біг слідом, кричав щось зле. *Йосип вийшов за мур, підняв комір благенького сіряка.* Перед ним світилася спокійними вогнями долина, чувся звичайний шум ріки. Туди він і спрямував свої кроки. Порив вітру стукнув позаду хвірткою і віддалив дзвонаря від отця Якова назавжди.

А. Ведзіжев

ПОЧАТОК

Моя мати була релігійна, богобоязлива жінка. Їй здавалось, що кожне слово мулли підказував йому аллах. Слухаючи муллу, вона боялась ворухнутись.

Ми жили на околиці аулу. Сусідою нашим був Салгірі-мулла, високий, неохайний дідуган з гулею над лівим оком. Він часто заглядав до матері, і тоді вона ставила на стіл усе найжирніше й найсолодше з того, що було в хаті.

Салгірі-мулла гучно плямкав, раз у раз витирав масні пальці об шаровари.

— Воістину настали тяжкі часи, що їх віщував пророк,— говорив мулла, з зусиллям ковтаючи здоровенний шмат м'яса.— Сказано в корані: «Прийдуть у світ безбожники, і впаде віра...» Хто ж ці безбожники? Комуністи... І ще сказано:

«Батьки позбудуться батьківства, а діти відцураються матерів своїх...»

Мати слухала муллу, й очі її темнішали від страшних передчуттів. Вона пригортала мене до себе, шепотіла молитви й тривожно поглядала на двері, ніби з хвилини на хвилину очікувала тих, хто неодмінно зробить з її сина нечестивця й відступника.

— Аллах, спаси мого хлопчика,— шепотіла мати.— Не обмини його своєю благодаттю!— Вона ще сильніш охоплювала мої плечі, й мені ставало боляче.

Була зима. Одного разу ми поїхали в ліс по дрова. Назад поверталися вже надвечір. Мати йшла поряд з гарбою, зрідка смикаючи віжки й поганяючи нашу худу, зморену конячину.

У лісі, накладаючи дрова, я не відчував холоду, хоча на мені не було нічого, крім сорочки й старого батькового бешмета. Зате в полі мороз одразу схопив мене в свої міцні обійми. Намагаючись зігрітися, я підскакував, ляскав руками по боках.

Усе марно: зуби мої вибивали дріб, а губи й щоки почало зводити гострим болем.

Мати вийняла з мішка, приторооченого до гарби, шматочок кукурудзяного чурека й дала його мені. Іншого часу ці ласощі зробили б мене щасливим. Зараз я спробував розгризти чурек, що застиг на холоді, мов камінь, але не зміг і ще дужче відчув усю безрадісність, усю гіркоту нашого життя.

Мені подумалось: «Якби був живий батько, він сам би привіз дрова».

Я пам'ятав батька сильним, мужнім. Він нічого не боявся — ні вітру, ні морозу. Йому була під силу будь-яка робота, навіть найважча! Подумаєш, віз дров... Та він би миттю доставив його до нашого дому!

Колеса гарби поскрипували, коняга з напругою упиралася ногами в землю, і при кожнім кроці на її худих боках вимальовувались округлі драбинки ребер.

— Но-о! — без кінця повторювала мати.

Ми були вже недалеко від аулу, і я підбадьорився. Тепер удома буде тепло! Чудово!

Попереду була Сунжа. За нею, на пагорку — наше житло...

Але, мабуть, цього разу не судилося нам так легко

дістатися додому. Біда завжди приходить несподівано: сидячи на гарбі, ми раптом відчули, що одне колесо зачепилося за камінь, осіло, а потім почало все глибше й глибше тонути в піску. Ми застряли посеред Сунжі.

Мати засмикала віжки, закричала:

— Но-о! Но!

Наша конячина напружила всі сили, але гарба навіть не ворухнулась; колесо занесло тепер піском аж по вісь.

— О аллах! — заголосила мати.

Вона зверталася до бога, до всіх святих,— хтось же мусив допомогти знесиленій жінці!

Мороз тим часом міцнішав. Я змок у воді, намагаючись дістати посторонки, що впали; пальці у мене зовсім пограбли; я спробував зігнути мізинець, глянув на нього й вжахнувся: прозорий, наче крижана бурулька, невідчутний, мов чужий!..

Мати, не знаючи, що робити, мало не плакала. Я остаточно втратив здатність міркувати. Запам'яталось тільки: біле сонце сідає за спини гір, і морозний туман клубочиться над бистрими водами Сунжі.

— Гей, що там, гарба застряла? — несподівано почулося ззаду. Я обернувся: до нас під'їздив вершник на високім, дужім коні.

Його обличчя видалося мені знайомим; де я бачив цю людину?

— Нічого, не горюйте, зараз витягнемо,— сказав він.

Чоловік скочив на берег, просто на снігу роззувся і, закотивши штани, повів свого коня у воду. Не встигли ми опам'ятатись, як наша конячка вже стояла на тому боці Сунжі, а ставний кінь, влізши в збрую, був готовий тягнути гарбу.

— Рушай! — чоловік ласкаво торкнув коня за гриву. Той смикнув раз, другий, і важка гарба, крекчучи від утоми, виїхала на береговий укіс.

Тоді чоловік вмостився на снігу, старанно витер ноги полою шинелі й узувся. Розмінявши коні в запряжці, він кивнув матері:

— Тепер їдьте, дорога добра...

Він узявся вже за повіддя, коли мати, полегшено зітхнувши, мовила:

— Хай аллах продовжить твої дні! Я буду молитись за тебе... Чий ти будеш?

Вершник привітно махнув рукою, ніби кажучи: хіба не однаково, хто я?

— Ну! — підбадьорив він коня. Копита зацокотіли на кам'янистій, промерзлій землі—і тінь вершника сховалась у тумані.

Тут я згадав, де бачив цього чоловіка!

— Нані! — озвався я до матері.— Хто він, знаєш?

— Хто?

— Комуніст!

— Що ти, синку? — розгублено сказала мати.

— Він секретар осередку в нашім аулі.

Мати сплеснула руками. Важко було зрозуміти, що означав цей жест — чи то подив, чи то переляк. А може, й те й те разом.

— Диви-но, комуніст... секретар осередку,— немовби сама з собою розмовляла мати.— А Салгірі-мулла таке про них говорить!..

Я розумів: не може мати узгодити слова мулли з тим, що вона бачила сама. Як же так,— виходить, слуга аллаха помилився? Адже комуніст, безбожник не заподіяв шкоди ні їй, ні її синові. Навпаки, він врятував їх від біди, від неминучої загибелі... Вона молила про допомогу аллаха, а допоміг їй комуніст!..

Весна настала рано. Куркулі швидко завершили оранку,— скільки наймитів гнуло на них спини! Але колгоспники,— вони лише недавно об'єднались,— теж часу марно не гаяли: із міста прибула велика машина — трактор, і тепер цей трактор удень і вночі робив у полі, дивуючи всіх силою і гучним гуркотом.

Ми тоді ще не вступали до колгоспу. І впорати свій наділ у строк не сподівалися: чи багато зробиш такою шкапою, як наша?

І от, пам'ятаю, увечері хтось до нас постукав. Я відчинив двері. На порозі стояв секретар осередку. Кивнувши мені, він увійшов до кімнати. Привітався з матір'ю і тут же спитав:

— Ви що ж це — свого наділу не орете?

Мати недобре глянула на нього. В запитанні секретаря осередку їй почулися глузи.

— На нашу коняку надія слабка,— не одразу відповіла вона.

— Нічого, не горюйте,— весело мовив гість, і я згадав, що

тоді, на переправі через Сунжу, він казав ці ж слова.— Ось що я придумав: виоремо ваш наділ трактором. Завтра якомога раніше виходьте в поле і насіння беріть з собою...

— Що ж це, аллах? — сказала мати, коли секретар пішов.— Хлопчику мій, ти чуєш, що обіцяв він — цей комуніст?

А назавтра до нас на поле прибув трактор. Він орав землю, буркочучи й попихкуючи синім димком, і мати, яка раніше боялась усіх машин на світі, вважаючи їх породженням шайтана, сміливо стояла на межі, дивилась на чудо, створене руками комуністів.

— Слава аллаху! — за звичкою говорила вона, не сміючи ще сказати «Слава комуністам!»

Відтоді Салгірі-мулла вже не заходив до нашого дому...

П. Кукуленко

БАРОМЕТР

Заскрипіли стільці, сколихнулось море людських голосів — таких несхожих між собою: з модними зачісками і в барвистих хусточках, посивілих і лисих. Людський потік струмочками потягнувся поміж стільцями до виходу. В розчинені навстіж вікна дихало щедрим настоєм вечірнього літепла. Я потиснув руку Сашкові — білявому кирпаневі, який усе ще порався на сцені біля столу, і теж попрямував до дверей. Чекав, що десь тут, біля виходу чи в коридорі, як завжди, зустріну охочих до «відвертих» розмов. Хитрувато всміхаючись, з виглядом володарів найпотаємнішої істини, вони саме тут атакують лектора хитромудрими і каверзними запитаннями. Мовляв, хай знає наших...

Цього разу охочих до таких розмов не знайшлося. Чи то

все було зрозуміло, чи, може, навпаки. А втім, час пізній, люди поспішають відпочивати. Стомився і я — пішов за гуртом.

На розі вулиці, що завертала вниз, до містка, з пітьми вийшла невисока, трохи сутула постать. На мить під рідкими настовбурченими вусами блиснула цигарка і згасла.

— А я оце вас чекаю. Нам по дорозі. Доведу аж до квартири,— підступила постать ближче.— Мене звати Пилип Очеретяний. Може, чули?

Я зізнався, що не чув про нього. Всього другий день у селі...

— Воно, звісно так... Чоловік ви новий, та мене тут усі знають...

Знову зашкварчала цигарка під вусами. Блиснули доброзичливі, відверті очі.

— То правда ваша,— продовжував він.— Батюшка в селі йшов кропити хліба у поле тільки тоді, коли знав, що можна чекати на дощ. А без цього — дзуськи, не піде! Тільки от барометрів вони не мали. Та й барометри в ті часи, звісно, які були. В сільраді у нас такий висів. Зійдемось, було, та роздивляємось на нього. А він хоч би що: як показував «помірно», то так, доки й викинули геть, ні разу не змінив погоди...

Лунко зацокали підбори по містку. Схаменувшись, мій супутник смикнув мене за рукав:

— Ходи-но сюди. Тут безпечніше. Дошка там, знаєте, того... Нікому зремонтувати. От, єй-бо, пропишу в газету...

І тут же вів далі:

— Так от, достеменно кажу вам: не вірили вони барометру. І не говорив би про це, так на своєму горбу переконався. Може, чули про голоту комнезамівську, що рясніла на селі у двадцяті роки? Ото і я до неї належав. Тільки на ноги спиналися ми. А тутешній отець Василій хіба ж так жив! Коні, корови, вівці... Одне слово, як сир у маслі плавав. Куди там! До Лубен, було, як їде побазарювати, то хіба ж така фура в нього. Або фаетон виїжджає... Правда, без кучера. Чого не було, того не було. За Радянської влади кучер відпав. Але жив нівроку...

Від містка дорога повела під гору. Ми йшли спроквола, не поспішаючи. Дядько Пилип іноді зупинявся, ніби підкреслюючи вагомість того, про що розповідав.

— Отам під Лубнами і звів мене випадок з отцем Василієм. Він на своїй бричці погойдувався, їдучи додому, а я пішечки з вузликами через плече чимчикував узбіччям дороги. Зупинив батюшка баских коней: «Що, Пилипе, додому?»—«Умгу!— відповідаю.— Додому». Зміряв з ніг до голови, ніби ціну прикидаючи, та й показує на козли: «То сідай, підвезу...» Подав мені віжки, а сам позаду розлігся. Поїхали... А коненята, знаєте, хитрі. Вони чують, хто віжки тримає. Зразу ж ходу збавили.

— Видно, Пилипе,— каже отець Василій,— що ти мало біля коней ходив. Не слухають вони тебе. В моїх руках аж танцюють. А в тебе...

— Де мені коло них ходити, батюшко,— відповідаю йому.— Вік без коняки батько прожив. А ми з Федотом на два господарства одну ділимо. Не вцілиш куди й запрягти...

— Істинно так,— мовив отець Василій і замовк.

Я теж до розмови тоді не був охочий. З самого ранку ніби шашіль ота засіла в суглобах. Крутить і в ногах, і в руках, і в попереці. Застудився ще змалку, як пас чужу череду. Ото й мав що згадувати, коли мінялась погода.

— Буде доці,— кажу батюшці.

— І що ти верзеш, Пилипе! Бог відступився від грішників окаянних. Не було дощу і не буде. Так і знай. Це кара...

— Не знаю, як там бог, а дощ буде. Це я вам точно обіцяю. Мені в суглобах того... судомить...

— Судомить?— перепитав отець Василій.— То дарма... Кругом ні хмаринки,— твердо сказав батюшка, поглядаючи на небо.— Без божої волі ні краплини на землю не впаде. І нічого тобі просторікувати. Ти краще завтра ранком зайди до мене та вичисти гній із стайні.

Я так зрозумів його: підвіз — значить, плати. Аякже! Даром у них нічого не буває.

Мовчали довго. Батюшка, мабуть, дрімав, бо голосу не подавав. Позаду лишився вже добрий десяток кілометрів, коли це чую, ніби щось зашкрябало по небу — глухо й несміливо. Озирнувся, аж там — матінко моя!— хмара: чорна-пречорна, стіною стоїть. І сонце ось-ось за неї сховається.

— Батюшко,— кричу,— от гляньте!..

Озирнувся отець Василій та тільки й мовив:

— А в мене ж сіно на леваді...

Висмикнув з моїх рук віжки, зіпхнув мене з козлів і погнав коней чимдуж до села. Я ж перебрався на м'яке сидіння отця Василія. Вперше в житті як порядна людина в'їжджав тоді у село. Думав, що біля хати зупинить фаетона і моя Горпина побачить, як то важно я приїхав додому. Та де там!.. Отець Василій гнав коней як навіжений. А вже коли зупинив у своєму дворі, то тут же сунув мені в руки вила, а сам, схопивши граблі, побіг через город на леваду. А хоч як ми старалися, половина сіна таки перемокла тоді в грозу.

На ранок не міг я ані руками, ані ногами ворухнути. Далося взнаки попове сіно. А вранці ще стайню чистив...

Прибрав я швиденько біля худоби, поклав корму, порівняв трохи копицю гною біля стайні та й гайда до воріт. Не хотілося ще раз зустрічатися з отцем Василієм. Чого доброго, думаю, знов якусь роботу знайде. А тут сам батюшка на порозі: заспаний, з пір'ям у кошлатій чуприні.

— То ти вже й додому, Пилипе?

— Атож,— відповідаю йому.— Не став вас будити. Зробив усе як треба...

— От і добре. Бог відплатить за діла твої. А від мене, слуги божого, візьми оцю невеличку мзду,— і він простягнув з-за спини руку, в якій тримав шматок старого, пожовклого сала, загорнутого в капустяний листок.— Візьми. Нехай раба божа Горпина затовче тобі борщ. Заслаб щось ти дуже...

Сало, звісно, було не частим гостем у моїй хаті. Взяв охоче. А він улесливо та лагідно пританцьовує біля мене:

— І давно воно в тебе ото, Пилипе, на погоду викручує?..

— Давно,— кажу.— Скільки себе знаю...

— Он як! Ну що ж, бог побачить твоє горе, змилостивиться. А я помолюсь за тебе...

Поманив пальцем і вже по-діловому:

— Ти от що, Пилипе, заходь щодня отак на світанку до моєї худоби. Труда тут небагато, попораєшся — і додому. А я тобі відборгую...

З того часу пішов я в попихачі до отця Василія. Біда змусила, а біда — поганий родич. З нею каші не звариш. Отож пораюсь я, було, коло худоби, а батюшка стоїть десь збоку, пильнує, щоб усе гаразд було, та розпитує про здоров'я: чи ноги часом не крутить, чи в попереку не судомить. Іноді аж розчулить. Дивись, думаю, яка добра людина наш батюшка, за ближнього турбується...

Одного разу прийшла Горпина з церкви та й каже:

— Молився батюшка за нас, грішних. Просив дощу. Казав: уповайте на милість божу сьогодні. Та хіба ж і не треба — хліба вже підгоряти почали, картоплі в'януть.

— Він так і сказав, що дощ буде?— перепитую в Горпини.

— Авжеж буде. В другій половині дня, сказав, чекайте...

Стривай, думаю. Та то ж я йому сьогодні вранці скаржився на свої ноги і поперк. Хіба ж так ломило! Місця не знаходив. Отут мені все й прояснилось. А коли батюшка іншим разом прямо зранку поїхав на Болотяні Хутори кропити хліба і правити молебень, я вже знав, що моїм ногам він вірить більше, ніж богові.

Дядько Пилип зупинився біля плетеного перелазу. За ним, біля старої груші, стоїть хата, де я квартирую.

— Бачите, не помітили, як і дійшли,— сказав він.— А моя домівка тут поруч, через два двори.

Проте я не поспішав розставатися з моїм супутником.

— А дощі й справді були, коли провіщав батюшка?— запитую його.

— Звісно, були. Тільки Болотяні Хутори хмара обійшла збоку. Та отець Василь викрутився: мовляв, грішників там багато. От і накликали вони гнів божий... А я після цього більше не ходив до батюшки. Хитрюга він! Усе заманював мене до себе... і сала, й ковбаси, і грошей обіцяв. Через Горпину діяв. Але я не пішов... Питаєте, як тепер? Добре живу. Оце тільки другий рік як на пенсії. А то біля тракторів сторожував. Так-то...

Він сунув мозолясту, шорстку руку в мою долоню й заспішив...

М. Горький

ОДИН З КОРОЛІВ РЕСПУБЛІКИ

...Сталеві, гасові та всі інші королі Сполучених Штатів завжди бентежили мої думки. Людей, у яких так багато грошей, я не міг собі уявити звичайними людьми...

Можете зрозуміти мій подив, коли я, зустрівши мільйонера, побачив, що це звичайнісінька людина.

Передо мною сидів у глибокому кріслі довгий, сухий старий чоловік, спокійно склавши на животі нормального розміру коричневі зморщені руки звичайної людської величини. Стареча шкіра на його обличчі була старанно поголена, втомлено обвисла нижня губа відкривала добре зроблені щелепи, на яких сиділи золоті зуби. Верхня губа — голена, безкровна і тонка — щільно прилипла до його жувальної машинки, і коли старий говорив, вона майже не ворушилась.

Його безбарвні очі були без брів, на матовому черепі не було волосся. Здавалося, що цьому обличчю трохи бракувало шкіри і все воно — червонувате, нерухоме й гладеньке— нагадувало про обличчя новонародженої дитини. Важко було визначити — починає ця істота своє життя чи вже підійшла до його кінця...

Одягнений він був теж як простий смертний. Перстень, годинник і зуби — це все золото, що було на ньому. Все разом воно важило, мабуть, менше ніж півфунта. Взагалі цей чоловік нагадував собою старого слугу з аристократичного дому в Європі...

...Я спитав його:

— А що ви думаєте про релігію?

— О!— вигукнув він, ударивши себе по коліну й енергійно ворушачи надбрів'ями.— Дуже добре думаю! Релігія — це конче потрібно для народу. Я щиро вірю в це. І навіть сам щонеділі виголошую проповіді в церкві... аякже!

— А що ви говорите?— спитав я.

— Усе, що може сказати в церкві справжній християнин, усе!— переконано мовив він.— Я проповідую, звичайно, в бідній парафії — біднота завжди потребує доброго слова й батьківського повчання... Я кажу їм...

Обличчя його на хвилину набрало дитячого виразу, але слідом за тим він щільно стулив губи й підвів очі до стелі, де амури соромливо закривали голе тіло товстої жінки з рожевою шкірою йоркширської свині. Безбарвні очі його відбили в своїй глибині строкатість фарб на стелі й заблищали різнобарвними іскрами. Він тихо почав:

— Браття і сестри по Христу! Не піддавайтесь на спокуси хитрого Диявола заздрості, женіть геть від себе все земне. Життя на землі короткочасне: з людини тільки до сорока років добрий робітник, після сорока — її вже не приймають на фабрики. Життя — нетривке. Ви працюєте,— непевний рух руки — і машина розтрощує вам кості,— сонячний удар — і край! На вас усюди чатують хвороби, всюди нещастя! Бідна людина подібна до сліпого на даху високого будинку,— хоч би куди він пішов, він упаде й розіб'ється, як каже апостол Яків, брат апостола Іуди. Браття! Ви не повинні цінити земного життя, — воно витвір Диявола, викрадача душ. Царство ваше, о любі діти Христові, не від світу цього, як і царство Вітця вашого,— воно на небесах. І якщо ви терпляче,

без скарг, без нарікань, тихо скінчите вашу земну путь, він прийме вас в оселях райських і винагородить вас за труд на землі — вічним блаженством. Це життя — тільки чистилище для ваших душ, і що більше ви страждаєте тут, то більше блаженство чекає на вас там,— як сказав сам апостол Іуда.

Він показав рукою на стелю, подумав і мовив далі холодно й твердо:

— Так, любі браття і сестри! Усе це життя пусте й нікчемне, якщо ми не приносимо його в жертву любові до ближнього, хоч би хто він був. Не віддавайте сердець під владу бісам заздрощів! Чому ви можете заздрити? Земні блага — це примари, це іграшки Диявола. Ми всі помремо — багаті й бідні, царі і вуглекопи, банкіри і чистильники вулиць. У холодку садів раю, можливо, вуглекопи стануть царями, а цар змітатиме мітлою з доріжок саду опале листя та папірці від цукерок, які ви їстимете щодня. Браття! Чого бажати на землі, в цьому темному лісі гріха, де душа блукає, як дитина? Ідіть у рай шляхом любові й покірливості, терпіть мовчки все, що випаде вам на долю. Любіть усіх і навіть тих, що принижують вас...

Він знову заплющив очі і, похитуючись у кріслі, говорив далі:

— Не слухайте людей, що збуджують у серцях ваших гріховне почуття заздрості, показуючи вам на бідність одних і багатство інших. Ті люди — посланці Диявола, господь забороняє заздрити ближньому. І багачі бідні, вони бідні на любов до них. «Полюбіть багатого, бо він є обранець божий!»—вигукнув Іуда, брат господній, первосвященник храму. Не слухайте проповідей про рівність та інших вигадок Диявола. Що означає рівність тут, на землі? Прагніть тільки порівнятися один з одним в чистоті душі перед лицем бога вашого. Несіть терпляче хрест ваш, і покірність полегшить вам цю ношу. З вами бог, діти мої, і більше вам нічого не треба!

Старий замовк, роззявивши рота і виблискуючи золотом зубів, з торжеством подивився на мене.

— Ви добре користуєтесь релігією!— зауважив я.

— О, так! Я знаю ціну їй,— мовив він.—Повторюю вам— релігія конче потрібна для бідних. Мені вона подобається. На землі все належить Дияволові, каже вона. О людино, як-

що хочеш урятувати душу, не бажай і нічого не займай тут, на землі. Ти матимеш насолоду від життя після смерті — на небі все для тебе! Коли люди вірять у це — з ними легко мати діло. Так. Релігія — мастило. Що більше ми змащуватимемо нею машину життя, то менше буде тертя частин, то легше завдання машиніста...

«Еге ж, він король!» — вирішив я й шанобливо спитав цього недавнього потомка свинопаса:

— А ви себе вважаєте за християнина?

— О, так, звичайно! — вигукнув він з цілковитим переконанням.— Але,— він підніс руку догори й поважно сказав:— я в той же час американець, і, як такий, я суворий мораліст...

Його обличчя набрало виразу драматичного: він відкопилив губи.

— Що ви хочете сказати?— стишивши голос, поцікавився я.

— Хай це буде між нами!— тихо попередив він.— Для американця неможливо визнати Христа!

— Неможливо?— пошепки спитав я після паузи.

— Звичайно, ні!— підтвердив він теж пошепки.

— А чому?— спитав я, помовчавши.

— Він — незаконнонароджений! — Старий підморгнув мені й озирнувся навколо.— Ви розумієте? Незаконнонароджений в Америці не може бути не тільки богом, а й навіть чиновником. Його ніде не приймають у пристойному товаристві. За нього не вийде заміж жодна дівчина. О, ми дуже суворі! А якби ми визнали Христа — нам довелось би визнати всіх незаконнонароджених пристойними людьми... навіть, якщо це діти негра і білої. Подумайте, який це жах. Га?

Мабуть, це було справді жахливо — очі старого позеленіли й стали круглими, як у сови. Він з зусиллям підтягнув нижню губу й щільно приліпив її до зубів. Напевне, він гадав, що ця гримаса зробить його обличчя поважним і суворим.

Гі де Мопассан

ХРЕСТИНИ

— Ну, докторе, ще чарочку коньячку?

— З охотою.

І старий морський лікар, підставивши свою чарку, дивився, як, виблискуючи золотом, наповнює її по вінця прекрасний напій.

Потім він підніс чарку до ока, глянув на світло, понюхав, ковтнув кілька краплин, довго смакував цей ковток і язиком, і ніжною вогкою поверхнею піднебіння; нарешті сказав:

— О! Чарівна отруто! Чи, точніше, чарівний убивцю, ніжний напаснику народів!

Ви всі, ви цього не знаєте. Ви, правда, читали ту цікаву книжку, що зветься «Пастка», але вам не доводилось, як мені, бачити, як алкоголь винищує ціле плем'я дикунів, ціле

невеличке негритянське королівство, алкоголь, що його привезли в кругленьких барильцях і так спокійно вивантажили рудобороді англійські матроси.

Та, стривайте, я бачив, на власні очі бачив дивну й захоплюючу драму на грунті алкоголю, і зовсім недалечко звідси, в Бретані, в невеличкому селищі на околиці Пон-Лаббе.

Я жив тоді в цих краях під час своєї річної відпустки, жив у маленькому сільському будинкові, що лишився мені в спадщину від батька. Уявіть собі плоске узмор'я, де вітер день і ніч свище в чагарнику, де з кожного місця, стоячи й лежачи, можна бачити величезні брили каміння, що колись були богами й у формі, в загальних обрисах і в самому положенні яких ще й досі збереглося щось грізне. Мені завжди здавалось, що вони ось-ось оживуть і я побачу, як вони йдуть важкою й повільною ходою гранітних велетів або летять через простори на величезних кам'яних крилах у царство друїдів.

Море вінчало обрій і панувало над ним; море, бурхливе, повне підводних скель, що висували з води чорні голови, завжди оточені кільцем піни, немов собаки, що дожидаються рибалок.

А вони, рибалки, вони жили на цьому жахливому морі, що, злегка струснувши зеленкуватою гривою, перекидало їхні баркаси й ковтало їх, як пілюлі. Вони день і ніч жили на своїх човнах, сміливі, відважні й п'яні. П'яні вони бували частенько. «Коли пляшка повна,— зразу бачиш підводний камінь,— говорили вони,— а коли порожня, то вже його не бачиш».

Увійдіть у їхні хатки. Майже ніколи ви не застанете батька. А коли запитаєте жінку, що сталося з її чоловіком, вона мовчки простягне руку в бік темного моря, що бурчить і плює на берег білою слиною. Він лишився там одного вечора, коли перебрав міру. І старший син так само. В неї є ще четверо хлопців, четверо високих дужих білявих парубків. Скоро прийде і їхня черга.

Отож я жив на дачі біля Пон-Лаббе. Зі мною жив там тільки мій слуга, колишній моряк, та ще одна бретонська родина, що стерегла майно під час моєї відсутності. Родина ця складалася з трьох душ: двох рідних сестер і чоловіка однієї з них, який доглядав мій садок.

І ось того року, близько різдва, дружина мого садівника породила сина.

Чоловік попросив мене бути хрещеним батьком. Я ніяк не міг одмовитись, і він позичив у мене десять франків, мовляв, на церковні витрати.

Церемонію було призначено на друге січня. Вже тиждень як випав сніг і вкрив землю величезним і важким синявим килимом, що стелився по неозорій гладенькій рівнині. За білою рівниною море вдалині здавалося чорним; видно було, як воно бурхало, вигинало хребет, перекочувало хвилі, немов хотіло кинутись на свою білу сусідку, що здавалась мертвою, така вона була спокійна, задумана й холодна.

О дев'ятій годині ранку дядько Керандек зайшов до мене з зовицею, великою Кермаган, і нянькою, що несла дитину, загорнуту в ковдру.

І от ми рушили до церкви. Поміж дольменів стало дуже холодно; то був один з тих пекучих морозів, коли шкіра тріскається й почуваєш страшенний біль од крижаного опіку. Я думав про бідне немовлятко, що його несли перед нами, і казав собі, що ця бретонська раса, мабуть, справді, залізна, коли діти її з самого народження здатні знести таку прогулянку.

Ми прийшли до церкви, але двері її були замкнені. Пана кюре не було.

Тоді нянька сіла на приступку біля порога й почала розкутувати дитину. Спочатку я думав, що воно замочило пелюшки, але побачив, що вона вийняла його голе, зовсім голеголісіньке, на морозне повітря. Обурений таким безглуздям, я закричав:

— Та ви збожеволіли! Ви ж уб'єте його!

Жінка лагідно відповіла:

— О ні, пане хазяїне, треба ж, щоб воно дожидалося господа бога зовсім голе.

Батько й тітка дивились на це спокійно. Такий був звичай. Як не додержати його, з малим станеться нещастя.

Я розсердився, лаяв батька, погрожував, що піду додому, хотів силою прикрити бідне створіннячко. Все було даремно. Тікаючи од мене, нянька побігла в сніг, а тільце немовляти зовсім посиніло.

Я хотів уже покинути цих звірів, як побачив, що полем іде кюре з ключарем і сусідським хлопчиком.

Я побіг до нього й обурено розповів йому все. Він анітрохи не здивувався, не наддав ходи і не подумав навіть поспішати. Він відповів:

— Що ви хочете, пане, такий звичай. Вони всі так роблять, і ми нічого не можемо вдіяти проти цього.

— Але принаймні поквaптесь!— вигукнув я.

Він промовив:

— Але я не можу йти швидше.

І він увійшов у ризницю, тим часом як ми все ще лишались на порозі церкви; я страждав, мабуть, більше, ніж нещасне маля, що лементувало під укусами морозу.

Нарешті двері розчинились. Ми увійшли. Але дитина повинна була лишатись голою протягом усієї церемонії.

А церемонії тій не було кінця. Священик гугнявив латинські молитви, скандуючи їх з такими наголосами, що вони ставали нісенітницею. Він рухався страшенно повільно, з повільністю якоїсь священної черепахи, і його біла ряса заморожувала мені серце, немов кюре й собі загорнувся в сніжні шати, щоб в ім'я якогось немилосердного й жорстокого бога мучити цього маленького хробачка, що гинув з холоду.

Нарешті хрестини було закінчено згідно з усіма ритуалами, і я з радістю побачив, як нянька знову закутала у велику ковдру задубілу дитину, що тоненько й жалібно пищала.

Священик сказав мені:

— Будь ласка, зайдіть і розпишіться в метричній книзі.

Я обернувся до мого садівника:

— Тепер швиденько повертайтесь додому й зараз же зогрійте мені дитину.

І я дав йому кілька порад, як запобігти, коли не пізно ще, запаленню легенів.

Чоловік пообіцяв виконати мої поради й пішов із зовицею та нянькою. Я зайшов слідом за священиком до ризниці.

Коли я підписався, кюре зажадав з мене п'ять франків за хрестини.

Але я вже дав десять франків батькові і тому відмовився платити вдруге. Кюре пригрозив, що вирве сторінку й скасує церемонію. Я в свою чергу погрозив йому прокурором республіки.

Суперечка була довга. Скінчилося це тим, що я мусив заплатити.

Повернувшись додому, я зараз же захотів довідатись, чи не сталось чого лихого. Я побіг до Керандеків, але батько, тітка й нянька ще не повернулись.

Породіллю було покинуто саму, вона ще з вечора нічого не їла, була голодна й цокотіла від холоду зубами.

— Куди, до біса, вони могли піти?— спитав я.

Не дивуючись і не гніваючись, вона відповіла:

— Вони зайшли випити ради свята.

Такий був звичай! Тоді я згадав і про своїх десять франків, що мали піти на церкву, а пішли, безперечно, на випивку.

Я послав матері бульйону і звелів розпалити там грубку. Я був лютий і обурений, обіцяв вигнати геть цих тварюк і з жахом запитував себе, що тепер сталося з бідним дитятком.

О шостій годині вечора їх ще не було.

Я звелів слузі чекати на них, а сам ліг спати. Заснув я швидко, бо сплю як справжній моряк.

На світанку мене розбудив слуга, що приніс мені гарячої води для гоління.

Не встиг я ще розплющити очі, як спитав:

— А Керандеки?

Слуга повагався трохи, потім пробурмотів:

— О пане, він повернувся вже за північ і велика Керманган теж, і нянька теж. Я думаю, що вони, мабуть, заснули десь у канаві, бо навіть не помітили, що дитина померла.

Я притьмом схопився й вигукнув:

— Дитина померла?

— Так, пане. Вони принесли її до матері. Побачивши мертву дитину, вона почала плакати, а щоб її втішити, вони дали випити і їй.

— Як, вони дали їй випити?

— Так, пане. Але я дізнався про це тільки сьогодні, оце зараз. А що в Керандека не було вже ні горілки, ні грошей, то він узяв оту есенцію, що ви дали йому для лампи, і вони вчотирьох випили все, що лишилось у літровій пляшці. Так що жінка Керандекова дуже захворіла.

Я нашвидку накинув на себе одяг і, схопивши палицю, побіг до садівника, вирішивши добре відлупцювати цих звірів.

П'яна від мінеральної есенції породілля мучилась в агонії біля посинілого трупика своєї дитини.

Керандек, нянька й велика Кермаган хропли на підлозі. Мені довелося доглядати хвору; над полудень вона померла.

Старий лікар замовк. Він знову взяв пляшку з горілкою, налив собі ще чарку, глянув на золотистий напій, що іскрився на світлі, як розплавлений топаз, і одним духом випив зрадливу, пекучу рідину.

Ж. Гріва

СЛУГА ГОСПОДНІЙ

Вранці 18 липня 1936 року, дізнавшись про заколот, піднятий фашистами проти Іспанської республіки, священик Сан-Хуана Чамора наказав своїй служниці Каталіні принести з підвалу найвистоянішого церковного вина. Падре Чамора з великим задоволенням відкоркував потьмянілу від вогкості пляшку. Наповнивши два келихи, він урочисто підняв один з них.

— Хай допоможе нам пресвята діва Марія!— вигукнув він і підніс келих до губів.— Випий, люба Каталіно. Це благодатний напій.

Каталіна, яка ніколи не перечила своєму господареві, покорилась і цього разу. Пишну вітальню, де з позолочених рам на всіх стінах дивились невинні очі святої Марії, на-

повнив радісний дзенькіт кришталю. Павуки забігали по *вкритій пилом павутині, розтягнутій у темнуватих кутках.*

— Нехай небо дарує нам перемогу,— сказала Каталіна, стежачи захопленим поглядом за рухами господаря, що відкорковував ще одну пляшку.

— Випий, люба, ще келих і поклич дзвонаря. Я хочу відправити службу божу.

Каталіна побігла за дзвонарем. Падре Чамора спорожнив уже третю пляшку, коли служниця повернулась, ведучи дзвонаря за руку.

— Падре,— зашепотіла вона,— подумайте тільки, цей грішник не хотів виконати вашого наказу!

Чамора велично підвівся, простяг руки вперед і, намагаючись вимовляти слова якомога чіткіше, сказав:

— Сину мій, що я чую! Ти не хотів виконати мого наказу? Зараз же піднімись на дзвіницю і задзвони в усі дзвони так, як ще ніхто ніколи не дзвонив. Я маю намір відправити службу божу на честь нового порядку, що встановлюється в Іспанії. Помолимося, щоб господь бог дав сили генералові Франко. Йди, сину мій, і не переч, якщо хочеш потрапити в рай після смерті.

Дзвонар м'яв огрубілими руками крислатий чорний капелюх і розтулив був рота, бажаючи заперечити.

Але падре Чамора випередив його:

— Жодного слова! Я бачу, що ти виношуєш гріховні думки. Йди і дзвони, щоб уся парафія скоріше зібралася в церкві.

— Сеньйоре, я не дзвонитиму. Мої пальці задерев'яніли від проклятих вірьовок... Прощавайте, святий отче. Наша парафія штурмує зараз казарми, в яких заховалися заколотники. Ви не хочете допомогти нам, сеньйоре?

— Геть, нечестивцю!— вигукнув падре. — Я сам зберу зараз усіх до церкви. Хто не прийде на службу божу, того покарає праведний суд господній!

Дзвонар обернувся і пішов. Провівши його гнівним поглядом, падре Чамора випив решту вина і спокійно сказав:

— Люба Каталіно, принеси пістолет. Відчуваю, що самим тільки словом божим нині не обійтись.

Чамора надів сутану, поклав у кишеню пістолет і заклопотано погладив своє голене підборіддя.

— Так, тепер я можу йти молитися. Пресвята діво Маріє,— тихо мовив він, складаючи руки і дивлячись на божу матір,— прости, якщо твій вірний слуга пошле сьогодні на той світ кого-небудь з парафіян... благослови тих, хто підняв нині зброю проти республіканців, які не бояться більше ні бога, ні папів.

Молодечою, але трохи нетвердою ходою церковний пастор вийшов із свого будинку і попрямував до церкви. По п'ятах за ним ішла віддана й покірна Каталіна, яка несла низку ключів.

Заскрипів замок. Церковні двері відчинились.

Вперше в житті падре почав підніматись по крутих сходах на дзвіницю. Каталіна, як вірна тінь, не відставала від нього ні на крок.

Обоє вони важко дихали. Ворони й граки зграями здіймалися з дзвіниці і кружляли над головами. Кажани відривались од стін і, наче одержимі, бились об важку покрівлю. Падре Чамора рахував східці. З лоба його градом котився піт.

Нарешті він досяг верхньої площадки дзвіниці, де з позеленілих мідних дзвонів переплутуючись звисали віровки. Від казарм долинала стрілянина. Якраз у цю мить група озброєних робітників ламала важкі ворота.

Чамора перевів подих, глянув униз на натовп обложників, перехрестився і почав розгойдувати язики великих дзвонів.

— Господи, допоможи нам, бо вони не відають, що творять!

Каталіна наслідувала приклад свого господаря: вона почала смикати за віровки малих дзвонів.

Дінь-дон! дінь-дон!— рознеслось по всьому селищу.

Здивовані люди дивилися в бік церкви і не розуміли, в чому річ. Усі, хто міг тримати зброю в руках, вирушили штурмувати казарми. Вдома лишалися тільки діти та старі. Деякі з них поспішили на незвичайну службу божу. Хто знає, можливо, падре здумав помолитися за республіку і її захисників? Але, ввійшовши в церкву й побачивши розлюченого священика, який щойно спустився з дзвіниці, вони зрозуміли, що помилились. Частина парафіян повернулась додому, а решта вирішила послухати проповідь.

Падре взяв молитовник і почав говорити. Прокляття й наї-

страшніші погрози злітали з його вуст. Вічне горіння в пеклі обіцяв він усім, хто захищатиме республіку й чинитиме опір генералові Франко. Церква поступово спорожніла. Врешті під її похмурим склепінням лишилося тільки двоє: сам священик і його вірна служниця.

Раптом усе селище потряс надзвичайно сильний вибух. Падре підбіг до вікна. Казарми були вкриті хмарою пилюки. Коли вона розсіялась, стало видно, як натовп людей хлинув усередину через пробоїну в дубових воротах. Падре з жахом затулив очі руками. Він опам'ятався тільки тоді, коли під вікнами церкви почувся шум. Це йшли парафіяни зі зброєю в руках. Попереду з піднятою над головою гвинтівкою крокував дзвонар.

Стволом пістолета падре вибив віконне скло, прицілився і вистрілив... Дзвонар упав. Супутники його зупинились, здивовано озираючись навкруги.

Підбігши до падре, Каталіна забурмотіла:

— Так йому й треба! Нехай вони знають, що бог не лишить без покарання жодного непокірного. Це їх навчить розуміти гнів господній!

Падре не потребував заохочення. Він знову просунув пістолет у вікно, прицілився і вистрілив. Поруч із дзвонарем на курну дорогу впав ще один чоловік. Решта заховалась за кипарисами й відкрила вогонь по церкві.

Чамора відскочив від вікна, підбіг до вівтаря і скинув на підлогу статую святої діви Марії. Потім він роздер біблію, притискуючи ногою до кам'яних плит пожовклі від часу аркуші. Склавши усе на купу, падре вийняв з кишені сірники і підніс до сухого паперу маленький вогник.

— Чого рота роззявила!— закричав він на служницю.— Краще допоможи мені! Нехай думають, що республіканці підпалили храм божий.— От побачиш: усі вірні католики обуряться!

Каталіна хвилину роздумувала, потім учепилась обома руками за верх дубового розп'яття і з усієї сили потягла до себе.

Вогнище розгорялось. Дим заповнив високе приміщення. Язики полум'я жадібно лизали священні предмети і жерли їх один за одним.

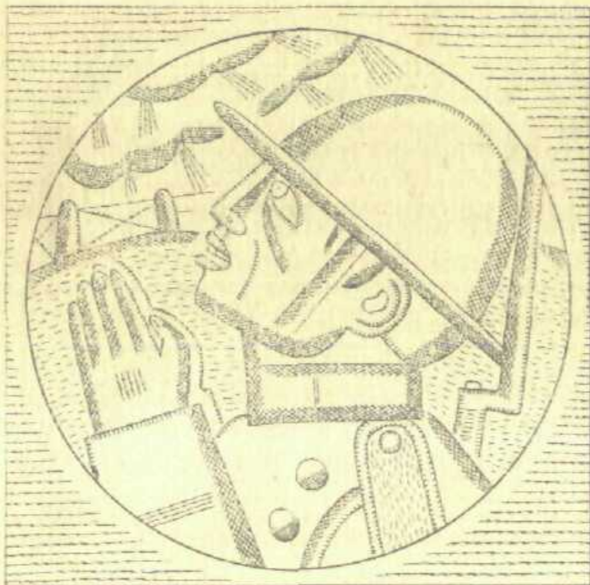
Під прикриттям диму падре Чамора і Каталіна вислизнули з церкви. Тієї миті, коли вірна служниця святого отця

замикала церковні двері, за її плечима пролунав постріл, і вона м'яко опустилась на землю. Чамора тривожно оглянувся, заховав зброю і пробурчав собі під ніс:

— З богом, люба Каталіно! Більше я не потребую твоєї допомоги.

...*Падре Чамора, крадучись, ішов уздовж кам'яної огорожі до лісу.* В сутінках він дістався до одного з великих монастирів і приєднався до озброєних монахів. Вночі вони увірвалися в найближче селище і напали на захисників республіки.

А. Барбюс

ВОГОНЬ

Ми доходимо до місця, де схрещуються ходи...

Наша скорботна дорога з її зловісними валами все більше звужується. Ми задихаємось, немов у кошмарі, на дні проходу... Ми змушені раз у раз спинятися, рачкувати і порушувати спокій мертвих, відсуваючи їхні тіла і штовхаючись серед безладного натовпу людей, що весь час без кінця напирають ззаду — серед кур'єрів, поранених, що стогнуть, кричать, несамовито поспішають, з розшарілими від лихоманки обличчями або зблідлі, змучені болем.

Страх і божевілля в очах...

Уся ця юрба врешті-решт, лементуючи, стогнучи, скупчується на перехресті, звідки йдуть входи до перев'язочного пункту...

При світлі люльки, яку хтось запалює, я бачу перед собою лаву, а на ній повно якихось істот...

Ці люди з покаліченими ногами, в рубцях, понівечені, хто нерухомий, а хто, схвильовано рухаючись, чіпляється за лавку, ніби утопленики за баржу, і немов прикуті до неї, становлять якесь безладне скупчення страждань і горя.

Один з них раптом скрикує, наполовину підводиться і знов сідає. Його сусід, з непокритою головою, в подертій шинелі, дивиться на нього й каже:

— І коли ти заспокоїшся?

Він повторює ці слова кілька разів, байдуже, втупивши очі перед себе, поклавши руки на коліна.

Якийсь юнак, що сидить посередині лави, щось говорить сам до себе. Він називає себе авіатором. Обличчя і один бік тіла йому опечені. Він увесь горить у лихоманці, і йому здається, що пекельні язики полум'я, вириваючись із мотора, лижуть його. Він бурмоче: «Gott mit uns» і потім: «З нами бог!»

Зуав[1] з перев'язаною рукою, схиляючись набік, немов його плече стало надсильним тягарем, звертається до нього:

— Ти впав з аероплана?

— Еге. Я бачив таке...— через силу відповідає авіатор.

— І мені довелося чимало бачити!— перебиває солдат.— Інший вдався б у розпач, побачивши те, що я.

— Ходи, сідай тут,— каже мені хтось із тих, що сидять на лаві, трохи посуваючись.— Ти поранений?

— Ні. Я супроводив пораненого і маю знову повертатися.

— Значить, ти ще нещасніший, ніж поранені. Іди сідай.

— Я був мером у своїй громаді,— пояснює хтось із тих, що сидять,— але тепер, коли я повернуся додому, мене ніхто не впізнає, так змінився я від вічного суму.

— Ось уже чотири години я прикутий до цієї лави,— стогне солдат, що своїм виглядом нагадує жебрака: у нього тремтить рука, голова похнюплена, спина вигнута колесом; на колінах він тримає каску, немов мисочку на милостиню.

— Ми чекаємо, щоб нас евакуювали,— каже мені гладкий поранений, тяжко дихаючи і паруючи, немов він увесь кипить; вуса йому звисають донизу, ніби наполовину відлипли від його спітнілого обличчя.

[1] Зуави — вид французької піхоти, що носила особливу форму. Колись це військо складалося з арабів.

Він дивиться великими мутними очима... Рани його не видно.

— Еге,— мовить хтось.— Сюди понабивалося поранених з цілої бригади, не кажучи вже про інших. Ось глянь-но на цю діру: це смітник для покидьків з цілої бригади.

— У мене гангрена, я геть розчавлений, усі тельбухи мені пошматовано,— гугнявить крізь пальці поранений, затуливши обличчя руками.— А до останнього тижня я був молодий і чепурний. Мене немов підмінили, тепер мені доводиться волочити це старе, брудне, зовсім понівечене тіло.

— Мені,— каже інший,— вчора було двадцять шість років. А скільки мені сьогодні?

Він намагається підвести й показати своє тремтяче, висхле, постаріле за одну ніч, кістляче обличчя, з ямами на місці щік і орбіт, з ледве помітними вогниками каганців, що ось-ось згаснуть в його вологих очах.

— Мені боляче!— скаржиться смиренно якесь невидиме створіння.

— І коли ти заспокоїшся?— механічно обзивається інший.

На хвилинку всі замовкають. Раптом авіатор вигукує:

— Церковники по обидва боки намагалися перекричати одні одних.

— В чому річ?— здивовано питає зуав.

— Ти мариш, мій бідолашний друже?— питає поранений у руку стрілець, переводячи на авіатора погляд, увесь час прикутий до висохлої, немов мумія, руки, прибинтованої до тіла.

Авіатор дивиться розгублено і намагається переказати незрозумілу картину, що весь час стоїть перед його очима.

— З височини, з неба, знаєте, небагато побачиш. Серед квадратів полів та сіл, що подібні до якихось невеличких купок, шляхи здаються біленькими ниточками. Бачиш іще тонкі, як волокнина, западинки, ніби почеркані на піску вістрям шпильки: ця мережа, що обрамлює рівнину правильними хвилястими контурами,— це окопи. У неділю вранці я літав над лінією огню. Віддаль між нашими передовими лініями і їхніми, між крайніми пунктами цих армій, що витягнулися двома торочками і чекали, стоячи одна проти одної і не бачачи одна одної,— невелика, місцями сорок метрів, місцями шістдесят. Мені ж з тої височини, де я літав, здавалося, що між нами всього один крок (так високо я був). І ось я

бачу—у бошів і у наших, на тих паралельних лініях, що, здавалося, торкалися одна одної, якісь однакові рухи: якась маса, ніби живе ядро, і навкруги наче чорні піщинки, розсипані на сірому піску. Все це майже не рухалось, не було нічого схожого на тривогу. Зробивши кілька кругів, я знизився, щоб подивитися, що це таке.

І я зрозумів: була неділя, і перед моїми очима правили дві меси. Олтар, піп і купка солдатів. Що більше я знижався, то ставало мені ясніше, що з обох боків усе відбувалося по-ідіотськи однаково. Одна церемонія цілком схожа на іншу. Здавалося, що мені двоїться в очах. Я знизився ще. В мене ніхто не стріляв. Чому? — не знаю. І ось я почув... Я почув самий тільки шум. Я розібрав тільки одну спільну молитву, один спільний шум співів, що здіймалися в небо, пролітаючи повз мене. Я літав сюди й туди, прислухаючись до цієї неясної мішанини співів, що здіймалися вороже одні проти одних, але все ж таки змішувалися — і що більше намагалися вони заглушити одні одних, то більше зливалися докупи в небесній височині, де я літав.

Біля мене вибухли шрапнелі саме тієї хвилини, коли, спустившись зовсім низько, я почув два крики, що злилися в один: «Gott mit uns» та «З нами бог!».

І я відлетів.

Юнак похитав своєю перев'язаною головою. Від цих спогадів він став ніби несамовитий.

— Тієї хвилини я сказав собі: «Я збожеволів!»

— Це дійсність збожеволіла,— зауважив зуав.

Очі оповідача блищали гарячковим вогнем. Він хотів передати слухачам те велике, хвилююче враження, що охоплювало його і що з ним він боровся.

— Ні! Що це таке?— вигукнув він.— Уявіть собі дві зовсім подібні маси, що кричать однаковісінькі слова — проте вони ворожі одна одній,— уявіть собі ці ворожі одні одним і разом з тим зовсім однакові крики. Що ж має зрештою відповісти на них той бог? Я зрозумів, що він знає все; проте, навіть і знаючи все, він не знатиме, що робити.

— Оце так історія!— скрикнув зуав.

— Не турбуйся. Богові — наплювати на нас.

— І тут нема нічого дивного. Рушничні постріли теж розмовляють однаковою мовою, проте це не перешкоджає людям стріляти одним в одних. Та ще й як.

— Це так,— відказує льотчик,— але ж бог тільки один. Мені незрозуміло не те, що люди моляться, а те, як може слухати їх бог.

Вони замовкли...

— Але все ж таки — що думає отой бог, що дозволяє одним вірити, що він з ними, а другим — що з ними?— знову скрикує авіатор, настійливо намагаючись розгадати цю загадку.— Чому він дозволяє нам кричати всім разом, як божевільним або звірам: «З нами бог!» — «Ні, нічого подібного, ви помиляєтесь, бог з нами!»

Хтось застогнав на ношах, і цей стогін з хвилину один лунав серед тиші, ніби це була відповідь на питання.

Г. Григор'єв

НЕЩАСЛИВЕ ЧИСЛО

Герой Радянського Союзу льотчик Михайло Дев'ятаєв тривалий час вважав, що «чортова дюжина» приносить йому самі нещастя. І для цього були в нього начебто всі підстави. Приклади? Їх досить.

Був він тринадцятою дитиною в сім'ї бідного мордовського селянина. З тринадцяти літ сам став заробляти на хліб, найнявшись підпасичем. Літньої спеки, коли від жари в небо тяглися тонкі струминки нагрітого повітря й земля, здавалось, плавиться, він заздрісно поглядав здалеку, як пірнають із кручі в річкову прохолоду хлопці-ровесники, а сам ляскав батогом, ганяючи корови й телята...

Тринадцятого числа Михайло Дев'ятаєв, складаючи вступні іспити до льотної школи, провалився з математики. І лише

за рік, коли його призвали в Червону Армію, таки домігся, що направили до авіаційного училища. Втім, і після цього, вже ставши льотчиком-винищувачем, як і раніше, не перестав вірити Дев'ятаєв у «фатальне число».

Та війна не зважає на календар. Кулемети й гармати стріляють і в неділю, і у «важкий день» — понеділок; бійці підводяться в атаку і тринадцятого числа; винищувачі нападають на ворожі літаки завжди, коли б ті не з'явилися у небі.

Молодий льотчик служив у полку, яким командував славнозвісний Покришкін. На бойовому рахункові Дев'ятаєва було вже кілька збитих «месершмітів» і «юнкерсів», коли йому страшенно не пощастило. І сталося це... тринадцятого червня тисяча дев'ятсот сорок третього року.

Того дня в блакитному фронтовому небі тісно було від крилатих машин, що з ревом кидали на ворога смертоносний вогонь. Покришкін повів своїх соколів в атаку на армаду фашистських бомбардувальників. Він збив три літаки з павучою свастикою на крилах. Дев'ятаєву теж вдалося «з ходу» підпалити важкий повітряний корабель, і фашист, перевертаючись, врізався в землю. Натхнений перемогою, льотчик погнався за другим стерв'ятником і не помітив, як гітлерівський винищувач зайшов у хвіст його «яструбкові» й дав довгу чергу.

Куля вдарила Дев'ятаєва у праве плече. Літак загорівся. Керуючи однією рукою та лишаючи позад себе в небі вогняний слід, поранений льотчик повів машину «додому».

Проте дотягти до свого аеродрому не вдалося: над ворожою територією захлинувся й заглух пошкоджений мотор. Не лишилось нічого іншого, як стрибати з парашутом. Дев'ятаєв боляче вдарився об землю і знепритомнів.

Прийшов до тямку він у глибокій ямі й за льотною своєю звичкою насамперед глянув на сліпучо-блакитне небо. Літаків у ньому вже не було, і тільки білі пухнасті хмари поволі підганяв легкий теплий вітрець. Стояла ясна і гожа днина.

Дев'ятаєву пересохло в горлі.

— Пити,— попросив він,— води!

Хтось поруч хрипким голосом пробурчав:

— Помовч, тут без тебе тоскно. Нема води!

Дев'ятаєв озирнувся. Коло нього в ямі від авіабомби

лежав літній старшина-піхотинець. Голова його була сяк-так перев'язана закривавленим бинтом. Тут же сидів, притулившись до земляного обвалу й неприродно випроставши ногу (мабуть, зламану), незнайомий капітан з блакитними авіаційними петлицями.

Михайло спочатку не зрозумів, де він, і, трохи підвівшись, зазирнув через край ями. Довкола стояли незграбні кістяки труб, спалених будинків, обгорілих дерев, згарища, з яких іще струмували білі димки. А краєм ями, неквапливо ступаючи важкими підкованими чобітьми, походжав гітлерівський солдат з автоматом.

— Виходить, ми в полоні?— стиха спитав Дев'ятаєв.

— А ти гадав — до тещі в гості приїхав? — озвався похмуро піхотинець.— Авжеж, попались!

Незабаром полоненого льотчика відвели на перший допит, і вперше бив його тоді офіцер контррозвідки.

...Ранньої осені Дев'ятаєв зробив спробу втекти з концтабору на околиці німецького містечка Кляйнкенігсберг. Кілька полонених радянських офіцерів та солдатів зуміли зробити підкоп під трьома рядами колючого дроту, що оточував приземкуваті, нашвидку збиті, щілясті табірні бараки. Для втечі обрали сльотаву темну ніч. Кілька діб підряд сіялася мжичка. Земля розгрузла й чвакотіла під ногами. В'язні проповзли під дротом. Вони так вимастилися в багнюці, що скидались на фігури, виліплені з глини. На чужій землі, в чужому лісі причаїлись радянські люди серед дерев. Та їх швидко наздогнали — вже чути було шалений гавкіт спеціально навчених вартових собак.

Коли спійманих конвоювали назад у табір, Дев'ятаєв спитав у товариша по втечі:

— А яке сьогодні число?

— Тринадцяте...

— Так я і знав... Хіба може щось вийти цього проклятого числа?

Утікачів, побитих мало не до смерті, вишикували на табірному плацу. Комендант наказав їм розподілитися за порядком номерів. Номер Дев'ятаєва був тринадцятий.

— Тепер усе,— подумав він.— Край...

Однак цього разу «нещасливий» номер виявився рятівним. Усіх втікачів, що назвали парні числа, повісили на очах інших в'язнів. А Дев'ятаєв лишився живий, і карою йому за

втечу було переведення в табір на острові Узедом у Балтійському морі.

Гітлерівці вважали цей острів особливо секретним і важливим. Поряд із табором містився великий аеродром. Звідси запускали ракетні снаряди «фау», тут випробовували нові типи військових літаків. Узедом ретельно оберігали з повітря. По всьому його узбережжю стояли зенітні батареї. Та, незважаючи на обстріли, радянські літаки дедалі частіше й частіше бомбили острів. Після кожного нальоту в'язнів гнали засипати ями від бомб, розбирати зруйновані будівлі, ремонтувати злітно-посадочну смугу на аеродромі.

...Аеродром... Літаки... У Дев'ятаєва виник сміливий план. «Від нас не втечеш! Звідси лише птах може полетіти»,— хвалився комендант табору. Що ж, і людина може інколи птахом стати...

Довго і старанно готувався небувалий політ. Політ на волю...

Коли пілот сідає за штурвал нового літака, він вивчає його схему, здійснює кілька пробіжок по землі, піднімається в повітря з досвідченим інструктором. На тренування йде не один день. А тут було замислено політ на важкому повітряному кораблі з незнайомим мотором і незвичними приладами.

Дев'ятаєв був льотчиком-винищувачем. Йому доводилось мати справу тільки з одномісними машинами. У пілотській кабіні двомоторного бомбардувальника він ніколи не сидів. І Михайло став нишком знайомитися з літаками, що піднімалися з острова Узедом.

Дев'ятаєв не пропускав нагоди, зчищаючи сніг з літаків, заглянути в кабіну. Одного разу йому пощастило спостерігати, як німецький пілот, мабуть, перевіряючи мотор, то вмикав, то зупиняв його. Михайло постарався запам'ятати все, що бачив.

Біля аеродрому було «кладовище» розбитих літаків. Проходячи повз них, Дев'ятаєв відпрошувався «у відхідок» і вмудрявся непомітно для конвоїра зривати таблички з дошки приладів, а вночі завчав їхні німецькі назви, креслив у думках схеми їхнього розташування і все думав, думав, думав... Від постійного напруження він зовсім перестав спати і марнів на очах у товаришів.

Омріяна втеча навіть мало не зірвалась через те, що

головний виконавець зухвалого плану, зовсім знесилившись, упав під час роботи.

Було це на аеродромі. З моря дув пронизливий вітер. Падав мокрий лапатий сніг, великими грудками налипаючи на дерев'яні черевики, в які були взуті в'язні. Вони тягли до літака важку маскувальну сітку. В Дев'ятаєва підломились ноги, і він упав на сніг. Конвоїр почав бити його прикладом, та Михайло не в змозі був підвестись. Вартовий скинув з плеча гвинтівку і почав цілитись у нього: тих, хто падав на роботі, фашисти нещадно вбивали,— навіщо потрібен їм невільник, який не в силі працювати?

Але один з товаришів устиг шепнути льотчикові на вухо:

— Михайле, підведись! Застрелять тебе зараз—і вся наша справа пропала! Піднатужся, Михайлику, ріднесенький!..

Дев'ятаєв став спочатку на коліна, потім, віддихавшись, випростався й поплентався далі.

Уночі, в бараці, коли майже всі його мешканці поснули, відбулися збори підпільної організації комуністів.

— Давайте обміркуємо, товариші, як нам підкріпити Дев'ятаєва. Він зовсім охляв, без нього загинемо й ми,—сказав один з полонених.

В'язні в таборі були дуже виснажені. Їм видавали на день по двісті грамів напівсирого, важкого, як глина, хліба й по мисці супу з кормових буряків та чорного капустяного листя вранці й увечері. От і все. Добути щось їстівне було цілком не можливо. Голодні люди поповзом добиралися до ящиків на сміття, сподіваючись схопити жменю картопляного лушпиння, а вартові з вишок відкривали по них вогонь.

Усім учасникам зборів було ясно: необхідно урізати свій і без того злиденний пайок. Говорили тільки про те, як це зробити.

— Нас тринадцятеро. Доведеться кожному раз на дванадцять днів зовсім не їсти хліба й віддавати свій пайок,— запропонував літній майор.— Певна річ, це нелегко, але ми комуністи, а комуністи із своєї платні відраховують частку в партійну касу. Вважатимемо ці пайки хліба своїм партійним внеском... А ти,— звернувся він до Дев'ятаєва,— не маєш права відмовлятися від хліба. Виконуй партійне рішення!..

Тієї ночі молодий комуніст Дев'ятаєв зрозумів, яке це щастя, яка гордість належати до великої партії комуністів,

вірні сини якої готові віддати все в боротьбі за правду і свободу. І ще він подумав, що тринадцять не таке вже нещасливе число.

Зовсім невеликий той зайвий шматок хліба, а додає сил!

...Ясного лютневого ранку Дев'ятаєв побачив, як готують до польоту новий двомоторний бомбардувальник. Підвозили пальне, промивали двигуни. В'язні працювали зовсім поряд, і їм вдалося наблизитись до бомбардувальника. Коло нього нікого не було. Дев'ятаєв кивнув головою, і його товариш щосили вдарив конвоїра палицею.

Михайло відчинив дверцята кабіни. Але за мить вистрибнув назад. Він аж пополотнів:

— На машині немає акумуляторів. Мотор завести неможливо!

Та їм пощастило: неподалік стояв візок з допоміжними акумуляторами. Підкотити його й приєднати до бортової мережі було справою кількох секунд.

— Ура! Є іскра!— радісно вигукнув льотчик і наказав:— Розмасковуй!

Звичайно важку маскувальну сітку в'язні не поспішали знімати з літака, а зараз її зірвали вмить. І от уже заревів спочатку лівий, а далі й правий мотор. Машина побігла аеродромом.

Дев'ятаєв вирулив на злітну смугу. Стартер-гітлерівець, нічого не підозрюючи, пустив зелену ракету, даючи дозвіл підніматись. Літак дедалі швидше й швидше мчав бетонною доріжкою. Проте вже скінчились останні метри злітної смуги, попереду — море, а повітряний корабель і досі не відірвався від землі. Дев'ятаєв так круто розвернув його в зворотному напрямі, що праве крило черконулося землі. Гітлерівці, стріляючи з автоматів, бігли вже до бомбардувальника, але від страху відступилися перед літаком, який мчав просто на них.

Михайло дав повний газ моторам і відпустив гальма. Поштовх, другий, третій — і нарешті важка машина зависла в повітрі і почала швидко набирати висоту.

Це був, мабуть, єдиний випадок в історії авіації, коли штурвал літака тримали одночасно троє, а не один пілот: Дев'ятаєв так ослаб, що сам не мав сили керувати машиною і покликав на допомогу товаришів. А вони так завзято натиснули на штурвал, що літак свічкою шугнув угору.

— Не треба різко, помалу натискайте,— попросив Михайло.

...За втікачами погнався винищувач. Однак від переслідувача вдалося сховатись у густі хмари.

Німецький літак з радянськими людьми прямував на схід.

Ось уже лінія фронту. Навколо раз у раз спалахували розриви спарядів. Небо креслили вогнисті лінії трасуючих куль. Радянські зенітки стріляли по ворожому бомбардувальнику. Не могли ж на землі знати, хто перебуває на ньому!

Летіти далі було небезпечно. Та й непотрібно.

Дев'ятаєв *унизу помітив зоране поле з плямами брудного* снігу й наказав своїм помічникам:

— Відпустіть штурвал!

Коліс він не випустив, бо не знав, як це зробити, і літак плюхнувся на «черево» й пішов поповзом по талій землі.

До фашистського бомбардувальника бігли радянські автоматники. І неабияк вони були здивовані, коли побачили, як з «хейнкеля» один по одному вийшли десятеро вкрай змарнілих чоловіків у схожому на піжами смугастому табірному одязі.

Вони плакали з радості й гукали:

— Браточки! Свої!..

Потім усі помилися в лазні, переодяглися й уперше за багато-багато місяців наїлися досхочу.

Михайло Дев'ятаєв пішов ще раз глянути на повітряний «корабель свободи», куди він увійшов приреченим на смерть в'язнем і звідки вийшов вільною радянською людиною.

На борту літака великими чорними літерами було виведено його номер «тринадцять нуль тринадцять».

Ого! Аж двічі тринадцять!

От і вір після цього в «нещасливе» число!..

Я. Галан

ПЛЮЮ НА ПАПУ!

13 липня 1949 року сталася в моєму житті знаменна подія: папа Пій XII відлучив мене від церкви. Відлучив, як відлучають телятко від корови. Без попередження.

Нікуди правди діти, конфлікт між нами почався досить давно, приблизно сорок років тому, коли нинішній Пій XII був молодим попиком Пачеллі, а на святому престолі сидів Пій X. Кожної неділі учитель проводив нас парами у церкву чернечого ордену василіян, де повчав нас з амвона наш викладач закону божого. Василіянин закликав любити фабуристого[1] цісаря Франца-Йосифа I і ненавидіти «москалів», яких, мовляв, треба до ноги вирізати. При цьому він

[1] Пихатого.

вимахував кулаками й звивався таким в'юном, що, здавалося, він ось-ось вискочить з петель... Ми з острахом подавались назад.

Проте, замість бити «москалів», панотець волів бити нас, школярів. Бив намоченою в солі різкою. Бив за «Отче наш», бив за «Вірую». У нього був навіть свій прейскурант: за одно пропущене слово в 50-му псалмі належало 5 ударів, в «Богородиці» — 10 та більше ударів, в залежності від настрою «отця катехіта». В особливо важливих випадках панотець вдавався до інквізиторських засобів. Після грунтовної хлости він садовив малолітнього грішника у таз, наповнений холодною, як лід, водою.

Мені довгий час вдавалося уникати караючої десниці василіянина. Я вивчив на зубок молитви, а десять заповідей я міг назвати й уві сні. Незважаючи на те, прийшла й моя черга.

Якось раз панотець спитав мене:

— Чому святого отця називаємо Пієм?

Простодушна відповідь гласила:

— Бо святий отець любить випити!

Я й нестямився, як мій живіт опинився на монашому коліні, а священна різка викарбувала на моєму тілі 10 заповідей.

*Господь не наділив мене смиренням і, мабуть, тому, повер*нувшись додому, я вже з порога сказав матері:

— Плюю на папу!

Крім матері, ніхто цього не чув, але, видно, всевідающий бог доніс своєму римському намісникові, бо відтоді греко-католицька церква розпочала проти мене холодну війну. Невпинну війну.

І не тільки проти мене. Згодом я переконався, що таких грішників було чимало. До них насамперед належали гімназисти, які брали участь у вшануванні пам'яті Івана Франка. Для них учитель божого закону придумав спеціальну кару: в найжорстокішу спеку він садовив їх проти сонця. На протести відповідав:

— Ага! На концерті в честь Франка ви декламували: «Ми прагнемо до сонця!» От вам і сонце. Погрійтесь!..

Тоді ми хором заявляли, що кидаємо унію й приймаємо православ'я. Учитель закону божого блід, хапався за серце й лягав на підлогу у позі уніатського мученика Йосафата

Кунцевича. За відсутністю поблизу річки учні виносили ревнителя католицької віри в коридор і, таким чином, клас повертався до нормального життя.

Така невимушена поведінка з служителем католицької церкви не могла подобатись папі римському. Та поки що Ватікан мовчав, у пастиря пастирів були важливіші справи. Одного ранку перемишльський єпіскоп Коциловський дістав з Рима листа. Який був зміст листа, ніхто в місті не знав, але на другий день єпіскоп зібрав богословів і розповів їм сенсаційну історію: уві сні йому з'явився господь Саваоф із сокирою в руках.

«Сія сокира,— заявило преосвященство, — єсть натяк недвозначний, мої діти во паші, що бог хоче вашого безженства. Отже, віднині й не мрійте про одруження. Зате ласка божа спочине на вас, як спочила на польському римо-католицькому духовенстві. А коли лихий введе вас у спокусу, то пригадуйте чудотворну сокиру. Сам її вигляд ізцілить ваші душі. Амінь».

Результат цього виступу преосвященства був такий, що частина богословів покинула семінарію, а на прощання послала своєму владиці новеньку сокиру з написом: «На, лікарю, ізцілися сам!» Після того єпіскоп цілий рік не покидав палацу.

По-справжньому мій конфлікт із святим престолом загострився, коли я, в хвилину доброго настрою, назвав митрополита Шептицького в одному журналі мутієм свяченої водички. Цей удар був для князя греко-католицької церкви громом з ясного неба: саме тоді граф Шептицький був поглинутий папоугодним ділом підготовки антирадянського хрестового походу. Моя нетактовність викликала зрозуміле обурення: попадянки відвернулися від мене, а їх батьки порушили мій прямий зв'язок з небесами, заборонивши пускати мене до церкви. Шептицький після того впав у чорну меланхолію, і тільки прихід Гітлера до влади поставив його знову на ноги.

Кілька років по тому помер монсиньйор Ратті, тобто Пій XI, і його місце зайняв новий мій противник — Пій XII. Всі знаки на небі й на землі показували, що в особі цього Пія я матиму ще більше запеклого ворога, ніж два попередні, з Бенедиктом XV включно. Він-бо був одним з хресних батьків третього рейху, він штовхав Гітлера на війну проти СРСР,

на його вимогу Пілсудський ішов огнем і мечем проти моїх неуніатських земляків Холмщини та Волині.

Друзі казали мені, що дні мої полічені і що я повинен чекати тепер контрудару. Як завжди в таких випадках, друзі *трохи переборщили*.

Мокра робота була в той час у Ватікані тільки запланована. Шептицький не мав ще тоді почесної варти у вигляді гітлерівських солдатів, а його прелати ще не франтували в есесівських мундирах. Поки що я міг чекати з їх боку лише сухої роботи. Їм потрібен був привід, і вони знайшли його.

Якось у свят-вечір я зайшов до Олександра Гаврилюка. Над нами й під нами, праворуч і ліворуч люди колядували. Спогади дитинства завирували в душі, й, розчулені, ми вирішили перехилити чарчину. Традиційної рибки не було, але її з успіхом замінило сало. Випили по одній, тоді Гаврилюкові заманулося запросити до столу домовласника, що мешкав оностінь. Домовласник прийняв запрошення та, побачивши на столі сало, він по-тарганячому ворухнув вусами й позадкував до дверей.

Тільки тепер Гаврилюк усвідомив, що богобоязливий вусач був членом ультрамонтанського «Братства найсолодшого Ісусова серця».

Кілька днів по тому звістка про заподіяний злочин дійшла *до консисторії, а трохи згодом — до конгрегації священної* канцелярії в Римі. На даний знак львівська дефензива розпочала слідство. Обурення шпиків нашим святотатством не знало меж. Гаврилюк виїхав, і повістку встигли вручити лише мені.

Сивоголовий агент сидів переді мною й докірливо похитував головою:

— Ваше тіло, — говорив він, — згниє в тюрмі, але чим же є тлінна плоть в порівнянні з безсмертною душею, яку ви так безжалісно губите?..

Сивоголовий шпик з жалю висякався й махнув безнадійною рукою:

— Ідіть, грішнику, догнивайте в тюрмі, а я буду за вас молитися.

Минули роки, святий престол поміняв Гітлера на Трумена, але від того мої взаємини з ним не покращали нітрохи. Навпаки, моя святотатська рука ще не раз піднімалася на пастиря пастирів...

Келих гіркоти переповнився вщерть, і пастиреві пастирів більше не лишилося нічого іншого, як відлучити мене від своєї церкви.

Єдина моя втіха в тому, що я не самотній: разом зі мною папа відлучив щонайменше 300 мільйонів чоловік, і це дає мені змогу разом з ними всіма на повний голос заявити:

— Плюю на папу!

ЗМІСТ

*

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Попы-трутни — живут на плутни. (*На украинском языке*). Редактор Л. Г. Дахненко. Художній редактор М. С. Пшінка. Технічний редактор Т. І. Розум. Коректори Г. В. Книш, Л. Н. Фесечко. Здано на виробництво 1. II. 1972 р. Підписано до друку 13. IV. 1972 р. Формат $60\times84^{1}/_{16}$. Папір друк. № 2. Фіз. друк. арк. 8,5. Обл.-вид. арк. 6,88. БФ 30685. Умовн. друк. арк. 7,9. Тираж 65 000. Зам. 151. Ціна 32 коп. Видавництво «Веселка», Київ, Басейна 1/2. Друкоофсетна фабрика «Атлас» Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР. Львів, Зелена, 20.

